

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

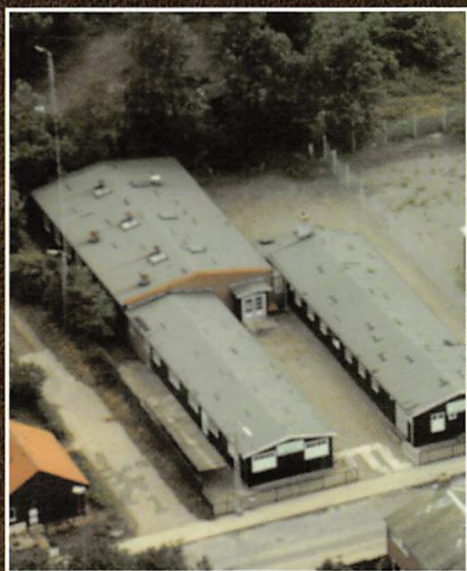
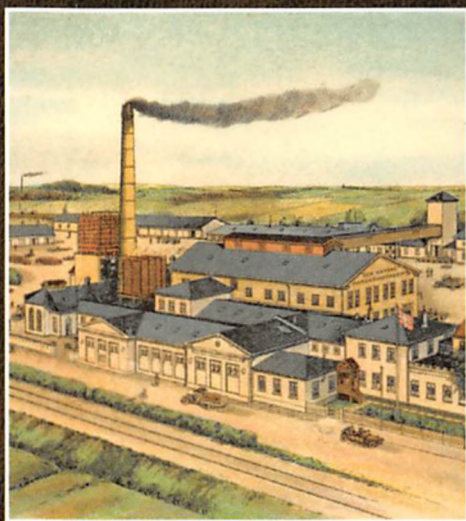
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Årbog 2012

HISTORISK FORENING FOR
MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND

ÅRBOG FOR
HISTORISK FORENING FOR
MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND
2012

Årbog for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland, bind 99

Til udgivelse af Årbog 2012 er ved redaktionens slutning ultimo oktober 2012 ydet støtte fra:

Sorø Kommune

Dansk Lokalhistorisk Forening

Egholtfondet

Holsteinborg Fonde

Nordea-fonden S

Til udgivelsen af Årbog 2011 ydede også **Fonden for bank Trelleborg** tilskud (modtaget, efter bogen var gået i trykken).

Grafisk arbejde:

Lemann Grafisk, Stenmagle
4068 0059

ISBN 978-87-91311-08-6

ISSN 2245-2354

Illustrationerne på forsiden:

Øverst t.v. ses portræt af Kaj Lykke (se nærmere Ørskov-Lindhardts artikel om samme);

Øverst t.h.: Den Danske Margarinefabrik på Volden i Slagelse (se nærmere Knud Bruun Rasmussen, Poul Hansen og Carsten Egø Nielsens artikel »Mellem to stationer«),

nederst t.v.: Burchardts bogtrykkeri på Møllevangen i Korsør (se nærmere Burchardts erindringsartikel),

og nederst t.h. buste af Helene Roed/Helena Nyblom (se nærmere Nybo Rasmussens artikel om samme).

Illustration på bagsiden:

Udvandrerfamilie fra Plessens Overdrev ved deres nye hjem i Iowa (se nærmere Arne Larsens artikel om Kællerødslægten).

ÅRBOG FOR HISTORISK FORENING FOR MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND

BIND 99

Udgivet af
HISTORISK FORENING FOR MIDT- OG SYDVESTSJÆLLAND

2012

Bestyrelsen

Formand:
Cand. mag. Helge Torm
Munkevænget 2, II th.
4180 Sorø
Tlf. 57 82 20 15
helge.torm@mail.tele.dk

Museumsinsp. og arkivleder
Jørgen Woetmann Andersen
Granlyvænget 32
4400 Kalundborg
Tlf. 59 59 60 92
jwoetmann@dlgtele.dk

Næstformand:
Teknisk assistent
Kurt Rehder
Knivkærvej 72, 4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31
kurt.rehder@mail.dk

Gårdejær
Arne Larsen
Skælskørvej 60
4180 Sorø
Tlf. 57 84 90 02
larsen.lillevang@dlgtele.dk

Sekretær:
Seniorkonsulent
Carsten Egø Nielsen
Holstebrovej 39
4200 Slagelse
Tlf. 58 50 66 20, cen@kl.dk

Arkitekt
Ole Skude
Østre Alle 16
4200 Slagelse
Tlf. 58 52 24 58
gorskude@stofanet.dk

Kasserer:
Ark. Erik Damm Andersen
Havnevej 38
4230 Skælskør
Tlf. 58 19 62 12
erik.damm.andersen@mail.dk

Medlemskab af foreningen:

Henvendelse til kassereren.

Kontingent:

Pt. kr. 160.- årligt.

Ekspedition af årbogen:

Kurt Rehder
Knivkærvej 72, 4220 Korsør
Tlf. 58 38 00 31.

Årbogens redaktion:

Redaktionsudvalget udgøres af:
Erik Damm Andersen, Carsten Egø
Nielsen og Helge Torm.
Ansvarshavende: Helge Torm.

Artikler med ny viden om eller nye
tolkninger af historiske forhold i Midt- og
Sydvestsjælland til optagelse i Årbog 2013,
sendes til den ansvarshavende redaktør
senest d. 31. maj 2013, helst elektronisk,
f.eks. som vedhæftet fil. Forslag til illustra-
tioner er velkomne.

I tilfælde af stofrigelighed kan redaktionen
prioritere rækkefølgen og udskyde manu-
skripter til et efterfølgende år.

Bøger til anmeldelse:

Bedes sendt til redaktionsudvalget.

Indhold

Forord.	6
<i>Af Helge Torm</i>	
Guldhornspigen Helene Roed/Helena Nyblom – Ringsted-ætling med Sorø som vigtig nøgleby	8
<i>Af Jørgen Nybo Rasmussen</i>	
Mellem to stationer – banegårdskvarteret i Slagelse	27
<i>Af Knud Bruun Rasmussen, Poul Hansen og Carsten Egø Nielsen</i>	
Løst og fast om Kællerødslægten omkring Tystrup Sø.	53
<i>Af Arne Larsen</i>	
Bogtrykkerfaget oplevet indefra – erindringer om 44 års virke i Korsør	61
<i>Af Hans Burchardt</i>	
Storhed og Fald – den Kaj Lykke'ske Proces	82
<i>Af Andreas Ørskov-Lindhardt</i>	
Tale for Preben V. Andersen i anledning af udnævnelsen til æresmedlem den 12. oktober 2011	132
<i>Af Helge Torm</i>	
Årsberetning for april 2011 - april 2012	134
Lokalhistorisk litteratur fra Midt- og Sydvestsjælland 2011-12	139

Forord

Af Helge Torm

Kære læser!

Takket være god sponsorstøtte og flittige bidragsydere til indholdet kan vi atter lade en historisk årbog komme for dagens lys. Det er faktisk 99. gang i vores forenings nu 101-årige historie, at vi gør det, så vi har vel også erhvervet os nogle erfaringer i at udgive slig en sag!

I årbogen for 2012 er mange af forfatterne de samme som sidst, men når bare emnerne er nye, gør det vel ikke noget at se gamle ansigter. Men der er altså også nye forfattere, som vi byder velkommen i kredsen. Redaktionen takker alle hjerteligt for modtagne bidrag, som vi tror, der vil være noget interessant at hente i for alle vore læsere.

Vi kan som vanligt tilbyde emner, der spænder vidt i tid og sted. Ang. den geografiske dækning er der denne gang en koncentring i den nordlige del af det gamle Sorø Amt – fra Haslev-egnen i øst til Korsør i vest. Det er lidt ærgerligt, men vi kan jo ikke bringe andet stof, end det vi får ind! I anmeldelsessektionen er der dog anderledes balance i sagerne.

Tidsmæssigt er der stof lige fra 1600-tallet og til nutiden. Det ældste emne vedrører adelsmanden Kaj Lyk-

ke, som bl.a. besad Gisselfeld, men det kun til han i september 1661 blev fradømt liv, ære og gods. Det er en meget dramatisk historie, der dog, alt taget i betragtning, ender nogenlunde lykkeligt for hovedpersonen. Den rulles op af Andreas Ørskov-Lindhardt, som sidste år trak Aage Danneskjold-Samsøe, ligeledes besidder af Gisselfeld i en periode af 1900-årene, frem af glemslen. Der er tale om retsprocesser og dermed jura på højt plan, men beretningens kerne er nok så saftig, og på billedsiden leverer forfatteren nogle til dels meget sjældent eller aldrig bragte gengivelser af Kaj Lykke, både med hud og hår – og uden!

En lille artikel, der dog dækker en lang periode fra sidst i 1600-årene og til nutiden, er Arne Larsens fokusering på den berømte Kællerødslæggt med vægt på egnen omkring Tystrup Sø. Her genopfriskes nogle facts fra pastor Krarups store værk om slægten, men nyt føjes til, ikke mindst på billedsiden fra Arne Larsens eget arkiv.

Med Jørgen Nybo Rasmussens fortælling om »guldhornspigen« Helene Roed/Helena Nybloms liv og levned er vi fremme i sidste halvdel af 1800-tallet, hvor Helene som purung pige

var med til at hylde Ingemann i Sorø på hans 70-årsdag i 1859 og senere både forlovede og giftede sig i Sorø. Hvoraf kommer denne Sorø-affinitet? Nybo Rasmussen belyser dette, men ser også på hovedpersonens liv som voksen ved at berette om tilværelsen i hendes svenske ægteskab og hendes konversion til katolicismen. Ikke mindst Kr. Niensens og Steen Jensens fotooptagelser ledsager artiklen på det smukkeste.

Trekløveret Knud Bruun Rasmussen, Poul Hansen og Carsten Egø Nielsen har forsket i den bymæssige udvikling i Slagelse, for så vidt angår området mellem den første jernbanestation, der blev bygget i 1856 på nuv. Nordre Ringgade, og station nr. 2 ved Sdr. Stationsvej fra 1892. Her kom der en rivende udvikling, både indenfor boligbyggeriet og fabriksgrundlæggelserne, hvad der forandrede området fuldstændigt. Processen følges af forfatterne ind i 1900-årene, hvor der også kigges på befolkningssammensætningen. Baggrunden for artiklen er oprindeligt en planche-udstilling på Slagelse Lokalkarkiv, som også i sammenhængen her har ydet en meget stor hjælp, som vi takker hjerteligt for.

Endelig når vi op i 1900-tallets sidste halvdel i Hans Burchardts erindringer om sit liv i bogtrykkerbranchen lige fra lærling hjemme og ude til selvstændig bogtrykker i Korsør. Man kan vist roligt sige, at Burchardt har sat sit præg på byen – og fået byens historie på tryk – og nu også »foreviget« sit eget liv. Dette illustreres med egne fotos, som bl.a. dokumenterer den rivende udvikling i faget, som Burchardt, så personligt som tænkes kan, har erfaret og fået det bedste ud af.

Til sidst i bogens artikeldel bringes omtale af og billeder fra bl.a. fejringen af 100-års jubilæet i i Sorø i oktober sidste år, ved hvilken lejlighed vores tidligere formand Preben V. Andersen blev nyt æresmedlem. Hyldesttalen gengives her.

Til allersidst kommer boganmeldelserne skrevet af forskellige medlemmer af bestyrelsen alt efter deres lokale tilknytning. Her er der sikkert nyttig, ja måske også helt ny information for alle, der er optaget af den lokale historie.

Det vil afslutningsvis være på sin plads her, synes jeg, at pege på, at foreningen med denne årbog har skiftet bogtrykker. Vi har indledt et samarbejde med Lemann Grafisk, Stenmagle, ud fra det kriterium, at Lemann var den, der kunne løse opsætningen og trykningen på billigste vis, og det må en ansvarlig bestyrelse skele til i økonomisk stramme tider.

Desuden har vi forbedret papirkvaliteten, så billeder bedre kommer til deres ret, og på anden måde lavet et lidt anderledes udseende. Vi håber forandringerne vil tiltale læserne.

Samtidig kan vi dog glæde os over fortsat pæne sponsortilskud til årbogen i år (for en oversigt se kolofonen), så på den baggrund er vi fortrøstningsfulde – og ser frem til næste år at kunne udsende årbog nr. 100!

God læselyst ønskes af:
Helge Torm
formand

Sorø den 13. november 2012

Jørgen Sonnes maleri fra 1860 af situationen, da B. S. Ingemann på sin 70-års dag den 28. maj 1859 modtog et guldhorn som det danske folks gave. Det blev overrakt ham på trappen til hans embedsbolig ved Sorø Akademi. Nærmest ved digteren står Margrethe Lehmann, derefter Helene Roed, og sammen bærer de guldhornet. Maleriet er af ret lille format. Det tilhører Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg, hvor det permanent er udstillet. Foto: Kr. Nielsen.

Guldhornspigen Helene Roed/ Helena Nyblom – Ringsted-ætling med Sorø som vigtig nøgleby

Af arkivar, historiker Jørgen Nybo Rasmussen

Ingemanns guldhorns tilbagekomst

Den 10. februar 2011 kunne man fejre en usædvanlig, dansk kulturbegivenhed. Det var den lykkelige hjemkomst af digteren B. S. Ingemanns guldhorn. Denne hans hædersgave var 1970 blevet stjålet fra Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot, men kunne nu vende tilbage fra Holland, hvor det helt uventet og tilmed næsten uskadt var dukket op i et auktionshus, skønt man for længst havde afskrevet det som tabt for evigt.

Dette vakte naturligvis stor glæde, især i B. S. Ingemann-Selskabet, i hvis meddelelsesblad »Tankebreve« der blev skrevet flere artikler derom¹. Guldhornet var jo blevet fremstillet til digteren selv og overrakt ham på hans 70-års fødselsdag den 28. maj 1859.

Helene Roed – en usædvanlig kvinde

Initiativet til denne usædvanlige hyldestgave skyldtes en ganske ung

pige, den i Ringsted fødte kunstner Jørgen Roeds datter Helene, og hun førte også an ved selve overrækelsen på trappen til Ingemanns Hus. Sådan skildrede hun det selv senere i sine erindringer, og sådan blev det fremstillet af Jørgen Sonne på hans berømte maleri af begivenheden.

At Helene Roed på den måde blev »guldhornspigen«, var ingen tilfældighed. Det har sin forklaring i hendes egen kulturelle baggrund. Som datter af Jørgen Roed og opvokset i hans kunstmiljø i København, var hun faktisk selv født som en »guldalderpige«.

Efter i 1864 i Sorø at have ægtet den svenske litteraturodent (senere professor) Carl Rupert Nyblom, fik hun et langt liv i vort broderlands kultur. Deri engagerede hun sig lige så stærkt, som hun havde gjort i Danmark, og hun fik selv en karriere som forfatter.

Hendes religiøse udvikling førte til, at hun som ældre konverterede til den katolske tro og kirke. Uden overdrivelse må man kalde hende en usædvanlig kvinde, som det nok lønner sig at lære at kende.

Et sådant bedre kendskab er der rigtig gode muligheder for at få. Kildematerialet, som jo enhver seriøs historisk fremstilling må bygge på, er omfattende og værdifuldt. Grundlæggende er hendes to selvbiografier, som hun skrev om henholdsvis sin danske og sin svenske tid: »Mina Levnadsminnen«, bd. I og II (1922), hvoraf første del også udkom på dansk i 1923 med titlen: »Livsminder fra Danmark. 1843-1864«².

Hun fik en rolle i svensk litteratur, især som eventyrdigter, der er kommenteret i Gunnel Vallquists biografi fra 1987 og i litteraturhistorien³. Hendes konversion omtales i kirkehistorien⁴. En særlig kilde er hendes brevveksling med den kunstmalende svenske Prins Eugen⁵. Hendes børn udgav senere flere breve. Nogle af hendes fortællinger udkom i Danmark, men digtsamlinger på begge sprog i Sverige. Johanne Fenger udgav i 1884 melodier til danske digte af hende⁶. På dansk er der næppe skrevet meget andet om hende end artikler i Encyklopædien og Kvindebiografisk Leksikon fra 2001⁷.

Helene Roed og kunsten

Helene Augusta Roed blev født i København d. 7. december 1843 som datter af Jørgen Roed og hans hustru Emilie, f. Kruse. Hun havde en tre år yngre broder Holger, der også blev kunstner, men som døde meget ung.

Faderen Jørgen Roed (1808-1888) stammede som nævnt fra Ringsted. Han studerede først hos Eckersberg, senere på Kunstakademiet, indtil han i 1837 kom på dannelsesrejse i Itali-

en. Hjemkommet i 1842 giftede han sig med Emilie, og de bosatte sig for resten af livet i København. Jørgen Roeds malerkunst fandt voksende anerkendelse, og fra 1862-1887 var han professor på Kunstakademiet.

Blandt hans kendte værker er »Den gamle døbefont«. Denne font stod dengang i hans forældres have i Sct. Hansgade i Ringsted, men anvendes nu efter formålet i Sct. Bendts Kirke. Malerierne af domkirkerne i Ribe og Roskilde og af Frederiksborg Slot har klassikerstatus. Også en række portrætter af kunstnerkolleger og andre personligheder er ypperlige og ses i dag på museer som Hirschsprungs Samling og Frederiksborg-museet. I 1851 gav rektor Martin Hammerich ham den ærefulde opgave at male en kopi af Rafaels Sixtinske Madonna på Semper-museet i Dresden. Denne kopi tilhører i dag Fuglsang Gods. Moderen udmærkede sig ved sin store kærlighed til klassisk musik og litteratur, men også ved sin sans for naturens små undere⁸.

I denne familie voksede Helene op. Indtil 1846 boede de på Christianshavn, derefter tre år på Kongens Nytorv og 1849-56 på Ny Kalkbrænderivej nær Svanemøllen, hvilket Helene oplevede som et rent landområde, hvorfra der var utrolig langt at gå på sine ben til skolen på Østerbro. 1856 fik de lejlighed ved Classens Have på Østerbro, nu i Rosenvængekvarteret.

Sin skolegang begyndte Helene i den private »Dannekvindeskole« i Store Kongensgade. Den lededes af Susette Dalgas. Helene nød hendes varme væsen og moderne pædagogik⁹. Se-

neren blev hun undervist af huslærere og erhvervede sig grundige kundskaber også i tysk og fransk, ja, hun fik tidens bedste dannelse. I ferierne besøgte familien tanterne i Ringsted eller onkel August Kruse, der var godsforvalter på Samsø.

Familiens økonomi var ret stram. Jørgen Roed havde ikke råd til eget atelier, men måtte male i en stue. Det hindrede dog ikke familien i at udøve og selv modtage stor og selvfølgelig gæstfrihed blandt ligesindede. Derfor mødte Helene allerede som barn forbavsende mange af tidens førende personligheder indenfor kunst, litteratur, videnskab og politik samt kulturens mæcener. I »Livsminder fra Danmark« skildrer hun disse mennesker med fin iagttagelsesevne, hjertevarme og humor.

Kritisk må man naturligvis spørge om, hvor pålidelige disse beskrivelser er? De blev skrevet af en ældre dame om hendes egen barndom. I erindringen bliver barneoplevelser ofte forskønnet til at være mere idylliske, end de egentlig var. Med dette forbehold må jeg dog sige, at Helenes beskrivelser af datidens kulturpersoner i almindelighed passer glimrende til, hvad vi ellers ved om dem. Enkelte detaljer kan hun nok huske forkert, men helhedsindtrykkene virker fuldt ud sandfærdige.

Hvad hendes far udtrykte i sine portrætmalerier, beskrev hun med sine ord. »Livsminder fra Danmark« er faktisk en udmærket supplerende kilde til den senere periode af den danske guldalder, sådan som Helene oplevede den. Teksten illustreres yderligere med talrige gengivelser af

*Guldhornet til B.S. Ingemann blev tegnet af kunstneren C.C. Peters og udført af guldsmed A.N. Dragsted. I familien Ingemanns eje, indtil Frederiksborg-museet overtog det en gang i 1900-tallet. Stjålet i 1970, men dukket op igen på det hollandske auktionsmarked i 2009 for året efter at vende tilbage til museet.
Foto: Kr. Nielsen*

relevante malerier, tegninger og fotografier¹⁰.

Personerne er selvfølgelig først og fremmest billedkunstnere fra faderens omgangskreds. Helenes første ven var maleren og tegneren J. Th. Lundbye, der boede til leje i et værelse hos familien på Kongens Nytorv. Han fortalte hende eventyr og

gav hende små gaver. Hans tragiske død i krigen 1848 gjorde dybt indtryk på hende.

Landskabsmaleren Frits Vermehren var vokset op som nabo til faderens barndomshjem i Ringsted. Det er hans broder, der plukker pærer på maleriet af døbefonten i haven. Frits Vermehren havde som ung været elev på Sorø Akademi og kendte derfra Ingemann.

Mens familien boede på Kalkbrænderivej, var tegneren Fritz Jürgensen en tid deres lejer. De fik besøg af malere som Vilhelm Marstrand og Julius Exner og ikke mindst af Jørgen Sonne, der senere malede billedet af guldhornets overrækkelse til Ingemann. Sonne dekorerede også grosserer Hans Puggaards »Krat-hus« i Ordrup, hvor Helene kom som veninde til datteren Bolette. På maleriet »Sommeraften ved Sundet« afbildede Sonne blandt andre de to piger, der nyder udsigten over vandet. Mest berømt er Jørgen Sonne selvfølgelig for den store frise på Thorvaldsens Museum. To af figurerne dér forestiller i øvrigt Jørgen og Emilie Roed¹¹.

Vilhelm Marstrand boede på Charlottenborg og holdt gerne åbent hus for alle, selv når han stod og malede. Da Helene en dag stod model for ham, ankom Christian Winther. Marstrand tegnede så en skitse af, hvordan hun »stolt og lykkelig« stod der med Christian Winther under armen. Hun »beundrede sværmerisk« hans digtning ligesom hele tidens ungdom, skriver hun. Blandt hendes kære bekendte var også landskabsmaleren P. C. Skovgaard, hvis udse-

ende, påklædning, væsen og male-måde hun skildrede med sædvanlig varme.

Af omgangskredsen må også nævnes billedhuggeren H. W. Bissen. Hans italiensk prægede værksted ved Frederiksholms Kanal besøgte Helene gerne. I 1864 udførte Bissen en udmærket buste af Helene inden hendes afrejse til Sverige¹².

Helene Roed og musikken

Måske kan man undre sig over, at Helene med den baggrund ikke også selv blev billedkunstner. Men hun overlod nok den side af sin arv til lillebroderen Holger. Musikken tiltrak hende mere. I de hjem, hvor hun kom, spillede og sang man, og selv lærte hun at spille udmærket klaver. Hendes første klaverlærerinde var H.V. Bissens hustru Anna.

Helene skriver ofte om sin egen musiksmag, og den var ikke banal. Det var Bach og Beethoven, hun satte højest af alle, men Chopins klavermusik beundrede hun også og viede den en klog og kompetent analyse. Også her havde hun familien bag sig.

Komponisten Henrik Rung var blandt husvennerne. Helene kunne skrive: »Da jeg endnu var ganske lille, muciseredes der meget hos mine forældre. Vores dagligstue blev vuggen for Cæciliaforeningen. Henrik Rung sad ved klaveret, og om ham samlede mine forældre nogle sangere og sangerinder, som under hans anførsel indøvede gammel italiensk musik, især Durantes og Palestri-

Buster af Vilhelmine og Peter Heise, som fra 1859-65 boede sammen i Sorø, hvor Peter Heise virkede som lektor ved Sorø Akademis Skole. De havde lært fam. Roed at kende i København og videreførte venskabet i Sorø-tiden. Modellerede af billedhuggeren H. W. Bissen, der kom til det soranske hjem. Beror i dag på Sorø Akademis Bibliotek. Fot.: Steen Jensen, Sorø.

Buste af Helena Nyblom, støbt i bronze efter original gipsmodel, der udførtes i 1864 af H. W. Bissen, kort før den portrætterede som nygift forlod fædrelandet for at leve resten af livet i Uppsala. Busten indkommet i 1905 til Statens Museum for Kunst, inv.nr. KMS 5464. Fot.: Statens Museum for Kunst.

nas madrigaler.« Cæciliaforeningen blev faktisk stiftet af Henrik Rung i 1851 som den første danske forening for udenlandsk klassisk musik¹³. Så kunne man organisere større koncerter udenfor kirken og teatret, der hidtil alene havde haft faciliteter dertil. Det var jo før de moderne medier, der har vænnet os til overalt at

kunne høre al den musik, vi ønsker og kan overkomme.

Hun lærte også at danse. På et tidspunkt deltog hun i dansetimer hos ingen ringere end den største, balletmesteren August Bournonville, hvilket betog hende meget. Udførligt beskrev hun et bal i konsul Hages store gård på Christianshavn. Hun

var der sammen med sine veninder Margrethe Lehmann, Orla Lehmanns datter, og grosserer Alfred Hages datter Vilhelmine med øgenavnet Ville. Uventet dukkede også den unge komponist Peter Heise op. Han ville ikke danse, men var forelsket i Ville Hage, der senere blev hans hustru. Til deres rolle i Helenes liv kommer vi tilbage. I samme bal deltog også de nævnte kunstnere Marstrand, Sonne, Skovgaard og Bissen. Det var i datiden en rigtig stor københavnerbegivenhed.

Men det var jo som skribent, Helene senere gjorde sin indsats, og det var digteren Ingemann, hun hyldede. Vi må se nærmere på, hvilke forfattere hun mødte, og hvilke kvalifikationer hun selv tilegnede sig.

Hendes mor Emilie Kruse foretrak at læse de gamle græske tragedier. Hun kunne overraske ved f. eks. pludselig at spørge: »Tror du, at Antigone tænkte dette?« Familien kom meget hos filologen rektor Martin Hammerich. Den kopi af Rafaels Sixtinske Madonna, som faderen havde malet til ham, fik plads i en ganske særlig »Madonnasal« i hans rektorbolig ved Borgerdydsskolen¹⁴. Der mødte Helene også Carl Ploug og Bjørnstjerne Bjørnsson, og hjemme på Kalkbrænderivej fik de besøg af to andre norske digtere: Johan Welhaven og Andreas Munch.

Helene lærte også Frederik Paludan-Müller at kende. Som sædvanligt gav hun et levende billede af ham i »Livsminder«. Men da hun fortalte ham, at hans »Adam Homo« havde gjort et direkte uhyggeligt indtryk på hende, så han på hende og sagde:

»Jeg siger jo ikke, at Deres kæreste er sådan, men sådan er alle vi andre!« Hans »Ahasverus« satte hun højest af hans værker. Charite, hans »skygge« af en hustru, karakteriserede hun klogt og forstående.

Hun blev også optaget af teatrets verden og beskrev livligt skuespillere som C. N. Rosenkilde og Johanne Luise Heiberg.

Mærkelig uharmonisk blev hendes forhold til H. C. Andersen. Moderen var veninde med Jette Collin, og da Helene engang var med, traf de H. C. Andersen. Hun syntes, han var skrækkelig grim, og da han mærkede det, spurgte han pludselig: »Ved du hvem jeg er, lille pige?« Nej, svarede hun frygtsomt. »Det skal jeg sige dig. Jeg er Fanden!« Forfærdet gloede hun på ham, og han tilføjede: »Vil du se min hale«, mens han famlede bag frakkeskøderne. Hun flygtede og gemte sig i haven.

Senere, efter hendes ægteskab og første barn, besøgte H. C. Andersen dem i Uppsala. Efter en lidt mislykket oplæsning af et af sine eventyr, kom han ind i barneværelset. Her knælede han ned ved den nyfødte og sagde så: »Glem ikke at fortælle ham, at Andersen har knælet ved hans vugge«, og han gav Helene et litografi med »Historien om en Moder«. Den lille dreng døde ikke længe efter.

Disse noget traumatiske oplevelser hindrede dog ikke Helene i fortsat at beundre H. C. Andersens eventyr. Hun indførte selv senere genren i Sverige¹⁵.

Inspirationen fra og hyldesten til Ingemann

Nu til Ingemann. Da Helene var omkring 15 år, begyndte hun at læse rigtige bøger i sine forældres bogskab. Hun begyndte med Shakespeares »Købmanden fra Venedig«, der betog hende dybt. Så læste hun Homer, »Don Quixote«, Goethe og Dickens. Det var jo ikke så ringe. Faderen rådede hende til altid først at læse det bedste, for så har man »en fast norm for, hvad der er naturligt, sundt og sandt«. Men samtidig med, at hun begyndte på Shakespeare, »var der en dansk digter, som optog og henrykkede mig. Det var Ingemann.« Allerede som lille pige havde hun i Dannekvindeskolen hørt Susette Dalgas læse højt af »Valdemar den Store og hans Mænd«. Nu læste hun selv de fire historiske romaner: »Sjældent har de store digterværker, jeg senere kom til at elske og forstå, gjort et så gribende indtryk på mig som Ingemanns romaner, da jeg var 15-16 år«¹⁶.

Historien om, hvad denne »forelskelse« i Ingemanns romaner førte til, har hun fortalt så konkret og livligt i »Livsminder«, at hun nu selv får ordet for en længere bemærkning:

»Jeg ville udtrykke min grænseløse taknemmelighed imod den digter, der havde skænket os noget så dejligt. Da den dag nærmede sig, da Ingemann skulle fylde halvfjerd-sindstyve år, talte jeg med nogle veninder om muligheden for at tilvejebringe en hædersgave til ham. Som en løbeild gik denne tanke videre, og snart måtte vi udveksle vore skrevne indbydelser med trykte, da

hele landets ungdom ville være med. Vi fik mange penge ind, og for dem blev der bestilt et guldhorn, hvortil der modelleredes små figurer, som forestillede de mest fremragende personer i Ingemanns romaner. To »underjordiske« bar hornet, som lidt efter lidt blev prydet med ædelstene. Det hele blev, som jeg husker det, meget smukt, og da dagen kom, gav enkedronning Caroline af den bedste Johannisbergervin i sin kælder for at fylde hornet dermed.

Der blev udvalgt en lille kreds af et dusin unge piger, og en strålende majdag kørte vi på jernbane til Sorø for at overrække Ingemann hornet. En ældre dame var med os som »forklæde«, og man kan forstå, at det var et lystigt selskab, blot bestående af unge piger, af hvilke de ældste knapt var seksten år...

Hele Sorø var i festskrud. Op mod de lysegrønne bøgetræer flagrede de røde dannebrogspaner fra alle huse og haver. Der blev anvist os et værelse, hvor vi kunne ordne vore dragter og vort hår, og så begav vi os ud i procession.

Jeg havde dengang en skræk for at »komme i avisen« og ville derfor grumme nødtigt være den, som overrakte hornet, hvorfor jeg omtalte en af de andre unge piger til også at holde i det. Siden kunne jeg i sandhed sige, at jeg blot havde holdt i den yderste spids deraf.

Akademiet var lukket. Skolen havde fri, og da vi kom til Ingemanns hus, stod akademiets elever opstillede med Heise som anfører, og de istemte en sang, hvis ord var af en broder

til digteren Paludan-Müller og med musik af Heise. Den begyndte:

»Her sidder den gamle sanger
I lunden og hviler ud,
Har alt, hvad hans hjerte forlanger,
Sin harpe, sin barndoms brud.«

Det var bævende højtideligt. – Foran hovedøren stod Ingemann klædt i den side frakke med store ærmer og den lille kalot, som var hans stadige dragt, og ved hans side hans hustru, spæd og lille, med store mørke øjne, indhyllet i slør, næsten som en nonne. Rundt om dem de syngende drenge og en uoverskuelig menneskemasse både i og udenfor huset. Da sangen var endt, og Ingemann havde modtaget hornet, takkede han, rørt og elskværdig. – Forårets glans og stilhed lå over os, og vi følte det alle som et lykkeligt øjeblik.

Siden blev alle de unge piger og en del andre gæster indbudte til frokost i Ingemanns hjem, og vi syntes at være med til noget, som var en fortsættelse af romanerne. De store stuer havde kulørte buevinduer, som lod lyset falde farverigt ind. Der var en ejendommelig kølighed blandet med blomsterduft fra haven, og Ingemann selv gik omkring og klinkede med os.«

En bedre og mere autentisk skildring af, hvad der foregik, kan man ikke ønske sig. Men historien kan suppleres. Gennem hele 1800-tallet var Ingemanns historiske romaner særdeles populære, især blandt ungdommen, og de udkom i stadig nye udgaver. Men i 1900-tallet blev de ofre for så hård kritik, både historisk, litterær og ideologisk, at man

i vor tid næppe vover at læse dem mere. Hvor vidt denne grove, moderne degradering er retfærdig eller ej, skal ikke drøftes her.

Guldhornet blev til netop for at hylde Ingemann som romanernes forfatter. Figurerne derpå forestiller deres hovedpersoner¹⁷. Det blev fremstillet i nøje samarbejde mellem tegneren Carl Christian Peters og guldsmeden Arent Nicolai Dragsted, som blev stamfader til ejerne af det velkendte guldsmedefirma Dragsted i København.

Broderen til forfatteren Frederik Paludan-Müller, der havde skrevet festsangen til Ingemann, var præsten Jens Paludan-Müller, der nogle år havde været adjunkt på Akademiet, så han kendte Ingemann personligt¹⁸.

Peter Heise, der havde skrevet melodien og ledede opførelsen, havde siden 1857 boet i Sorø som musikh lærer og organist og senere, fra 1859, med sin kære hustru Ville Hage¹⁹. De var jo begge blandt Helenes nærmeste venner.

Jørgen Sonne malede året efter i 1860 sit berømte maleri af overrækelsen af guldhornet²⁰. Det har ikke været udforsket nær så godt, som det fortjener. Der er ingen vidnesbyrd om, at Sonne selv skulle have været til stede ved fødselsdagen, så det gengiver ikke hans egen oplevelse. Han må have kendt billeder af Ingemann og vel også af, hvordan trappen til huset så ud, da han året efter fik opgaven at afbilde begivenheden på opfordring af den kunstinteresse-rede politiker Orla Lehmann.

Guldhornspigerne

Vigtigt må det dog især være at at opklare, hvem de unge piger er, som overrækker hornet. En fortegnelse over dem synes ikke bevaret, og Helene nævner jo ikke deres navne.

Den almindelige opfattelse har været, at Sonne blot har malet en anonym gruppe unge piger uden personlig individualitet. Men det kan ikke være rigtigt.

Ifølge skriftlige kilder og sammenligning med andre portrætter kan følgende siges om dem: De to piger, der sammen holder hornet, er forrest Margrethe Lehmann en face og derefter Helene Roed i profil²¹. Nr. 3 bag dem kan være Bolette Puggaard, mens nr. 4 nok enten er Ville Hage, Peter Heises hustru, eller Alma Trepka, senere gift med maleren Carl Bloch. Dette er dog usikkert. De bagerste piger viser ikke deres ansigter, så hvem de er, kan næppe afgøres.

Vigtigt for identitetsspørgsmålet er, at Sonnes billede blev bestilt af Orla Lehmann som et led i hans samling af danske maleres portrætter af danske digtere. Derfor er det let at forstå, at netop hans datter Margrethe står som den forreste²².

Sikkert er, at den kreds af unge piger, der ærede Ingemann med guldhornet, ikke var nogen anonym flok. De tilhørte familiært og kulturelt den unge generation af den sene, danske guldalders centrale personkreds, og de var venner eller nære bekendte til initiativtageren Helene Roed.

Helene Roeds forlovelse og bryllup i Sorø

At rejse til Italien og Rom opfattedes endnu ved denne tid som alle dannelsesrejsers højdepunkt. Jørgen Roed havde i sin ungdom selv som anført tilbragt fem år i Italien, hvilket havde afgørende betydning for hans liv og kunst.

1861 rejste han med sin datter Helene og vennerne Peter og Ville Heise til Rom. Et givetvis uventet resultat deraf blev Helenes møde og senere ægteskab med den unge svenske litteraturoccent Carl Rupert Nyblom (1832-1907)²³. Han var allerede da en ven af Heises og ankom i januar 1862 for at besøge netop dem. Da Nyblom sang til Heises akkompagnement, var Helene der og lyttede med. Samværet, der også omfattede herlige, fælles ture i Roms omegn, blev snart til en forelskelse, som dog ingen af dem efter tidens diskrete normer direkte tilstod for hinanden.

I sommeren 1863 var Helene i København, hvor hun oplevede det store skandinaviske studenter-møde. Hun så festoptoget fra Orla Lehmanns vinduer. Orla Lehmann var jo frem for nogen anden det danske demokratis fader. Datidens ungdom drømte om en art ny, kulturel kalmarunion, baseret på de nordiske landes broderskab og nyfødte demokratier. Da de svenske studenter om aftenen sang i Kongens Have, var det et højdepunkt for Helene at høre den »Hilsen til Danmark«, som hendes Nyblom havde komponeret²⁴. Selv var han dog ikke til stede.

Denne villa var Vilhelmine («Ville») og Peter Heises bolig fra 1859-65, opført i 1859 for enden af Søgade og her set fra havsesiden. Her blev Helene Roed og Carl Rupert Nyblom forlovede i 1863, og her holdt de bryllupsfest året efter. Villaen, der efter fru Heise blev kaldt »Villereden«, findes endnu og bruges i dag primært som fribolig for den til enhver tid værende undervisningsminister («ministerboligen»). Maleri på porcelænsvase, som Peter Heise modtog som afskedsgave fra eleverne i 1865. Beror i dag i Sorø Akademis Skoles hovedbygning. Foto: Steen Jensen, Sorø.

Men i maj 1863, da Helene besøgte Heises i Sorø, kom Nyblom også, og deres forlovelse blev nu en realitet. Deres forbindelse holdt, selvom de

politiske begivenheder snart efter førte til, at den skandinaviske begejstring faldede. Da krigen med Tyskland året efter brød ud, viste det

sig nemlig, at løfterne om, at Sverige ville kæmpe på Danmarks side, ikke blev til noget.

Kort efter krigen, den 15. september 1864, fejrede Helene sit bryllup med Nyblom i Sorø. Vielsen blev forrettet af pastor Henrik Glahn. Vennen Peter Heise spillede Mendelsohns march på orglet og hans kor sang, og festen blev holdt i heisernes hus ved Sorø sø. Foruden den nærmeste familie deltog kun forfatteren Chr. Richardt og dennes forlovede, Helenes veninde Marie Hammerich.

Efter en kort afskedsvisit i København sejlede de nygifte med dampskib til Helenes nye fædreland. Men hun slutter sine danske »Livsminder« med disse smukke ord: »Mit inderlige ønske er, at disse to lande, Danmark og Sverige, må lære hinanden nærmere at kende, og at folkene må komme hinanden nærmere, da de gensidigt kan berige og komplettere hinanden. Selv er jeg mig klart bevidst alt, hvad Sverige har bragt mig, og alt, hvad jeg skylder Danmark.«

Det svenske ægteskab

Ægteskabet med Carl Rupert Nyblom var og blev lykkeligt, men ikke altid let. De fik syv børn og universitetets lønninger var ikke høje. Integrationen som akademikerfrue i det noget stive og kølige Uppsala-milieu var også vanskelig. Men Helene var ikke den, der gav op. Hun forsvenskede sit navn til Helena og fik hurtigt nye gode venner.

Inden længe gjorde hun hjemmet til et mere åbent hus, end man var vant

til i Uppsala. Kunstnere, forfattere, musikere og personlige venner blev modtaget med hjertelig gæstfrihed, ganske som hun var vant til hjemmefra. I bind 2 af sine erindringer »Mina levnadsminnen 1864-1898« fortæller hun, hvordan hun på den måde blev fortrolig med mange af Sveriges daværende berømtheder, ganske som hun havde været det i Danmark²⁵.

I disse erindringer gav hun lignende levende portrætter af, hvordan hun oplevede dem, og hvad hun mente om dem og deres indsats. En artikel om hende har den talende titel: »Dansande vind över Fyris« (= åen gennem Uppsala)²⁶.

Hun engagerede sig også i samfundsspørgsmål, især i kvindesagen. Hendes standpunkt var, at selv om man som gift kvinde skulle prioritere mand og børn, udelukkede dette ikke, at man tog selvstændig stilling og ydede en indsats i kultur og politik.

Hun var begejstret for Selma Lagerlöf og blev – jfr. indledningen – gode venner med den malende prins Eugen, faktisk hans fortrolige rådgiver i spørgsmål om liv og kunst. Dette fremgår af deres også på dansk udgivne brevveksling²⁷.

Men det »moderne gennembrud« brød hun sig ikke om, hverken Ibsen eller Strindberg. Hun agtede fortsat Bjørnstjerne Bjørnsson højt, og satte pris på svenske lyrikere som Gunnar Wennerberg med »Gluntarne«, Carl Snoilsky og Ellen Key, der dog også var blandt litteraturens fornyere på den tid.

Helena Nyblom som forfatter

Hun blev selv aktiv forfatter og skrev noveller og digtsamlinger, hvoraf nogle udkom på dansk²⁸. Nogle af digtene fra hendes første digtsamling er sat i musik af Johanne Fenger, datter af Johannes Ferdinand Fenger, præst i Lyngø syd for Sorø fra 1833-54²⁹.

Størst betydning i svensk litteratur fik hun med sine »sagor«, d.v.s. kunsteventyr i en ny og hidtil ukendt form, der dannede skole³⁰. For disse litterære fortjenester modtog hun til sin 80-års fødselsdag i 1923 den svenske medalje: »Litteris et artibus«. Endnu i dag er hendes navn anset i Sveriges litteraturhistorie. Skønt hun ikke hører til de mest berømte, læses hendes værker dog stadig, og nogle er gennem årene også oversat til engelsk³¹.

Hun rejste jævnligt til familien i Danmark, men også ud i Europa, især til sit elskede Italien og til Alpelandene.

Helena Nybloms konversering til katolicismen

I »Livsminder fra Danmark« skriver Helene ikke meget om tro og kristendom. Hendes familie var traditionelt troende, liberale, danske protestanter, men man talte ikke meget om tro i hjemmet. Hendes egen første stillingtagen skete, da hun var elev i »Dannekvindeskolen«.

Som nævnt elskede og beundrede hun lederen, Susette Dalgas. Men »i religiøs henseende havde Su-

Visitkortfotografi af Helena Nyblom på hendes lidt ældre dage, d.v.s. fra ca. 1870-80. Optagelse v/stockholmsk fotograf. Beror i Uppsala Universitetsbibliotek.

sette«, skriver hun, »ikke ringeste indflydelse på mig. Hun var grundtvigianer, og for denne sekt har jeg aldrig haft sympati. Jeg kunne ikke lide den gemytlige, familiære måde, hvorpå de behandlede de højeste ting. Det forekom mig, at de talte om Gud som om en gammel rar onkel af reneste dansk ekstraktion. Denne sammenblanding af nationalfølelse og religiøs følelse forstod jeg mig slet ikke på«³².

Hun fortæller videre, at hendes mor lærte hende religion efter Rafaels billeder i Vatikanets Loggier. Det indtryk af Guds storhed som universets skaber og herre, som hun fik derfra, fortog sig aldrig. Formentlig har hendes far Jørgen Roed medbragt gengivelser af disse billeder, der er kaldt »Rafaels bibelhistorie«, fra sit ophold i Italien. Kopieringen af den »Sixtinske Madonna« i 1851 er ikke det eneste eksempel på hans beundring for den store renæssancekunstner. Han har kopieret flere andre Rafael-billeder³³, hvad der også må have haft sin betydning for datterens stærke værdisans.

I mange år var det afgjort kunsten, der fyldte mest i Helenes liv. Hun var den rene æstetiker. Selv da hun i 1862 besøgte Rom, hvor hun mødte sin tilkommende ægtemand, sporede hun ingen interesse for den katolske tro som sådan. Det var oplevelser af natur og kultur, der foruden forelskelsen optog hendes sind. Andagten i kirkerne betog hende dog på en uforklarlig måde, som hun ikke glemte³⁴.

Da hun i 1895 konverterede, var det resultatet af mange års religiøs søgen. Dette blev energisk bekræftet af hendes mand, skønt han ikke selv fulgte hende. Da nogle påstod, at hun var blevet »offer for den katolske propaganda«, afviste han det offentligt. Konversionen var, skrev han, Helenas helt frie beslutning efter lange og grundige overvejelser af trosspørgsmålet³⁵.

Hendes optagelse foregik i stilhed i den katolske St. Eugenia Kirke i Stockholm. Men hun var en så kendt

skikkelse, at den vakte en del offentlig opmærksomhed. Hendes bevæggrunde kan man læse om i flere kilder. I et katolsk, dansk udgivet tidsskrift udkom to artikler, hvori hun beskrev grundene til sin konversion³⁶.

Her skrev hun, at hun havde sat sig ind i alle de store, kristne trossamfunds liv og lære, og fundet store og gode ting i dem alle. Alligevel forekom de hende som brudstykker af den savnede, endelige helhed. Den fandt hun først i den katolske kirke, ikke blot i dens universelle og stedse samme lære, dens sakramenter og i dens indre og ydre skønhed, men især i dens helgeners levende eksempel. Hun takkede Gud for sit nye liv i kirken, der skænkede hende ægte og uforgængelig glæde.

I 1916 forklarede hun også sin konversion i et brev til den svenske ærkebiskop Nathan Söderblom, som hun kendte. Han blev jo senere verdensberømt som den vigtigste ophavsmand til den nuværende økumeniske bevægelse i den kristne verden³⁷.

Hendes glæde over troen betød dog ikke, at hun som katolik slap for vanskeligheder og problemer. Den daværende lille katolske menighed i det strengt protestantiske Sverige var menneskeligt set ikke meget inspirerende for en kulturpersonlighed som Helena.

Netop på den tid var den lille diasporakirke desuden ramt af interne stridigheder. Biskoppen Albert Bitter havde svært ved at enes med jesuitterne ved St. Eugenia Kirken. Problemerne endte med, at han

1921 blev afsat af Rom, angiveligt på grund af inkompetent ledelse af bispedømmet³⁸. I et brev til Helena beklagede han sig over, hvad han mente, var hans uretfærdige skæbne³⁹. Også hun måtte lære, at katolikker langtfra altid lever op til deres kirkes idealer.

I hendes gamle fædreland, Danmark, vakte hverken hendes virke i svensk litteratur eller hendes konversion nogen særlig interesse. »Ude af øje, ude af sind« må man sige om hende som om andre udvandrere.

Dog gav konversionen anledning til en ejendommelig episode mellem to kendte, danske kulturpersonligheder. I en artikel »Fru Helene Nybloms Omvendelse« i Politiken 29. august 1898 benyttede ingen anden end Georg Brandes anledningen til at fremhæve forskellen mellem hendes smukke og positive motivering og så den samtidige, danske konvertit Johannes Jørgensens »hadefulde og polemiske bekendelsesskrifter«. Johannes Jørgensen selv reagerede i sit tidsskrift »Katholiken« med at harcelere over Brandes forsøg på således at så splid⁴⁰.

Guldhornspigen Helene Roed blev i sin egen person en sand brobygger: mellem ungdom og alderdom, mellem de to lande Danmark og Sverige, mellem den danske guldalders liberale protestantisme og den katolske tro, mellem nord og syd og mellem to meget forskellige tidsaldre.

Hun døde den 9. oktober 1926, 82 år gammel, og blev begravet ved sin mands side på Uppsala Gl. Kirkegård.

Noter

- 1 "Tankebreve", udg. af B. S. Ingemann-Selskabet. 9. årg. nr. 1, april 2010; samme, 10. årg., nr. 1, maj 2011. Indlæg af hhv. Kristian Nielsen og J. Nybo Rasmussen
- 2 Helena Nyblom: Livsminder fra Danmark. Aschehoug & Co., Kbhv. 1923 (herefter: HN I 1923)
Helena Nyblom: »Mina Levnadsminnen II. I Sverige 1864-1898«. Bonniers, Stockholm 1922 (herefter: HN II 1922)
- 3 Gunnel Vallquist: Helena Nyblom. Svenska Akademiens minnesteckningar. Norstedts Forlag, Stockholm 1987. (Den vigtigste biografi om Helena Nyblom). (Herefter: GV 1987)
- 4 Yvonne Maria Werner: Nordisk katolicism. Lund 2005, især side 236-238. (Herefter: YMW 2005)
- 5 Prins Eugen: Brevene fortæller (dansk udgave). Kbhv. 1943
- 6 Johanne Fenger: »Digte af Helene Nyblom«. Vilhelm Hansens Forlag, Kbhv. 1884
- 7 Marianne Maigaard Jensen: »Nyblom Helena Augusta«, art. i: Dansk Kvindehistorisk Leksikon, Kbh. 2001, bd. 3, side 6-7; jfr. art. i Den Store Danske Encyklopædi, netversion på www.denstoredanske.dk
- 8 Jørgen Roed behandles i enhver dansk kunsthistorie. Se især Weilbachs Kunstnerleksikon på www.kulturarv.dk/kid. Også i Hans Edvard Nørregaard-Nielsen: Dansk kunst, 1988, side 189-194, der dog noget ensidigt fokuserer på hans dan-

- ske kirkebilleder. Hans kopiering af Rafaels Sixtinske Madonna beskrives særlig udførligt, ligesom hans breve citeres i Jesper Brandt Andersen (red.): Martin Hammerich, 2011, side 191-203
- 9 HN I 1923, side 27-34
- 10 Helena Nybloms »Livsminder« burde benyttes mere i dansk kulturhistorie. I den nævnte bog »Martin Hammerich« citeres hun dog flittigt
- 11 Nina Damsgaard, Dyveke Helsted, Eva Henschen og Bjarne Jørnæs (udg.): Jørgen Sonne 1801-1890. Kbhv. 1988. – Forældrenes billeder: se HN I 1923, side 131
- 12 HN I 1923, side 148. Busten findes nu på Glyptoteket
- 13 Om »Cæciliaforeningen« og Henrik Rung se f.eks. Gads Musikleksikon 1987
- 14 »Martin Hammerich« 2011, side 195-216 omtaler udførligt Madonnasalen og dens betydning både på Christianshavn og senere på Iselingen
- 15 HN I 1923, side 152-156
- 16 HN I 1923, på side 68-71 findes Helenes beretning om historien vedr. guldhornets tilblivelse indtil overrækelsen til Ingemann på fødselsdagen. Denne beretning refereres direkte nedenfor
- 17 Frederiksborgmuseets inventar-nr.: B 1067
- 18 Kristian Nielsen: Bibliografi over B. S. Ingemanns Forfatterskab. Kbhv. 2006, side 157 (herefter KN 2006). »Paludan-Müller, Jens«, art. i: Dansk biografisk Haandleksikon (herefter DBH), bd. 3, Kbhv. 1926, side 58
- 19 Kristian Nielsen: Håndbog i B. S. Ingemanns Liv og Forfatterskab, bd. 1-2. Kbhv. 2009 (herefter KN 2009). I bd. II, side 35-36, nævnes Peter Heises kompositioner til Ingemanns digte. Jfr. »Heise, Peter Arnold«, art. i: DBH, bd. 2, Kbhv. 1923, s. 50-51
- 20 Frederiksborgmuseet, inv.nr. A1848.-KN 2009, bd. 2, side 72-73. – »Sonne, Jørgen Valentin«, art. i: DBH, bd. 3, Kbhv. 1926, side 439. – Jørgen Sonne. Kbhv. 1988, værkfortegnelsen, side 204. – Jfr. Helge Torm: »Ingemanns hyldest«, art. i: Samvirke, juni/juli 1990-6/7, s. 31 og 33
- 21 HN I 1923, side 70. – Hanne Engberg: En frigørelseshistorie. Margrethe Vullum, side 33. – Margrethe Lehmann blev 1879 skilt fra sin mand Gotfred Rode og derpå gift med nordmanden Erik Vullum
- 22 »Orla Lehmann og den nationale kunst«, Vejle 1986, side 73
- 23 De vigtigste kilder til dette afsnit er HN 2 1922 og hendes mand Carl Rupert Nyblom: En sjuttioårigs minnen. 3. del, 1908, især side 275-329
- 24 HN I 1923, side 192-211. (Her er Helenes beskrivelse af mødet i Rom, forlovelsen og brylluppet med Nyblom i Sorø)
- 25 HN 2 1922 i sin helhed; dertil GV 1987

- 26 E. Stenborg: »Dansande vind över Fyris«, art. i: Signum, Uppsala 2003
- 27 Prins Eugen: Brevene fortæller. Kbhv. 1943. Indeholder bl.a. 22 breve fra Helena Nyblom
- 28 GV 1987 omtaler og vurderer ikke blot hendes litterære indsats, men giver en række af de dansksprogede digte (side 227-234, 243-252, 268-274 og 335-342) og nogle svensksprogede eventyr som »Fidelunkan«, »En påse full av troll« og »När trädgården vaknar« foruden adskillige essays om samfund og litteratur. – Se også Eva Norlinder: Sekelskiftets svenska konstssaga och sagodiktaren Helena Nyblom. Stockholm 1991
- 29 Kompositionerne og digtene udkom i 1884 på Wilhelm Hansens Musikforlag i Kbhv.
- 30 Eva Norlinder, som i note 28
- 31 »Helena Nyblom« på Wikipedia omtaler eksempler på engelske udgaver fra 1910-1994
- 32 HN 1 1923, side 31-32
- 33 HN 1 1923, side 32. Rafaels udsmykning af Vatikanets Loggier udgør en »billedbibel« med 54 billeder på loft og vægge. Kunsthistorikerne har senere fastslået, at de ikke er udført af mesteren, men af hans medarbejdere, jfr. f.eks. Richard Cocke: Raphael, Chaucer Press, London 2004, side 116-119
- 34 Helena Nyblom: »Kirken, som jeg har søgt og fundet«, art. i: »Nordisk Ugeblad for katolske Kristne«, nr. 18. Kbhv. 1899, side 282-83
- 35 GV, kap. XIII, side 106-120
- 36 »Nordisk Ugeblad for katolske Kristne«, nr. 18 og 19, Kbhv. 1899. Artiklernes fælles titel var: »Kirken, som jeg har søgt og fundet« på hhv. side 281-287 og side 297-303
- 37 Yvonne M. Werner: Världsvid, men främmande. Uppsala 1996, side 303-306 (om Helenas konversion). – Samme: Nordisk katolicism. Lund 2005, side 236-238. – Helena Nybloms brev 27. nov. 1916 i Nathan Söderbloms samling i Uppsala Universitetsbibliotek er bilagt hendes redegørelse: »Hur jag blev catholik«. GV, side 111-113
- 38 Werner: Världsvid, men främmande, side 201-253
- 39 Biskop Bitters brev til Helena Nyblom 23. maj 1922 findes iflg. noten til kap. III nr. 58 i UppsalaUB, G 196 b2
- 40 Johannes Jørgensen: »Georg Brandes og Katholicismen«, art. i: »Katholiken«, Kbhv. 1898, side 90-93

Kilde- og litteraturfortegnelse

Genstande:

Frederiksborgmuseets inventar-nr. B 1067 (guldhornet) og A 1848 (Sonnes maleri)

Trykte kilder:

Eugen, prins: Brevene fortæller. Dansk udgave på Hasselbalch, Kbhv. 1943

Fenger, Johanne: »Digte af Helene Nyblom«, Wilhelm Hansens Forlag, Kbhv. 1884

Opslagsværker:

Dansk Biografisk Haandleksikon, bd. 1-3. Gyldendal, Kbhv. 1922-1926

Den Store Danske Encyklopædi, netversion på www.denstoredanske.dk

Gads Musikleksikon, Kbhv. 1987

Nielsen, Kristian: Bibliografi over B. S. Ingemanns Forfatterskab. Reitzels Forlag, Kbhv. 2006

Nielsen, Kristian: Håndbog i B. S. Ingemanns Liv og Forfatterskab, bd. 1 og 2. ABC Publishing, Kbhv. 2009

Weilbachs Kunstnerleksikon på www.kulturarv.dk/kid

Artikler og monografier

Cocke, Richard: Raphael. Chaucer Press, London 2004

Engberg, Hanne: En frigørelseshistorie. Margrethe Vullum 1846-1918. Gyldendal, Kbhv. 1994

Jensen, Marianne Maigaard: »Nyblom, Helena Augusta«, art. i: Dansk Kvindebiografisk Leksikon, bd. 3, Kbhv. 2001

Nina Damsgaard, Dyveke Helsted, Eva Henschen og Bjarne Jørnæs: Jørgen Sonne 1801-1890. Udg. af Thorvaldsens Museum og Aarhus Kunstmuseum 1988

Jørgensen, Johannes: »Georg Brandes og Katholicismen«, art. i: Katholiken, Kbhv. 1898

Jesper Brandt Andersen (red.): »Martin Hammerich – kunst og dannelse i Guldalderen«. Vandkunsten, Kbhv. 2011

Norlinder, Eva: Sekelskiftets svenska konstsaga och sagodiktaren Helena Nyblom. Bonniers, Stockholm 1991

Nyblom, Carl Rupert: En Sjuttioårs Minnen, 1832-1867, bd. 1-3. Bonniers, Stockholm 1908

Nyblom, Helena: Livsminder fra Danmark 1843-1864. Aschehoug & Co., Kbhv. 1923

Nyblom, Helena: Mina Levnadsminnen, bd. II. »I Sverige 1864-1898«. Bonniers, Stockholm 1922

Nyblom, Helena: »Kirken, som jeg har søgt og fundet«, art. i: »Nordisk Ugeblad for katolske Kristne«, nr. 18 og 19. Kbhv. maj 1899

Nørregaard Nielsen, Hans Edvard: Dansk kunst. Gyldendal, Kbhv. 1988

»Orla Lehmann – og den nationale kunst«, Udg. af Vejle Kulturhistoriske Museum og Vejle Kunstmuseum 1986

Stenborg, Elisabeth: »Dansande vind över Fyris. Ett porträtt av Helena Nyblom«, art. i: Signum, nr. 6, Uppsala 2003

Torm, Helge: »Ingemanns hyldest«, art. i: Samvirke, juni/juli 1990-6/7

Vallquist, Gunnel: Helena Nyblom. Svenska Akademiens levnadsteckningar. Norstedts, Stockholm 1987

Werner, Yvonne Maria: *Världsvid, men främmande. Den katolske kyrkan i Sverige 1873-1929*. Katolske bokförlaget, Uppsala 1996

Werner, Yvonne Maria: *Nordisk katolicism. Katolsk mission och konversion i Danmark i ett nordiskt perspektiv*. Makadam, Lund 2005

Mellem to stationer – banegårdskvarteret i Slagelse

*Af Knud Bruun Rasmussen,
Poul Hansen og Carsten Egø Nielsen*

Fra udstilling til artikel

Slagelse har haft to jernbanestationer. Stationen på den nuværende Nordre Ringgade (tidligere Volden) var i funktion fra 1856 til 1892, og den anden station på Søndre Stationsvej er den nuværende og stadig fungerende. Denne artikel vil beskrive udviklingen omkring og mellem de to stationer, og specielt hvad der skete i de efterfølgende år, da stationen og jernbanelinjen blev flyttet nærmere byens centrum i 1892. Udgangspunktet for artiklen er en udstilling »Rundt om banen 1911«, som blev præsenteret af Slagelse Stads- og Lokalarkiv på Arkivernes Dag den 12. november 2011.

Hvorfor to stationer?

Opførelsen af en station med tilhørende sporarealer er en omfattende opgave, også økonomisk. Med rette kan man derfor stille spørgsmålet, hvorfor Slagelse har haft to stationer? En stor del af svaret ligger i de geologiske forhold og højderne i terrænet omkring byen.

Slagelses centrum omkring Sankt Mikkel's Kirke ligger højt i terrænet

med 49 meter over havets overflade. Endnu højere ligger krydset ved Ingeganningsvej-Parkvej (lige ved sygehuset), nemlig i 59 meters højde. Fra disse »højdepunkter« falder terrænet mod nord og vest, hvilket enhver, der færdes i byen kan genkende, når man færdes på Schweizerpladsen, Sankt Mikkel'sgade, Absalonsgade, Løvegade og Stenstuegade. Fra Sankt Mikkel's Kirke falder terrænet 16 meter ned til den nuværende station, der ligger i 33 meters højde. Herfra er der et yderligere fald mod nord til 26 meter ved den nuværende bebyggelse kaldet »Æblegården«. Fra denne bebyggelse stiger terrænet igen inden for få hundrede meter til 33 meters højde, hvor den første station var placeret.

Øst for byen findes højder på 52 meter ved Holbækvej/Æblelunden og 47 meter i krydset Rosenkildevej-Grønlandsvej. Vest for byen er terrænet domineret af Holmstrup mose, der ligger i 27 meters højde, samt af store bakke drag mod nordvest ved Valbygårdsvej, hvor højden når 49 meter.

Illustration 1: Luftfoto fra 29. juni 1934 med den nye station i forgrunden og den gamle i baggrunden. I forgrunden ses stationen fra 1892, og i baggrunden øverst til venstre ses som nogle hvide bygninger den første station fra 1856. Her i 1934 er der endnu ubebyggede arealer mellem de to stationer, men langs Nordre Stationsvej ses en del virksomheder. Iøjnefaldende er konservesfabrikken Danicas skorsten med en konservesdåse rundt om som reklame for virksomheden. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

Det var disse specielle terrænforhold, som ingeniørerne både ved banens anlæggelse i 1856 og banens flytning i 1892, måtte arbejde ud fra og basere beregninger på med hensyn til, hvilke jordarbejder der var nødvendige. En af udfordringerne var, at datidens lokomotiver ikke kunne klare stigninger på mere end 4 promille, altså 4 meter for hver 1000

meters strækning, hvilket var en stor udfordring i Slagelse-området med de nævnte terrænforskelle.

Ved anlæggelsen af banen mellem Roskilde og Korsør i 1850'erne vurderede man, at en placering af Slagelse station nær byens centrum ville kræve enorme jordarbejder. På det tidspunkt skulle sådanne jordar-

bejder foretages med håndkraft, og derfor ville banens anlæg blive økonomisk dyrere, end man politisk var parat til at betale. Særlig ville gennemgravningen af bakkerne mod Sorø kræve enorme ressourcer.

Da terrænet nord for byen krævede mindre anlægsarbejder gennem moser og bakker, blev den første station i Slagelse derfor placeret omkring en kilometer fra byens centrum, nemlig på den nuværende Nordre Ringgade. Dele af den første stationsbygning eksisterer stadig, men er svær at genkende, da der i forbindelse med senere brug af stationen efter flytningen er foretaget mange om- og tilbygninger¹.

Mange byer er enten opstået som følge af en jernbanes anlæggelse eller har fået et væsentligt tilskud til vækst i den forbindelse. Dette blev ikke tilfældet i nævneværdig grad for Slagelses vedkommende. Stationen lå ensomt sammen med Spritfabrikken langt ude på markerne og til irritation og udgift for de borgere og virksomheder, der skulle anvende jernbanen. Der gik derfor ikke mange år før overvejelserne om flytning af stationen begyndte.

Overvejelserne drejede sig imidlertid ikke om, at det var »synd« for passagerne, at de skulle udenfor byen for at komme til stationen og med toget, men om, at der var planer om udbygning af jernbanenettet omkring Slagelse. Konkret drejede det sig om to baner, nemlig en mellem Slagelse og Næstved og en mellem Slagelse og Vårslev. I 1874 blev en flytning af stationen i Slagelse berørt på et møde på Fuglebjerg Kro om anlæg

Illustration 2: Den første station i Slagelse fra perronsiden. Foto fra ca. 1880.

af en bane fra Slagelse til Næstved, men der skulle gå rigtig mange år før disse planer blev en realitet. Først i 1889 vedtog Rigsdagen en lov om anlæg af denne bane samt en mere bynær station i Slagelse².

Den nye banegård

Den nye banegård og tilhørende banegårdsareal blev anlagt få hundrede meter nord for Slagelses daværende nordlige grænse, der udgjordes af en sti bag Løvegades haver, populært kaldet Kærlighedsstien – nu Frederiksgade. Jorden fra flere gårde i byen blev opkøbt, og et gigantisk jordarbejde blev påbegyndt, anført af en engelsk dampgravko, der var i stand til at grave sig igennem de ret høje bakker øst for Slagelse.

Når man i dag kører med toget fra Sorø mod Slagelse, ligger sporene stadig nede i denne udgravning på de sidste to kilometer, inden man

Illustration 3: Den nye station med en del af sporarealet og bygningsmassen set fra Stormbroen 1912. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

når stationen. I alt skulle der flyttes ca. 400.000 kubikmeter jord, og gennemskæringen skulle nogle steder graves 13 meter dyb. Gravkøen kunne fylde en tipvogn på mellem 3 og 4 minutter, hvilket på den tid var en imponerende præstation. De enorme mængder jord blev transporteret til den vestlige del af det nye baneterræn, hvor dele af Holmstrup mose blev fyldt op. Det var en rigtig smart måde at nivellere terrænet på med at fylde jord fra »høje« områder til de »lave« områder.

Udover de store gravearbejder og flytninger af jord skulle der byg-

ges en bro i hver ende af det nye baneområde. Den østlige bro førte trafikken over jernbanen, og blev benævnt Stormbroen. I den vestlige ende af baneterrænet førte den nye bro jernbanen over den eksisterende Kalundborgvej.

Det store jernbaneterræn skabte to naturlige vejforløb i øst-vestgående retning: Nordre Stationsvej fra Valbyvej til Kalundborgvej, og Søndre Stationsvej fra Jernbanegade til Løvegade. Både Nordre og Søndre Stationsvej blev navngivet af byrådet i 1893.

Illustration 4: Slagelse ny banegård under opførelsen 1892. Bemærk de manglende sikkerhedsforanstaltninger for arbejderne på taget. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

Opførelsen af den nye banegård med tilhørende sporanlæg blev påbegyndt i oktober 1889. Selve sporlægningen blev påbegyndt i oktober 1890. Der var blandt andet brug for omkring 40 skiftespor. På baneterrænet lå der 11 spor side om side. Der blev opført lokomotivremise med drejeskive og servicebygning med vandtårn. Desuden et varehus (godsekspedition) vest for stationsbygningen. Således var der tale om et ret omfattende arbejde, hvilket da også fremgår af illustration 3, hvor dele af bygningerne inklusive et hjørne af den store remise samt sporarealet kan ses.

Stationsbygningen blev opført efter tegninger af arkitekt N.P. Holsøe. Det uvendige byggeri var færdigt i november 1891. Bygningen var indrettet med forhal, ekspeditionslokale, ventesale for 1., 2. og 3. klasse med tilhørende restauranter og billet-salgssteder. Ved ibrugtagningen den 15. maj 1892 bemærkede den lokale presse, at bygningen var flot, men indretningen tarvelig, idet der var genbrugt møbler og inventar fra andre stationer. Fra den nye station var der forbindelser til København og Korsør samt Næstved og Skælskør. Fra 1898 blev der også forbindelse til Vørslev/Kalundborg. Slagelse blev

indenfor en kort årrække et trafikalt jernbaneknudepunkt.

I 1904 blev spornettet omkring stationen yderligere udvidet. Der blev etableret et privat Sporselskab, der anlagde et spor, som forbandt stationen med tre af de virksomheder, der var etableret nord for stationen, nemlig svineslagteriet, cikorieterrieret og spritfabrikken, hvor sporet endte. Senere blev sporet også benyttet af gasværket, Silvans trælagerplads, det offentlige slagtehus og margarinfabrikken, der blev etableret i den gamle station.

Der var tale om en omfattende aktivitet på dette private spor. Af selskabets regnskab fra 1915-16 fremgår det eksempelvis, at der på sporet i denne periode på ét år rullede 5.316 jernbanevogne til virksomhederne fordelt med 3.187 til svineslagteriet, 1.382 til spritfabrikken, 632 til cikorieterrieret samt 59 vogne til det offentlige slagtehus og 56 til Silvan.

Nogle kan huske de karakteristiske hvide godsvogne beregnet til transport af slagteriprodukter, samt De Danske Spritfabrikkers karakteristiske »beholdervogne«, hvoraf nogle havde hjemsted på fabrikken i Slagelse.

Udover dette spor havde Slagelse Dampmølle og konservesfabrikken Danica separate spor til jernbanenettet på stationen. Der var således flere sporkrydsninger mellem vej og jernbane på Nordre Stationsvej.

Sporselskabet eksisterede frem til 1978, og Slagelse Kommune fjernede sporene i 1990.

Banegårdspladsen

Når der kom en station, kom der ofte også et hotel eller en kro. Det var tilfældet rigtig mange steder, også i de mindre byer. I Slagelse lå der på banegårdspladsen ikke mindre end tre hoteller: Hotel du Nord på hjørnet af Søndre Stationsvej og Sankt Mikkelsgade, Jernbanehotellet overfor på hjørnet af Sankt Mikkelsgade og banegårdspladsen og Missionshotellet på adressen Søndre Stationsvej 21. Herudover lå der flere hoteller indenfor få hundrede meters afstand fra stationen, nemlig Højskolehjemmet på Sankt Mikkelsgade og Afholdshotellet på Valdemarsgade.

På selve banegårdspladsen var der i mange år bus- og taxa-holdeplads. Busholdepladsen blev senere flyttet mod vest hen imod pakhuset og senere igen om på den anden side af stationen på Nordre Stationsvej, mens taxa-holdepladsen stadig er på den ene halvdel af banegårdspladsen. På den anden halvdel er der nu en offentlig korttidsparkeringsplads.

Længst mod vest blev der opført et stort pakhús, hvor der også var toldkammer. Bygningen eksisterer endnu og rummer nu liberale erhverv, eksempelvis har kunstneren Per Hillo haft atelier i bygningen, ligesom der et stykke tid har været koncertsted. Mellem stationsbygningen og pakhuset var der tidligere en lille, plantet skov, benævnt Baneskoven.

I 1932 blev posthuset flyttet fra Bredgade 8 til et nyopført posthus i den østlige ende af banegårdspladsen. Dette posthus er netop i efteråret 2012 blevet nedlagt og erstattet af en postbutik i Vestsjællandscentret³.

Illustration 5: Jernbanehotellet 1912 (nu Hotel Slagelse) på hjørnet af Sdr. Stationsvej og Sankt Mikkelsgade. Hotellet blev opført omkring 1900. I ejendommen efter fortovsmarkisen lå Missionshotellet, senere Centralhotellet. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

Stationsforstander Ernst Wilhelm Sarauw

På 1. sal i den nye station var der lejligheder til stationsforstanderen og gods-ekspeditøren. Den første beboer i stationsforstanderens lejlighed var Ernst Wilhelm Sarauw. Han blev født i Sorø den 15. april 1845 som søn af forstinspektør ved Sorø Akademi skovvæsen og ejer af Sorø Mølle Julius Sarauw og hustru Oline Henriette. Ernst voksede op i Sorø, hvor han tog realeksamen i 1862. Han meldte sig frivilligt den 8. januar 1864 for at deltage i krigen mod Preussen.

Den 20. april 1864 blev han hjemsendt, men opretholdt forbindelsen til hæren, hvor han i 1867 blev sekondløjtnant af reserven. Han blev efterfølgende optaget i Infanteriets krigsreserve. Ernst læste i disse år jura og blev cand. jur. i sommeren 1867. I efteråret 1867 gjorde han tjeneste ved 16. bataljon frem til den 1. oktober 1869. (I 1880 blev han afskediget fra krigsreserven).

Han påbegyndte derefter en uddannelse inden for jernbanevæsenet. 1. november 1869 blev han ekstra-assistent ved Sjællandske Jernbaner. Denne uddannelse førte frem til en

Illustration 6: Stationsforstander i Slagelse i perioden 1884-1915 Ernst Wilhelm Sarauw. Foto fra Slagelse Lokalarliv.

udnævnelse til stationsforstander ved den nyåbnede Mørkøv station den 1. januar 1875. Året før var han blevet gift med Hanne Margrethe Strange, der var datter af en godsforvalter ved Maribo. I ægteskabet kom der fire drenge, som alle blev født i Mørkøv i perioden 1875-1881.

Fra den 1. oktober 1884 blev Ernst Sarauw ansat som stationsforstander på stationen i Slagelse. Det blev således ham, der var leder af jernbandedriften i Slagelse i den store omlæg-

ningsperiode fra den ene station til den anden. Sarauw må siges at være særdeles veluddannet til denne store opgave med erfaringer fra hæren, juraen og en lang uddannelse indenfor jernbanerne.

Sarauw blev udnævnt til ridder af Dannebrogordenen i 1910 og var endvidere tildelt Erindrings-medaljen for deltagelse i krigen 1864.

Ved udgangen af oktober 1915 blev han afskediget, da han var fyldt 70 år. Ægteparret flyttede derefter til Vanløse. Han døde kort tid efter, nemlig i sommeren 1916 og blev begravet på Fasankirkegården den 22. juni 1916.

Slagelse havde stationsforstandere i 117 år, den første fra 1856. Sarauw var den tredje i rækken, og efter ham kom yderligere otte, indtil ordningen med stationsforstandere ophørte 1. april 1973 i forbindelse med en ændring af strukturen indenfor DSB. Den sidste stationsforstander i Slagelse var P. Munksgaard.

Erhvervsudviklingen mellem de to stationer

Forlægningen af banelinjen og stationen viste sig meget hurtigt at blive en gevinst for Slagelse. Langs de to stationsveje begyndte og fortsatte industrier med at skyde op, og både nord og syd for den nye station kom der også gang i byggeriet af beboelseshuse og -ejendomme. Befolkningstallet voksede nærmest eksplosivt. Mellem 1890 og 1896 voksede

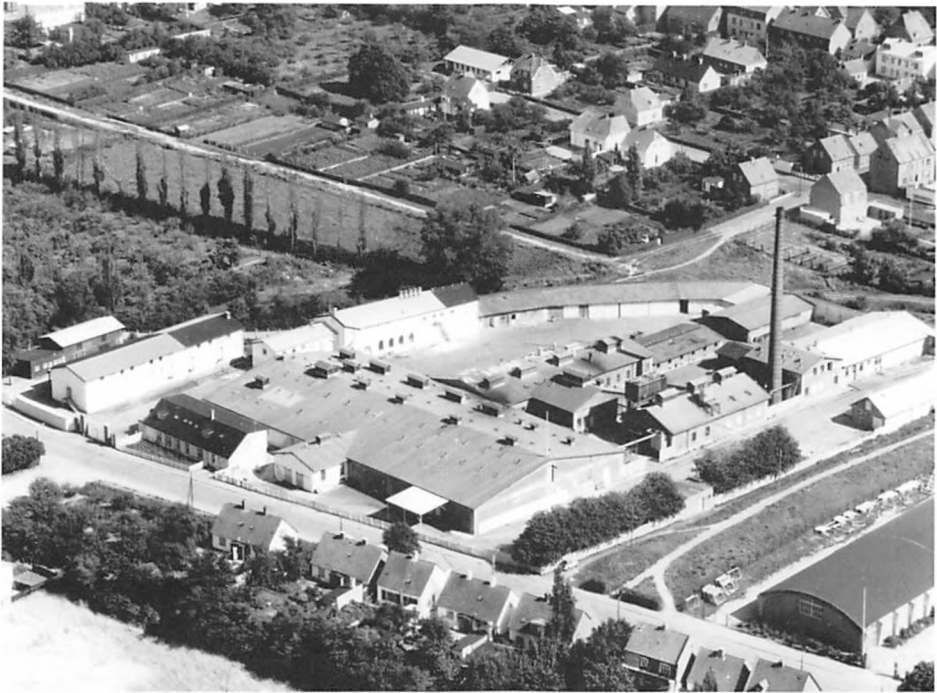

Illustration 7: Slagelse Andelssvineslagteri 1960. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

befolkningen med ca. 1.000 indbyggere fra 6.816 til 7.869, og denne vækst fortsatte. I det næste tiår frem til 1906 voksede befolkningen med næsten 2.000 til 9.768 indbyggere¹.

I området mellem de to stationer havde Slagelse Andelssvineslagteri allerede i 1889 indviet et stort slagteri på Nordre Stationsvej. Det første andelsslagteri i landet var oprettet i 1887, og allerede på de lokale landboforeningers generalforsamling i Dalmose i oktober 1887 blev det drøftet, om man skulle arbejde for et slagteri i Slagelse. Der blev nedsat et udvalg til at undersøge mulighe-

derne, og også Skælskør og Korsør blev inddraget i diskussionerne om hjemsted for et eventuelt slagteri. Da redaktør Hans Jensen, Sorø Amtstidende, gik ind for Slagelse som det rigtige sted for placeringen af et slagteri, blev man enige om denne by.

Der blev holdt stiftende generalforsamling 6. juli 1888, hvor den yderst aktive gårdejer Hans Frandsen fra Gudum blev valgt til formand for selskabet. Få måneder efter ansatte man Martin Dessau som direktør, og der blev sat fuld fart på opførelsen af slagteriet, der begyndte

Illustration 8: Slagelse Cikorietørrieri omkring 1915. Bygningen med de høje »tørreskorstene« er brændt og væk, mens den vinkelrette bygning, der lige kan anes i baggrunden, er indrettet til beboelse. Huset i forgrunden eksisterer også fortsat og ligger lige ved den rundkørsel, der er etableret oktober 2012. Det er Valbyvej til venstre med træallé. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

driften 23. januar 1889. Efter noget uro de første år kom slagteriet fra midten af 1890'erne ind i en stabil og rolig udvikling. Slagteriet blev udvidet og moderniseret flere gange ligesom der skete flere samarbejder med andre slagterier og i 1972 en fusion med Holbæk til region Nordvest, og senere med Danish Crown. Slagtningen ophørte i Slagelse i slutningen af 1992⁵.

I samme område som Svineslagteriet stod Slagelse kommune bag oprettelsen af et offentligt slagtehus med tilhørende kvægtorv.

En anden type virksomhed blev etableret tæt på den første station på den nuværende Nordre Ringgade, nemlig Slagelse Cikorietørrieri, der blev oprettet 1893 på hjørnet ved Valbyvej. Cikorierødder blev tørret og brugt som kaffetilsætning og kaffeerstatning, og tørrerierne havde deres storhedstid fra slutningen af 1800-tallet til lidt efter 2. verdenskrig. Mange vil huske de to førende kaffetilsætningsmærker, nemlig »Richs« og »Danmark« med forskellige tematiske billeder, man kunne samle i et album⁶.

Der er lidt forskellige angivelser af, hvornår cikorietørrieriet i Slagelse blev anlagt – en anden kilde end ovenstående nævner årstallet 1886. Måske skyldes de forskellige årsangivelser, at der har ligget et mindre tørrieri først. I hvert fald findes der et billede af et tørrieri i Slagelse, der ikke er identisk med bygningerne på senere fotografier. Men der er til gengæld ingen tvivl om, at tørrieriet blev grundlagt af Johannes Lauridsen, der var født i Vejen. Han begyndte i 1878 med cikorietørring i hjembyen og udvidede efterhånden med flere tørrierier, bl.a. i Horsens. Når han også valgte Slagelse som hjemsted for et tørrieri, kan det måske hænge sammen med, at han kendte egnen, idet han i 1877 var blevet gift med Maren Sofie Olsen, der var datter af gårdejer Ole Jensen på Blindekildegård i Landsgrav. Johannes Lauridsen døde i øvrigt på Blindekildegård i sommeren 1920 efter en lang erhvervskarriere som erhvervsmand, landstingsmand og landbrugskyndig direktør i Nationalbanken. Han grundlagde bl.a. også Margarinefabrikken Alfa.

Tørreriet i Slagelse indgik i 1902 i sammenslutningen »De Danske Cikorietørrerier«, som Johannes Lauridsen solgte alle sine cikorieaktiviteter til. Han fortsatte selv som teknisk direktør på sammenslutningens tørreri i Vejen. I 1934 brændte tørreriet i Slagelse, og produktionen overgik til sammenslutningens cikoriørreri ved Basnæs nær Skælskør. Her er stadig bevaret en del af det oprindelige bygningskompleks.

En af bygningerne fra tørreriet i Slagelse klarede branden med så få skader, at det efterfølgende kunne betale sig, at indrette den til beboelse, hvilket den stadig er den dag i dag.

I 1901 flyttede en ny stor aktivitet til arealet mellem de to stationer, nemlig Slagelse kommunale Gasværk. Slagelse var en af de første byer i Danmark, som fik sit eget gasværk. Allerede i 1856 var værket klar til at levere gas til byens gadebelysning til stor glæde for byens dengang ca. 4.500 indbyggere. Det første gasværk blev opført på grunden, hvor senere elværket og badeanstalten kom til at ligge – nu Slagelse Musikhus.

Da den nye jernbanestation i 1892 flyttede nærmere byen, og der blev anlagt nye adgangsveje til stationen, var enhver udvidelsesmulighed for gasværket udelukket på den daværende beliggenhed. Man var derfor, ikke mindst på grund af det kraftigt stigende gasforbrug, nødsaget til at finde en anden placering til værket.

Den nye beliggenhed tæt ved jernbanenettet var fin med hensyn til de hyppige forsyninger af kul til produktionen. Byens mange husstande

Illustration 9: Slagelse Gasværk ca. 1965. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

var storaftagere af gas til husholdningen.

I 1970'erne blev gasværket forældet, da man begyndte at udvinde gas af olie i stedet for kul, og senere tog naturgassen helt over. Gasværksgrunden ligger i dag stort set ubenyttet hen.

Slagelse Konservesfabrik var startet 1880 af Hans Peter Bybjerg Kierulff i en bygning ved siden af den ene stald på Spritfabrikken på Valbyvej. Konservesfabrikken fik vand og damp til produktionen netop fra Spritfabrikken, og herved kunne man opnå en omkostningsmæssig fordel.

I 1902 omdannede Kierulff sin omfattende virksomhed til tre aktieselskaber og solgte i den forbindelse konservesfabrikationen til en ikke navngiven grosserer i København. En del af kontrakten var, at den nye

Illustration 10: Konservesfabrikken Danica, 1950. Bemærk de mange skorstene fra de store virksomheder i området mellem de to stationer. På Danicas skorsten er anbragt en konservesdåse og ved siden af en flaske. Begge fortalte de mange tusinde rejsende, der kom med toget, om konservesproduktionen i Slagelse. Flasken stod i perioden 1935 til omkring 1960 og var fremstillet lokalt på Dansk Cykelindustri i Slagelse. Foto fra Slagelse Lokalkrav.

ejer skulle leje de hidtidige lokaler på Spritfabrikken. Men i 1917 flyttede fabrikken til en attraktiv beliggenhed på Nordre Stationsvej lige ved stationen, nu med navnet »Konservesfabrikken Danica«⁷. Virksomheden beskæftigede i perioder omkring 100 mand, men kort tid efter

100-års jubilæet i maj 1980 blev den udbudt til salg, da produktionen ikke længere var konkurrencedygtig. Der var imidlertid ingen købere, og den lukkede med udgangen af 1980. I dag er der liberale serviceerhverv samt beboelse i bygningerne.

Da Danica flyttede til området i 1917, var der allerede godt fyldt op langs med Nordre Stationsvej. Ved siden af Danica op imod Valbyvej lå Slagelse Dampmølle. Under firmanavnet A/S Slagelse og Korsør Dampmølle grundlagde dampmøller Rasmus Peter Troensegård i 1903 den virksomhed, som senere blev til Slagelse Dampmølle, idet møllen i Korsør blev nedlagt i 1925-26.

Dampmøllen blev bygget efter de mest moderne principper og var hele tiden på forkant med udviklingen, både teknisk og hygiejnisk. En forædling af møllens produkter blev prioriteret meget højt og blev stadig forbedret. Det moderne produktionsapparat gav konkurrencedygtige priser.

På havnen i Korsør havde møllen etableret store silopakhuse til opbevaring af det importerede korn. Også til møllen i Slagelse hørte store siloanlæg.

Møllen havde sine kunder blandt kolonialgrossister og bagermestre over hele landet, og den beskæftigede ca. 40 medarbejdere. Dampmøllen blev i 1979 overtaget af A/S Valsemøllen fra Esbjerg, og i 1982 gik møllemester Hørdahl Jensen på pension. To år senere sluttede møllens drift, efter at den svenske koncern bag A/S Valsemøllen havde bygget en helt ny mølle ved Køge.

Hvor Slagelse Dampmølle lå, er der i dag bygget beboelseslejligheder, og området betegnes meget sigende »Mølletorvet«. På den måde har man i den nutidige stedsbetegnelse slået to fluer med ét smæk, idet der få hun-

Illustration 11: Slagelse Dampmølle omkring 1934. (Foto venligst udlånt af Helge Christiansen, Bildsø).

drede meter fra Slagelse Dampmølle lå en anden mølle, nemlig Slagelse Valsemølle.

Slagelse Valsemølle blev grundlagt ca. 1924/25 og havde som mange andre foretagender i byen på den tid P.A. Kargaard Thomsen som primus motor og direktør.

Valsemøllen opkøbte korn hos landmændene og forarbejdede det til mel, som blev afsat til bagerier og pakket i mindre portioner, også til almindelige mennesker. Den proces, som kornet skulle igennem for at blive til det fineste mel, var ret omfattende, idet kornet skulle renses for alle fremmedlegemer såsom sten, metal, jord og andre urenheder.

Valsemøllens funktion som melmølle ophørte, da den blev opkøbt af handelsmøllernes brancheforening med nedlæggelse for øje, og maskinerne blev destrueret, så de ikke andre steder kunne blive årsag til konkurrence. Den driftige købmand

Illustration 12. Slagelse Valsemølle på luftfoto fra 29. juni 1934. Valsemøllen ses ca. midt i billedet og ligger vinkelret på Nordre Stationsvej. Bemærk også det store jernbaneterræn med masser af godsvogne, bl.a. de karakteristiske hvide vogne til transport af slagteriprodukter. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

Illustration 13: Frederik Funk Thomsens tømrervirksomhed omkring år 1900. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

Aage Erslev overtog i 1957 bygningerne som lager for korn og foderstoffer. Den store betonsilo blev opført i 1962, men i 1979 solgte Erslev-familien ejendommen til Superfos Korn, der i 1984 flyttede aktiviteterne i den gamle valsemølle til en anden adresse i Slagelse, og bygningerne stod da tomme, indtil de blev revet ned i 1992. Samtidig blev bygningerne til den tidligere dampmølle også revet ned⁸.

Nærmest på den nuværende Valbyvej lå Frederik Funk Thomsens tømrervirksomhed. Frederik Funk

Thomsen fik borgerskab i november 1850 og etablerede sin virksomhed på Nordre Stationsvej. Sønnerne Frederik Andreas og Christian overtog senere virksomheden, som havde et samlet areal på ca. 1 td. land.

På ejendommen lå foruden tømmerpladsen flere bygninger, hvor der bl.a. var maskinsnedkeri. Virksomheden beskæftigede i perioder op mod 100 mand og lå, hvor Thomsensvej ligger, deraf vejens navn.

Også på arealet fra stationen ned mod Kalundborgvej opstod der nye virksomheder; Slagelse Valsemølle er allerede omtalt ovenstående.

Slagelse Brødfabrik fik borgerskab i maj 1922 og kunne derefter gå i gang med produktionen af brød til befolkningen. En kreds af erhvervsfolk i Slagelse fandt, at der var behov for en brødfabrik, selv om Arbejdernes Fællesbageri i Oehlschlægersgade allerede var etableret.

Samtidig med at man leverede brød til byens mange små brødudsalg, kørte en masse grønne brødvogne rundt i byens gader og forsynede husmødrene med brød, så de ikke skulle forlade hus og børn. På den tid var de fleste husmødre hjemmegående. Mange skoledrenge har tjent en ekstra skilling som medhjælper på disse vogne efter skoletid. Omkring 1980 var tiden imidlertid løbet fra dette koncept. Husmødrene var nu på arbejdsmarkedet og handlede mere i de store supermarkeder. Da flere og flere fik bil og hjemmefryser, var det ikke længere et problem at købe ind til en uge ad gangen.

Illustration 14: Slagelse Brødfabrik i 1960'erne. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

Brødfabrikkens bygninger eksisterer endnu, og i dag er der forskellige liberale erhverv i bygningen. I den ene gavl sidder endnu det hejseværk, der formentlig blev brugt til at hejse sække op på øverste etage.

Trælasthandelen Silvan, der blev oprettet 1874, og som havde sin forretning på Jernbanegade 7, havde sit trælastlager på Nordre Stationsvej bagved Kvægtorvet. Store mængder af træ, brædder, rafter m.v. var opstallet her. Lageret var placeret lige ved et sidespor, som var anlagt af det tidligere omtalte private Sporselskab til at betjene virksomhederne i området.

Mange kunder kom dagligt med hest og vogn for at hente materialer til nybyggeri og reparationer. Desuden leverede utallige jernbanevogne i årenes løb varer til Silvan, som var leveringsdygtig i alt træværk, som man importerede fra Sverige, Finland m.v.

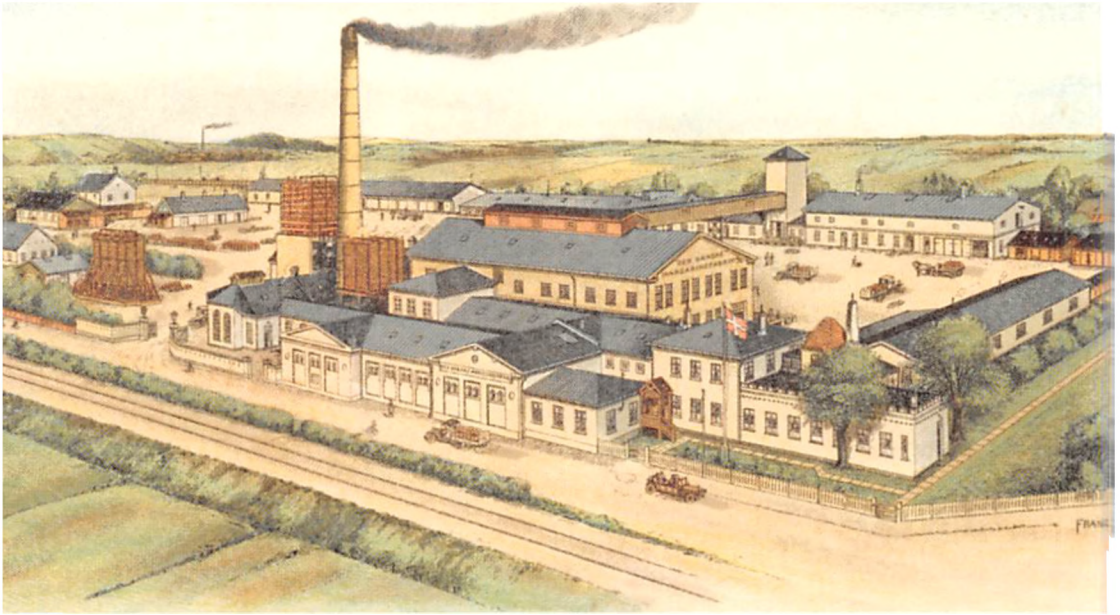

Illustration 15: Den Danske Margarinefabrik på Volden 1925. Illustration fra Slagelse Lokaltarkiv.

Silvan flyttede senere både forretning og trælastlager over på den anden side af Nordre Ringgade til Nordvej og er således fortsat i samme geografiske område.

På den gamle station på Volden blev der i år 1900 åbnet en margarinefabrik. Den første margarinefabrik i Danmark blev åbnet af Otto Mønsted i 1883. Margarine – eller kunstsmør – som det også blev kaldt i begyndelsen, var udviklet som konsekvens af mangel på fødemidler og smør som følge af industribyernes vækst i Europa og som følge af den tysk-franske krig i 1870. Margarine blev

fremstillet af fedtstoffer fra planter og ikke fra animalske fedtstoffer.

Den Danske Margarinefabrik eksisterede i Slagelse i 67 år. De første år efter starten var ikke særlig gunstige, men siden blev fabrikken en af landets største under ledelse af direktør Peter Axelsen, der i 1932 fejrede 25-års jubilæum som direktør. Axelsen var også en længere periode medlem af Slagelse Byråd. Under 2. verdenskrig lå fabrikken stille som så mange andre på grund af mangel på råstoffer, men kom i gang igen i 1946. I 1967 blev fabrikken solgt til Nordisk Margarinefabrik, der nedlagde produktionen i Slagelse.

Siden lukningen har der været mange forskellige aktiviteter i kortere eller længere tid, fx tobaksfabrik og specialarbejderskole samt kurser for ledige. Omkring 1977-78 købte Slagelse kommune bygningerne, bl.a. med henblik på en vejregulering af Volden. Netop her i slutningen af 2012 har Slagelse Kommune solgt bygningerne⁹.

Beboelsesudviklingen mellem de to stationer

Ovenstående er beskrevet den erhvervsmæssige udvikling i området mellem de to stationer, men der skete også en stor udvikling indenfor beboelsesbyggeriet. Da stationen blev flyttet i 1892, var der kun lidt og spredt boligbebyggelse på venstre side af den nuværende Valbyvej, når man kommer fra Slagelse bymidte. På højre side var der kun marker, hvilket tydeligt ses på et bykort over Slagelse fra 1909. Her begyndte byudviklingen få år efter, da byggeriet af kasernen blev påbegyndt.

Som det er fremgået, opstod der efterhånden erhvervsvirksomheder langs med Nordre Stationsvej. Der var derfor kun få muligheder for bygninger til beboelse. Ved folketællingen i 1911 var der kun registreret 23 beboere på denne vej. De fleste af dem boede på DSB's lokomotivremise på den modsatte side af gaden. Her boede lokomotivformanden med sin familie på 10 børn og desuden to teknikere, som også var ansat hos DSB¹⁰. På Slagelse Dampmølle boede møllemesteren og hans kone, og endelig boede arki-

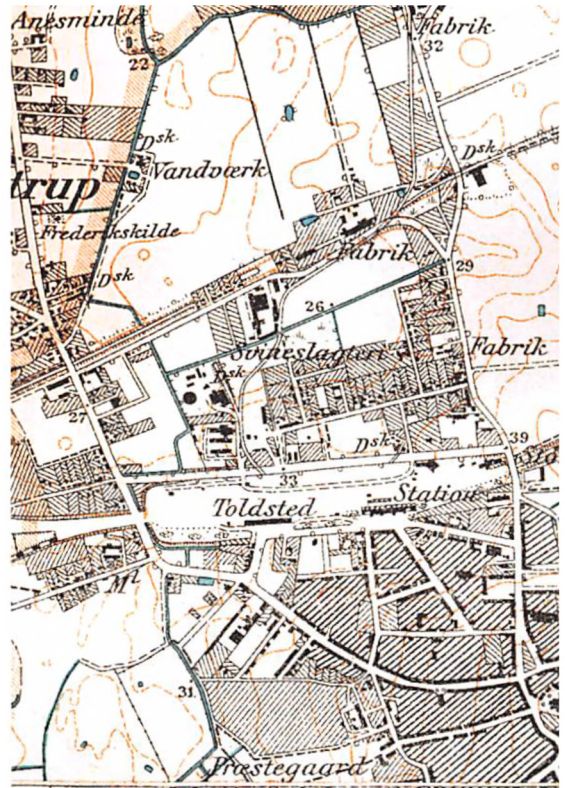

Illustration 16: Kort over Slagelse 1909. Stationen og Toldstedet ses midt på kortet. Nord for ses nogle af de opståede virksomheder og gader. Den gamle station er nu betegnet »fabrik«, hvormed der hentydes til Margarinefabrikken. Længere mod nord ligger Spritfabrikken alene. Til højre for Valbyvej er der marker. Ved Nordre Stationsvej kom Konservesfabrikken Danica 8 år senere i »hullet«. Helt op i nyere tid har der været ledige arealer ved Nordre Ringgade. Senest er bebyggelsen Æblegården opført her i 2006-08. Bemærk også jernbanesporene, der begynder nord for ordet »Toldsted« og passerer virksomhederne og ender helt ude ved Spritfabrikken. Illustration fra Slagelse Lokalarkiv.

*Illustration 17: Hellig Anders Vej.
Venligst udlånt af Henning Petersen,
Slagelse*

tekt Thomsen med sin familie også på Nordre Stationsvej¹¹. Gaden blev krydset af flere jernbanespor, der forbandt industriområdet nord for baneterrænet med selve jernbanen.

Nord for virksomhederne langs Nordre Stationsvej opstod der flere veje med beboelsesejendomme umiddelbart efter stationens flytning i 1892. Året efter navngav byrådet Hellig Anders Vej og Valbyvej, og Nørregade blev navngivet i 1899.

Hellig Anders Vej var først og fremmest en beboelsesgade med ganske få forretninger, bl.a. en slagter og en købmand. I 1911 boede her 287 personer, hvoraf de 174 var børn. Det har uden tvivl været et livligt sted at vokse op med mulighed for mange legekammerater, men det store antal børn tyder også på, at kvarteret primært har været beboet af yngre voksne.

Det var DSB, der gav arbejde til mange på Hellig Anders Vej. Der til kom ansættelser ved slagteriet, dampmøllen, Danica, træskofabrikken, gasværket og hampegarnsfabrikken – alle arbejdspladser, der geografisk lå tæt på.

Nyvej var en af de små gader i det nye banegårdskvarter. Der boede 116 personer i 1911. Også her var der mange børn – næsten halvdelen af de 116 var børn. Denne vej var præget af handelsgartneriet, der lå

Illustration 18: Arealet omkring Nyvej år 1912. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

i den nordlige ende, hvor Æblegården ligger i dag. Beboerne havde udover gartneriet i øvrigt beskæftigelse ved DSB, dampmøllen, margarinefabrikken, telefoncentralen i Rosengade, andelsbageriet, Dansk Kaffekompagni, cikoriefabrikken og jernstøberiet. Så de beskæftigede var spredt på mange forskellige arbejdspladser, hvor nogle geografisk lå tæt på, andre i lidt større afstand.

Nørregade forbinder Hellig Anders Vej med Nyvej. I 1911 boede der 91 personer fordelt på 30 husstande i gaden – de 35 var børn. Beboerne havde beskæftigelse hos DSB, svineslagteriet, spritfabrikken, Langes Tobaksfabrik, elværket, KTAS, margarinefabrikken, gasværket samt Landbobanken. Her var der således også en stor spredning på forskellige arbejdspladser. Hverken i Nørregade eller på Nyvej kom der mange forretninger.

Udviklingen syd for den nye station

Søndre Stationsvej, der som nævnt blev navngivet af byrådet i 1893, fører fra Jernbanegade ned til stationspladsen og videre forbi stationens pakhús, hvor den slår et sving hen til Løvegade.

På det ene hjørne af Jernbanegade og Søndre Stationsvej lå byens første gasværk fra 1857, men som nævnt blev det i 1901 flyttet til arealet mellem de to stationer, da det var slut med udvidelsesmuligheder på den oprindelige placering, bl.a. fordi Søndre Stationsvej fik en central

Illustration 19: Søndre Stationsvej med elværket til venstre – umiddelbart efter ligger badeanstalten. Der er både vejtræer og hestevogn samt en enkelt gadelampe! Foto fra Slagelse Lokalkarkiv.

betydning for trafikken til den nye station. I stedet for byggede Slagelse Kommune en badeanstalt på grunden i 1907 samt et nyt elværk ved siden af i 1908-1909. Begge disse bygninger udgør i dag Slagelse Musikhus.

På det andet hjørne overfor lå oprindeligt den private lysstation, der var forgængeren for det kommunale elværk. Koncessionen til en privat elforsyning i Slagelse blev udstedt 5. maj 1892. Dette år var et mærkeår med meget nyt i Slagelse: den nye station blev taget i brug, og også Casino blev bygget. Placeringen af den private lysstation, der begyndte at levere strøm i 1893, kan hænge sammen med, at Statsbanerne som en stor forbruger ønskede at være kunde. Slagelse blev den tredje provinsby i Danmark efter Køge og

Illustration 20: Villaen Dueholm på hjørnet af Frederiksgade og Sankt Mikkelsgade år 1912. Foto fra Slagelse Lokalkarkiv.

Odense, hvor der blev leveret strøm til forbrugerne. Efterspørgslen efter elektricitet steg stærkt, og i 1907 besluttede byrådet at arbejde videre med et forslag om, at kommunen selv etablerede elforsyning. I 1909 stod det kommunale elværk færdigt og begyndte at levere strøm til kunderne¹².

Området fra den nuværende Frederiksgade og til den nye station var kun bebygget i begrænset omfang, da stationen åbnede. Men der kom hurtigt gang i udbygningen af dette område, idet der blev anlagt tre gader: Sankt Mikkelsgade, Absalonsgade og en gade, der forbandt disse to gader, nemlig Valdemarsgade.

Sankt Mikkelsgade fik sit officielle navn ved en byrådsbeslutning den 1. september 1892. Hvis man stod på

den nye banegårdsplads dette år og så mod Sankt Mikkel Kirke hen over det endnu øde terræn op mod byen, forekommer gadenavnet helt logisk. Det var gaden, der førte fra stationen op til Sankt Mikkel Kirke. Står man samme sted i dag, er udsigten til en anden kirke, nemlig den katolske Vor Frue Kirke, der blev indviet i 1931.

Sankt Mikkelsgade var først og fremmest en forretningsgade med et bredt udsnit af forretninger. Der var flere købmænd, en blomsterhandel, manufakturforretning, stenhuggeri, fotograf, Svineslagteriets udsalg, cykelhandler, papirhandler samt et maskinsnedkeri og en cykelfabrik. Midt i gaden lå Højskolehjemmet. I gården bag Sankt Mikkelsgade lå Træskofabrikken, hvor biografen Panorama ligger i dag.

Illustration 21: Sankt Mikkelsgade med stationen i baggrunden mellem 1897 og 1900. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

På hjørnet af Frederiksgade og Sankt Mikkelsgade boede fabrikant Vilhelm Lange, ejer af en af byens største arbejdspladser, nemlig Vilhelm Langes Tobaksfabrik. Villaen blev opført i 1902 og hedder »Dueholm«. Indtil da boede Lange på Nytorv tæt på fabrikskomplekset i den nuværende Langes Gård. Villaen blev opført af det lokale tømrerfirma F. Thomsen og Sønner efter tegning af firmaets bygningstegner Smith¹³. Villaen blev bygget på skrå, fordi den blev bygget for skrå! Senere overtog direktør Hillers villaen, og da han kom fra Mors, gav han villaen navn efter det gamle kloster på Mors, der hed Dueholm¹⁴. – I 1911 boede der 245 personer i gaden fordelt på 96 husstande.

Sankt Mikkelsgade var den første gade i det helt nye system af gader

omkring den nye banegård. Gaden førte op til den nuværende Frederiksgade, der oprindeligt blev betegnet som gangstien bag Løvegades haver eller Kærlighedsstien. Omkring 1900 fik stien karakter af gade i takt med, at Sankt Mikkelsgade og Absalonsgade blev mere og mere befærdet. Gaden blev da benævnt Knudsgade, men navnet skabte visse associationer til en tilsvarende gade i København, som var kendt for usædelighed. Beboerne foreslog, at gaden skulle hedde Palaisgade, men det afviste byrådet. I stedet besluttede man, at gaden fra 1905 skulle hedde Frederiksgade. Ved samme lejlighed blev Svendsgade og Olufsgade navngivet.

Tæt på stationen blev der som nævnt bygget flere hoteller, og overfor stationen kom Slagelse Kaffekompag-

Illustration 22: Frugtvinsfabrikken og villaen Pomona år 1900. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

Året efter opførtes villaen Pomona, opkaldt efter havedyrkningens gudinde. Villaen hørte til de mest særprægede beboelseshuse i Slagelse. Den pompøse tagrejsning og tårnagtige tilbygning skyldes den københavnske kirkearkitekt Søren Lønborg Jensen, der tegnede huset. Villaen havde 12 værelser, foruden kældre, køkken, hall m.v. Indvendigt blev huset malet og udsmykket af to københavnske kunstnere, der udførte flere kalkmalerier og dekorerede loftsbjælker og paneler med sentenser og ordsprog.

ni. Længere mod vest – før Slagelse Sækkelager – kom virksomheden og villaen Pomona.

Frugtvinsfabrikken Pomona blev opført 1897 på Søndre Stationsvej 33 af materialist August Andersen.

Illustration 23: Absalonsgade år 1910. Foto fra Slagelse Lokalkiv.

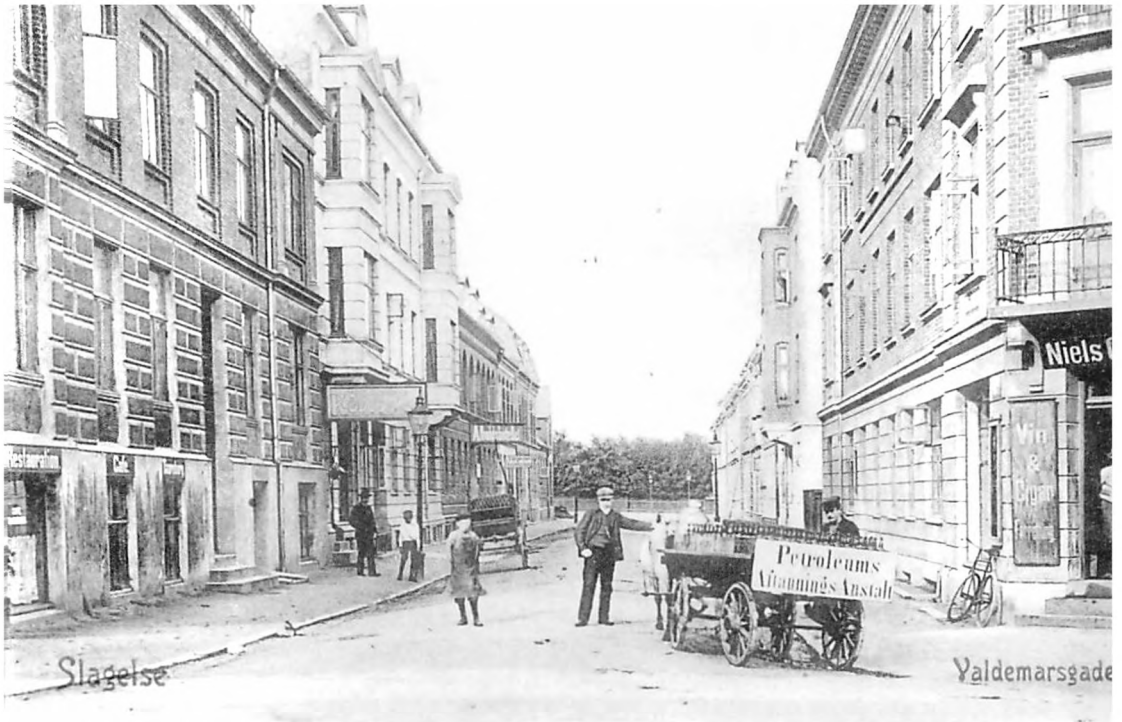

Illustration 24: Valdemarsgade omkring 1907-08. Foto fra Slagelse Lokalarkiv.

August Andersen, der udover frugt-
vinsfabrikken også drev byens ene-
ste materialisthandel på Fisketorvet,
døde i 1923. Herefter boede datteren,
musiklærerinde Ellen Andersen i en
årrække i huset, indtil hun solgte det
i 1934. Siden blev der indrettet klub-
værelser i huset, og den store have
blev afløst af garager og en tanksta-
tion, der var den første med sedde-
lautomat i Slagelse.

Under krigen skjulte den lokale
modstandsbevægelse våben og am-
munition under gulvene i huset, der

geografisk lå tæt på Falck-station
i Svendsgade. Leder på denne sta-
tion var Bruno de Neergaard, der
også var leder af modstandsarbej-
det i Slagelse, indtil han blev taget
af tyskerne i slutningen af 1944 og
siden henrettet i Ryvangen 29. marts
1945.

Fabriksbygningen blev senere solgt
til Sølvvarefabrikken. Både villaen
og fabriksbygningen er revet ned, og
nu ligger Kongehavecentret på area-
let¹⁵.

Absalonsgade forbinder ligesom Sankt Mikkelsgade stationspladsen med Frederiksgade, men ligger længere mod vest. I 1911 boede her 248 personer fordelt på 66 husstande. Blandt beboerne var der mange, der var ansat ved DSB og på den nærliggende banegård. Der var i Absalonsgade kun ganske få forretninger.

Valdemarsgade forbinder Sankt Mikkelsgade og Absalonsgade. Her lå bl.a. restaurant Taarnborg og Afholdshotellet¹⁶. Endvidere var her købmand Niels Olsens butik på hjørnet af Sankt Mikkelsgade. I 1911 boede der i alt 184 personer i gaden, bl.a. boede byens skarpretter (bøddel) her. Gaden nød formentlig også godt af at have tre politibetjente blandt beboerne, mens der stort set ingen forretninger var.

Samlet oversigt over beboerne syd og nord for baneterrænet ca. 20 år efter stationens flytning

På området mellem den nye og gamle station ligger gaderne Nordre Stationsvej, Hellig Anders Vej, Nørregade og Nyvej. Her fandtes i 1911 i alt 161 husstande med 517 personer. Det svarer til 3,2 personer for hver husstand. Der var 271 børn, svarende til 1,7 barn for hver husstand. Så selv om man ofte hører, at familierne tidligere havde flere børn, kan man ikke se, at børnetallet var meget stort – bortset fra lokomotivmesteren med de 10 børn! Det relativt lave børnetal pr. husstand skyldtes ikke, at der var mange pensionister i om-

rådet. Der var kun 10 pensionister, 7 tjenestepiger og 3 logerende.

I området syd for den nye station med gaderne Søndre Stationsvej, Sankt Mikkelsgade, Valdemarsgade og Absalonsgade fandtes der i 1911 i alt 291 husstande med 981 personer. Det svarer til 3,4 personer for hver husstand. Der var 379 børn, svarende til 1,3 barn pr. husstand – altså lavere end i området nord for stationen. Syd for stationen boede 40 pensionister, 68 tjenestepiger og 91 logerende.

For hele området omkring den nye station var der altså tale om 452 husstande med i alt 1.498 personer ved folketællingen i 1911. Heraf var der 652 børn, 50 pensionister, 75 tjenestepiger og 94 logerende.

DSB (jernbanen) var den helt store arbejdsgiver for området. 31 personer fra sydsiden og 32 personer fra nordsiden havde arbejde ved banen. Områdets fabrikker beskæftigede 26 personer fra nordsiden, men kun 6 personer fra sydsiden. På sydsiden boede fortrinsvis personer med liberale erhverv og offentligt ansatte.

Konklusion

Ca. 20 år efter stationens flytning til en placering tættere på Slagelses centrum kan man tydeligt se betydningen af stationens nye, bynære placering. Hvor der før stort set var ubeboede områder, boede nu omkring 1.500 personer. 15 nye virksomheder havde placeret sig i umiddelbar nærhed af jernbanen; næsten alle forarbejdede og foræd-

lede landbrugsprodukter. Hoteller var skudt op ved banegården. Sankt Mikkelsgade udviklede sig til at være en handelsgade med et alsidigt butiksudvalg.

Det var i dette område byen Slagelse fik sin udvikling på den tid, især omkring 1900 var byggeaktiviteten stor. Folketallet var nået op på omkring 10.000 i 1911. På de 20 år fra den nye banegårds åbning var der tale om en samlet befolkningstilvækst på ca. 20%.

Selv om andre udviklingsfaktorer også har spillet ind, er der ingen tvivl om, at jernbanens muligheder for at transportere råvarer, færdige produkter og passager til og fra Slagelse, var en afgørende faktor i byens vækst. På det tidspunkt var det med datidens præmisser en klog beslutning at flytte stationen.

I dag findes gaderne omkring banen stadig, men der er kun ganske få forretninger tilbage. Hotellerne er næsten væk, og de mange industribygninger er lukket ned og for en dels vedkommende også revet ned. De fleste beboelsesejendomme fra den tid står endnu, og der er etableret mange lejligheder i de tidligere industribygninger. Danica, Cikorie-tørreriet, Spritfabrikken og Dansk Kaffekompani er eksempler på dette. På en del industriarealer er der bygget helt nye beboelsesejendomme, specielt på de tidligere møllers arealer ved Nordre Stationsvej (Møllevej, Mølletorvet og en del af Hellig Anders Park).

I selve den »nye« stationsbygning er der kun billetsalssted med kiosk

tilbage. Busterminalen med utallige busser på Nordre Stationsvej har afløst tog i retning mod Næstved/Skælskør og området nord for Høng. På den tidligere busholdeplads er der også kommet nyt liv med liberale erhverv og først og fremmest en stor afdeling af Syddansk Universitet.

Ting udvikles og afvikles ud fra de præmisser, der er gældende for den pågældende tid. Det har været tilfældet for området mellem de to stationer – og sådan vil det sikkert fortsætte.

Noter

- 1 Anlægget af jernbanen Roskilde-Korsør er udførligt beskrevet af Carsten Egø Nielsen i Historisk Samfund for Sorø Amts Årbog 2008, side 77-112: »Jernbaner i den nye Slagelse kommune, del 1«
- 2 Flytningen af Slagelse station er udførligt beskrevet af Ole Pedersen i Jernbanehistorisk Årbog 1992, side 14-22: »1892: Slagelse banegård flyttes«
- 3 En kort gennemgang af byens posthistorie kan læses i Christian Madsen: Gamle Slagelse-billeder, bind 1 (1982), side 54-59. En mere detaljeret beskrivelse er: P. Arnskov: Postgaard og Posthuse i Slagelse gennem Tiderne. Aarbog for Historisk Samfund for Sorø Amt. 1915, side 45-83

- 4 Tal fra Danmarks Statistik
- 5 www.slagterimuseet.dk/slagelse og »Andelsslakterierne gennem 75 år 1887-1962« (1962)
- 6 Om Slagelse Cikoretørreri, se: Christian Madsen: Gamle Slagelse-billeder, bind 1 (1982), side 39, og Ole G. Nielsen: Fra det nu forsvundne Slagelse (1999), side 53. Endvidere www.genes.dk Opslag: »Johannes Lauridsen«
- 7 Om Kierulff-slægten og dens mange forretninger se Karen Margrethe Skov-Hansen: »Købmandsgården på Gammel Torv i Slagelse gennem 325 år«, art. i: Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland's Årbog 2011, side 43-84
- 8 En del af oplysningerne om de to møller er velvilligt skaffet af Helge Christiansen, Bildsø
- 9 Christian Madsen: Gamle Slagelse-billeder, bind 2 (1984), side 102-103
- 10 Om livet i lokomotivmesterboligen 1942-1955, se Paul Hviid Kristensens artikel: »Min tid i Slagelse 1942-1955« i Historisk Samfund for Sorø Amts Årbog 2009, side 129-143
- 11 Alle efterfølgende oplysninger om beboerne i stationskvarteret er hentet på www.arkivalieronline.dk. Folketællingen 1911. Sorø Amt, Slagelse Købstad og herunder det pågældende gadenavn
- 12 Jette Kjærulff Helleesen og Ole Tuxen: Elforsyning i Slagelse. Slagelse kommunale elværks 100 års jubilæum, Slagelse 2009
- 13 Tømrerfirmaet F. Thomsen og Sønner, der lå på Nordre Stationsvej, hvor Thomsensvej er i dag, er tidligere omtalt i denne artikel
- 14 Ole G. Nielsen: »Langes Tobakfabrik«, artikel i: Jul i Slagelse 2005, side 40-41
- 15 Nogle af oplysningerne er fra Christian Madsen: Gamle Slagelse-billeder, bind 1 (1982), side 52-53
- 16 Eva Meile voksede op i Slagelse i 1940'erne og 1950'erne, bl.a. på Afholdshotellet. Se hendes beretning i: Eva Meile: Oh Slagelse. Om en by og en barndom, 2009

Løst og fast om Kællerødslægten omkring Tystrup Sø

Af Arne Larsen

Indledning

»Kællerødslægten« er et kendt begreb på egnen syd for Sorø, hvad der ikke mindst skyldes den meget udførligt beskrivelse af slægten, der blev udgivet af pastor Christian Krarup, som var sognepræst i Tystrup og Haldagerlille Sogne fra 1918 til 1951.

Denne Chr. Krarup fortjener en nærmere præsentation, ikke bare fordi

han var Tystrup og Haldagerlille sognes præst i disse mange år, men også en personlighed, som var meget udadvendt og kunne snakke med både høj og lav. Han deltog i møder og i studiekredse, og han kom også til mange familiefester. Og så forholdt det sig således, at han blev bidt af at fortælle og skrive om egnens beboere og deres familieforhold og slægtshistorie.

Præsten og lokalhistorikeren Christian Krarup

Krarup er født den 22. maj 1881 som præstesøn i Jylland. Efter sin teologiske uddannelse i 1906 blev han KFUM-sekretær i Horsens. Sidenhen var han i nogle år sømandsmissionær i London. Han blev i 1913 gift

Fig. 1: Pastor Christian Krarup, fotograferet af kgl. hoffotograf Elfelt, muligvis i forbindelse med Krarups 70-årsdag i 1951. Stillet til rådighed af Jacob Krarup, søn af Chr. Krarup.

med Ellen Christine, f. Steenberg i Århus d. 16. juli 1882 og derpå sognepræst i Borris og Gammelstrup sogne ved Viborg, inden han i 1917 kom til Sjælland, hvor han i 34 år var sognepræst i Tystrup-Haldagerlille sogne (jfr. fig. 1).

De havde bolig i den gamle præstegård lige vest for kirken i Tystrup. (Kun en udlænge er dog bevaret til i dag fra hans tid). Her fik de et rigt familieliv med fire børn, en datter og tre sønner, som alle tog realeksamen, respektive studentereksamen fra Sorø Akademi i løbet af 1930'erne.

Alligevel fik Christian Krarup tid til lokale slægts- og kulturhistoriske studier og til at bearbejde de mange oplysninger og udgive resultaterne, hvad der er en stor hjælp for dem, der i dag vil trænge længere ned i historien.

Dette er et interessant, sent eksempel på den store, kulturelle betydning, en præst kunne have i sit sogn i tidligere tider. På vore breddegrader kan vi nævne skikkelser som sognepræst i Skælskør og herredsprovst Peter Friis Edvardsen, der i 1759 skrev sin bys historie, og sognepræsten i Bringstrup og Sigersted sogne Seyer Mahling Beyer, som i 1791 skrev disse to sognes historie.

Efter at Chr. Krarup på gr. af alder blev pensioneret i 1951, flyttede han og hustruen i 1952 til Ballerup. Hustruen døde dér i 1963 og Christian Krarup i 1972. De ligger dog begge begravet tæt på det sted, hvor de havde deres næsten livslange virke, d.v.s. på Tystrup Kirkegård.

Den store slægt fra Kællerød

Da C. Krarup som ret ung præst kom til Tystrup, opdagede han hurtigt, at familierne på egnen var mere end almindeligt »indgiftede«. Det satte han sig for at beskrive, og allerede i 1923 kom hans første udgave af »Stamtavle over Slægten fra Kællerød«. Anden og betydeligt forøgede udgave kom i 1947.

I dette værk kan man læse, at egentligt tog denne slægt sit udgangspunkt i Lyng-Eskildstrup, nærmere betegnet bonde- og fiskerbyen Kællerød ved sydvestbredden af Tystrup sø.

Pastor Krarup (eller var det en anden?) beskriver et sted stamfaderen, der hed Jens Pedersen som en »træskomand, som ikke havde nogen kone«!! Men nogen må jo have født træskomandens søn, men når præsten ikke kunne finde ud af, hvem hun var, kan jeg naturligvis slet ikke. Træskomandens søn blev døbt i Lyng Kirke d. 27. december 1641 og fik navnet Mikkell.

Han omtales senere som karl på Kongskilde Møllegård, som fæster på »Hulegaarden«, som fæster på en gård i Vinstrup og i 1687 som gård-fæster på »Kalvehavegaard« i Kællerød, og her har hans efterkommere boet helt frem til ca. 1960.

Mikkell's ældste datter kaldtes Karen, så C. Krarup gætter på, at det nok også var navnet på Mikkells mor. En søn af Mikkell omtales i 1692 som Jens Mikkelsen, gårdmand i Kællerød, og det er hans søn, Anders, der – via sine 5 sønner – har bidraget til, at mange folk på vestsiden af Tystrup sø var i familie med hinanden.

Jeg nævner her, efter alder, de 5 sønner, som blev gårdmænd eller fæstere på egnen:

Jens Andersen, født i 1753, blev gårdfæster i Haldagerlille ved at gifte sig med enken Anna Olsdatter på »Bønnekærsgaard«, og de fik 2 børn. Han blev dermed stamfader til slægtsgrenen »Haldagerlille». Bønnekærsgård ligger på Haldagerlillevej 10.

Oluf eller Ole Andersen, født i 1755, overtog fødegården i Kællerød. Han blev gift med Else Nielsdatter i 1782. De fik 11 børn, og Ole/Oluf blev således stamfader til den store slægtsgren »Kællerød«. Kalvehavegård ligger på Kællerødvej 1.

Lars Andersen, født i 1760, giftede sig i 1789 med enken på »Hulegaard«, Karen Hansdatter. Hun døde i 1806, og Lars giftede sig igen, denne gang med Maren Jørgensdatter. Med disse 2 koner fik Lars Andersen i alt 3 børn. Lars Andersen er således stamfader til slægtsgrenen »Hulegården«. Hulegården ligger på Tystrupvej 1.

Jakob Andersen, født i 1766, blev gårdmand på »Præstbjerggaard« i Haldagerlille. Gården blev 1805 udskiftet og fik her navnet »Valdemarsminde«. Jakob blev i 1799 gift med Sidse Olesdatter, og parret fik 3 børn. Jakob Andersen er stamfader til slægtsgrenen »Valdemarsminde«. Gården Valdemarsminde ligger på Rugkrogvej 11.

Niels Andersen, født i 1775, blev gårdmand på »Egegaard« i Ravnebjerg. Han var gift første gang med

Dorthea Knudsen, som var enke – måske på »Egegården«, og anden gang med Sidse Pedersdatter. Med disse 2 koner fik Niels Andersen i alt 5 børn. Niels Andersen blev således stamfader til slægtsgrenen »Ravnebjerg«. Egegård lå ved gadekæret midt i Ravnebjerg, men gården er for længst sløjfet.

Anders Jensen fik egentlig i alt 11 børn, men det var kun de 5 nævnte, der blev voksne, men disse 5 satte til gengæld deres kraftige præg på egnen, og det var det, som pastor Krarup fik lyst til eller måske blev opfordret til at beskrive.

Udvandring til USA

Fra disse familier som fra mange andre familier herhjemme i 1800-tallet og o. 1900 var der en del medlemmer, der af nød og betryg udvandrede, især til USA. Dette har Krarup også prøvet at få med i sin slægtsbog, men som han skriver et sted i bogen: »Flere besvarelser ville have gjort bogen bedre«.

Men dengang lå Amerika meget længere end nogle timer væk fra Tystrup-egnen, og bl.a. derfor er der ikke mange oplysninger fra dem, der udvandrede.

Derfor var det en meget stor glæde, da jeg en dag fik en opringning fra et familiemedlem på Stevns. Han var blevet kontaktet af to amerikanske søstre, Merrilyn og Virginia, der er 4. generations efterkommere af det samme ægtepar, som også er mine forfædre, nemlig Mads Larsen og Else Christensdatter fra Plessens

Fig. 2: Udvandrerfamilie af Kællerødslægten. De kom fra Plessens Overdrev og bosatte sig o. 1880 i Northwood i staten Iowa i USA. Manden med det store hvide skæg er familiens overhoved, karetmager Hans Madsen (f. 1845). Det flotte hus vidner om en succesrig integrering i det amerikanske samfund. Foto tilhører forfatter.

Overdrev med bopæl på gården på Plessensvej 3.

To af deres 12 børn, Hans og Lars, udvandrede o. 1880 til USA, hvor de slog sig ned i Northwood i staten Iowa, Hans som karetmager og Lars som landmand (jfr. fig. 2).

De to søstre var nu i Danmark og håbede at finde stedet, hvor deres forfædre var født og havde haft deres virke. De kom på besøg her hos os og fik forevist alle stederne på egnen, hvor dele af deres familie engang havde boet. På Lyng Kirkegård er der stadig nogle af familiens

gamle gravsteder bevaret, og der var ikke et øje tørt, da de så dem. Det var en stor dag for dem, men også for min kone og mig. Denne store familie står på s. 117 i »Kællerøds-lægten« (2. udg.).

Savnet af hjemstavnen

At det var hårdt og måske ensomt at være nybygger i Amerika, fortælles der om i gamle breve til familien herhjemme. Jeg vil her gengive – på nudansk – lidt af, hvad der går igen i nogle af disse gamle breve, som især er korrespondance mellem Lars Madsen og min farmor, Ane.

Et sted står der: *»Det har været et meget tørt forår og sommer, så majsen slår fejl, og vi har høstet alt for lidt græs og andet foder til kreaturerne, så det bliver dyrt at fodre til vinter.«*

Meget direkte står der i næsten alle breve, at *”vi savner Jer derhjemme, husk at skrive snart igen og fortæl, hvordan I har det ...hilsen til Jer alle, fra Jeres hengivne broder Lars Madsen”*.

Han var – vistnok engang i 1920'erne – på besøg hjemme i Danmark, og i et takkebrev efter tilbagekomsten til Amerika skriver han bl.a.: *»Det var skjønt at se Jer, og alle de kendte steder, og tak for alt det gode, I gjorde for mig, mens jeg var i Danmark. Det er jo nok sidste gang, vi ses i denne verden, men endnu engang tak. Hilsen fra os alle herovre, og fra eders hengivne broder Lars Madsen.«*

Beslægtede familier

Hvis jeg skal nævne nogle få af vore dages kendte familier, som hører til Kællerødslægten, kunne det være fam. Jensen fra »Bakkegården« i Tystrup, fam. Damsbo Andersen i Vinstrup, sognefogedfamilien Pedersen på »Frøerlund« i Tystrup, hele den store fam. Carl Petersen på »Skærvefabrikken« (»Viensvold«) i Lynge-Eskildstrup, fam. Holger Hansen på »Bønnekærgård« i Haldagerlille og fam. Vald. Thomsen i Lynge, ligesom også læge/tandlæge-familien Løkkegaard i Sorø stammer fra træskomanden i Eskildstrup.

I de senere år er der, på bestilling, udkommet en del slægtsbøger, der kan omfatte dele af Kællerødslægten, og som typisk tager udgangspunkt i familier fra ca. 1850. Disse bøger er som regel forsynet med mange familie billeder og er meget mere oplysende om de enkelte medlemmers skolegang, uddannelse og erhverv m.m., end C. Krarups bøger fra 1923 og 1947 kunne være. På den anden side kan disse oversigter være forholdsvis dyre at fremstille (en pris på ca. 6.000 kr. er ikke ukendt).

Sognehistorie supplerer

Samme pastor Krarup har også skrevet 4 hæfter, som han kalder »Meddelelser om Tystrup og Haldagerlille Sognes Historie«. Og hvad har det så med »Kællerødslægten« at gøre, kan man med rette spørge. Svaret er, at det i meget høj grad har noget med emnet at gøre, idet der, som tidligere nævnt, var mere end almindelig indgiftning mellem egnens beboere, og

Fig. 3: Dette kort over Øster Flakkebjerg Herred baserer sig på et kort fra 1820, men i forbindelse med sine studier i Tystrup og Haldagerlilles historie indtegnede pastor Chr. Krarup i 1941 den nyere landevej, stendysserne og udflyttergårdene. Udlånt af forfatteren.

det man måske tit savner lidt i ældre stamtavler, bliver der rådet bod på i dette værk. Her beskriver pastor Krarup nemlig, meget indgående, beboerne i de fleste huse og gårde i hans to sogne, samt hvem på egnen de var i familie med (jfr. fig. 3).

Ligeledes beskrives livet på landet i gamle dage, samt hvor mange tdr. ld.

de enkelte gårde havde, jordens bonitet, og hvilke afgrøder den dermed var bedst egnet til. Det var tilsyneladende også vigtigt, om man havde humlehave. Ligeledes omtales bygningernes størrelse i »fag«, og der er oplysninger om antal af husdyr.

Den populære kontrollass. Kristoffer Andersen

Det var også vigtigt at have styr på de enkelte kvægbesætninger, og om det emne er der et afsnit i bogen, skrevet af en markant personlighed på egnen, nemlig kontrolassistent Kristoffer Andersen. Hans opgave var at måle og veje køernes mælkeydelse, samt at registrere deres arveforhold.

Som det var tilfældet med befolkningens familief forhold i »Kællerøds-lægten«, var der også noget der hed »Tjustrupstammen«. Det var en slags stamtavle for egnens røde (RDM) køer og tyre, og hvis man ville »være med« skulle ens køer helst være ud af den stamme. Kristoffer Andersen var ansat af »Tjustrup og Omegns Kontrolforening«. Der var ca. 30 medlemmer, så det passede, at han kom en omgang rundt på en måned for at måle og veje de enkelte køers ydelse ved aftenmalkningen og igen næste morgen. Sit målegrej havde han i en stor kasse, og når Kristoffer efter frokost var færdig med at måle, veje og registrere, kørte bonden ham og »kassen« til det næste sted. Medlemmerne havde pligt til at huse kontrolassistenten, men det gjorde man gerne. De fleste steder så man frem til besøget – og måske et slag kort.

Fig. 4-5: T.v.: Visitkortfoto af smede- og brugsuddelerfamilien Hans Peter Hansen i Tystrup, medlemmer af Kællerødslægten (se s. 117 i 2. udgaven). Husbonden (f. 1854) sidder her med sin hustru, Maren Sophie Madsen (f. 1857 på Plessens Overdrev) foran deres tre børn: Lars Kristian (f. 1882), Niels Peter (f. 1885) og Laura (f. 1888). Atelieroptagelse ca. 1910 hos fotograf Richard Hansen, Sorø. – T.h.: Brudeparret Laura Hansen og Andreas Sørensen. De blev gift i 1913. Han blev brugsmand i Tystrup efter sin svigerfar. Foto: E. Brandt & Co. Slagelse. Brugsen i Tystrup lå på søsiden af vejen i den østlige ende af byen overfor smedjen på modsatte side. Bygningerne er bevarede. – Begge fotos tilhører forfatteren.

Eller i hvert fald en snak om, hvad man havde oplevet siden sidst.

Nye studier i Kællerødslægten

Som nævnt er der i de senere år opstået forskellige tiltag, som drejer

sig om at få endnu mere belyst af de forskellige sider af Kællerødslægtens historie. Det er den voksende slægtsforskningsinteresse, der ligger til grund for denne udvikling, der supplerer og ajourfører vores viden om denne slægt.

Et af de mere spændende initiativer blev taget i 2006 af klejnsmed og truckfører Tommy Rolf Nielsen Martens i Nyborg. Han oprettede dengang en Face-book gruppe med vægt på Kællerødslægten, så nu har slægten også en digital platform.

Jeg hører gerne nærmere fra de familier, der arbejder historisk med dette emne. Måske kunne der komme flere artikler i denne årbog ud af det.

Litteratur

Chr. Krarup: Stamtavle over Slægten fra Kællerød, 1923 (2. udg. Slagelse 1946)

Chr. Krarup: Meddelelser om Tystrup og Haldagerlille Sognes Historie, Fuglebjerg 1942

Arne Larsen: "Fiskerne i Kællerød", art. i Årbog 2009 for Historisk Samfund for Sorø Amt

Forfatter

Gdr. Arne Larsen
Skælskørvej 60
4180 Sorø
Tlf. : 5784 9002
Mail-adr.: lillevang@dlgtele.dk

Bogtrykkerfaget oplevet indefra – erindringer om 44 års virke i Korsør

Af Hans Burchardt

Indledning

I 100 års-jubilæumsbogen for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland, som udkom sidste år, havde jeg en artikel med titlen »Årbøgerne i (næsten) 100 år.« Her kunne man læse om, hvilke trykkerier der havde trykt årbøgerne i alle disse år, hvilken teknik, der var benyttet samt om brancheforhold i den grafiske verden, nærmere betegnet i det, som var det hedengangne Sorø Amt.

For nu ikke at komme til at gentage mig selv og for at give artiklen her i årbogen for 2012 lidt perspektiv vil jeg anbefale, at man studerer artiklen fra sidste år. Jeg har jo været medspiller i og iagttager af den grafiske branche i en årrække, i hvert fald siden 1954, hvor jeg kom i lære som typograf på min fars bogtrykkeri, til jeg i 1998 som bogtrykker gik på efterløn. Så man kan da se sig selv som øjenvidne til noget, der i dag er en slags historie.

Det er nu ikke, fordi jeg betragter mit grafiske arbejdsliv som noget særligt og betydningsfuldt. Jeg har såmænd bare passet min dont – dag ud og dag ind – på passende vis.

Men en ufattelig omvæltning i branchen har fundet sted i disse 44 år – i hvert fald indenfor de seneste. Bogtrykkerkunsten (ja, det kaldtes engang en kunst!) har i princippet fungeret uændret, siden Gutenberg omkring 1450 opfandt teknikken med de blystøbte bogstavtyper. Og i min bogtrykkertid fik man så off-settryk, fotosats, computere, internet og hvad ved jeg. Mange kendte og velmeriterede trykkerivirksomheder er ikke mere, og i dag kan enhver skolelærer, der er lidt fiks på fingrene, og som har lidt talent for det, lave tryksager, der over i købet kan se nydelige ud.

Fra 1937-1954: Optakten

Jeg blev født den 4. juni 1937 i Kalundborg som søn af Svend Burchardt og hustru Astrid Burchardt, født Madsen. Min far var udlært som typograf hos bogtrykker A. Vejlø, Kalundborg. Efter læretiden fortsatte han i 1930 på lærestedet som svend, og han fik efterhånden en betroet stilling og blev tilbudt kompagnisskab. Det afslog han dog. Han ville have sin egen virksomhed.

Min søster Lis og min mor på trappen til Lundemarken 42 i Kalundborg. Jeg selv på trehjulet cykel foran.

Mine forældre havde i 1939 bygget eget hus: En pæn gulstensvilla på en nyere villavej i Kalundborg, Lundemarken. Det kunne lade sig gøre ved sparsommelighed og økonomisk støtte fra min mors familie. Og dette hus skabte så, da det til sin tid blev solgt, det økonomiske fundament bag min fars ønske om at blive selvstændig bogtrykker. Familien gav dog igen en økonomisk håndsrækning.

I september 1944, i krigens usikre tid, flyttede vi til Korsør, hvor min far havde købt et bogtrykkeri, Re-

klametrykkeriet, som lå i Havnegade. Det var et mindre foretagende, og det vedblev det at være gennem alle de følgende år. Et par svende, et par lærlinge, en dame til bogbinderiarbejde, en kontordame og en bydreng – det var stort set alt. En stabil kundekreds, et godt omdømme her i byen og et pænt forhold til de to andre, små lokale trykkerier runder billedet af.

Så følger for mit vedkommende de næste 10 år med skolegang på By-skolen og fra 1949 på Korsør Mellem- og Realskole samt et vel i grunden almindeligt familieliv med mine forældre og min storesøster Lis og min lillebroder Jens, som kom til i 1945. Efter skoletid var jeg i nogle år bydreng hos min far. Det var absolut ikke noget, der bekom mig vel.

Jeg bestod realeksamenen den 1. april 1954 med et godt resultat. Men forinden kom naturligvis spørgsmålet: Hvad ville jeg så? I lære, på kontor, noget tredje eller gå på gymnasiet? Jeg var umoden og tvivlrådig og vidste slet ikke, hvad jeg ville være.

Og så sagde min far: »Hvis du ikke ved, hvad du vil – og det er helt din egen beslutning, hvad du vil være – så kan du da komme i lære på trykkeriet. Du kan få en uddannelse, og måske kan du engang i fremtiden overtage trykkeriet.«

Fra 1954-1964: Læreår og omskiftelser

Jeg begyndte den 15. april 1954 som typograflærling (håndsætter) på min

Med en nyindkøbt kedeldragt står jeg med min far foran vort hjem på Gasværksvej 3 om morgenen den 15. april. Min grafiske tilværelse kan begynde.

fars trykkeri. Uden større lyst, men noget skulle man da i gang med, jfr. omstående.

Hurtigt opdagede jeg, at med den teknik, der herskede dengang, var der tale om meget monotont og til dels kedeligt arbejde – stående på sine ben hele dagen. Det var jo i blyhåndsætteriets tid. Bevares, man kunne da komme til at lave visse kreative opgaver, og det var da spændende nok. Men alt i alt – det var ensformigt arbejde.

Samme efterår begyndte jeg på Teknisk Skole i Slagelse. Man havde på Østre Skole i kælderens indrettet et håndsæteri, hvor alle typograf-lærlinge fra Gørlev, Slagelse, Sorø,

Skælskør og Korsør fik teoretisk og praktisk undervisning. Om aftenen! Efter arbejdstid vel at mærke.

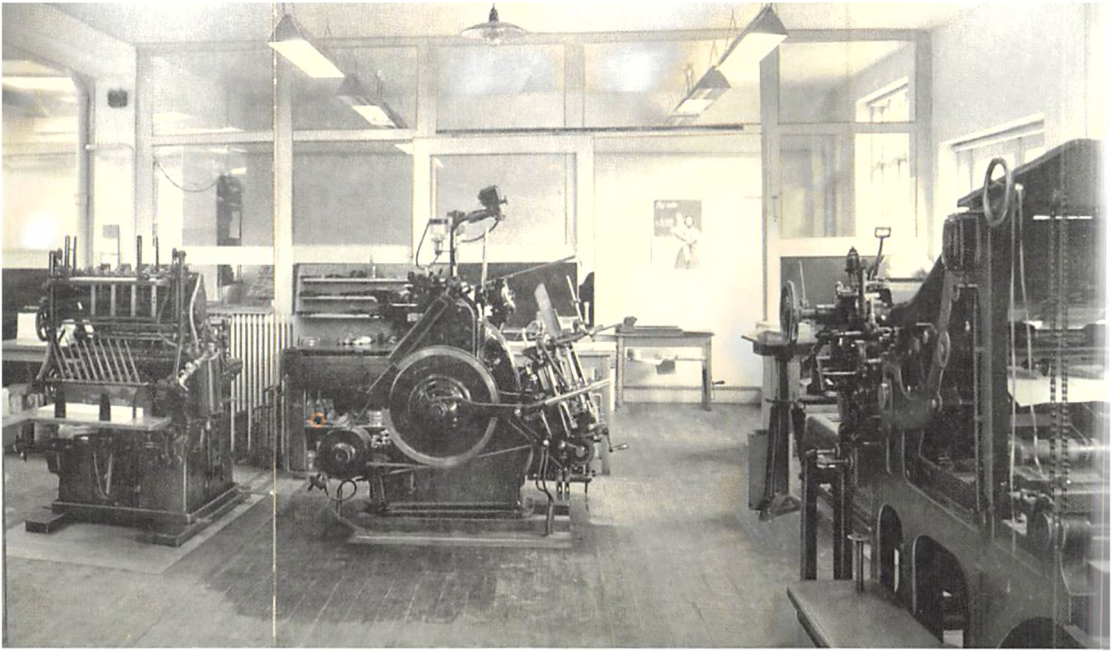
Det var nu godt nok – ikke mindst fordi vores faglærer, faktor Claudi Mortensen, var meget inspirerende. Mange af de designmæssige aspekter ved bogtrykkerkunsten fik man for så vidt ind med modermælken på de fire vintre, hvor jeg frekventerede aftenskolen. Og meget af det har jeg så senere haft gavn af.

4½ års læretid var så slut den 15. oktober 1958. Jeg bestod, som det hed, »med ros«. Hvad så nu? Jeg vidste, at jeg skulle indkaldes som soldat i Slagelse den 1. marts 1959, og indtil da havde min far ikke rigtig brug for mig på trykkeriet.

Så kom der en mulighed, idet min far havde en ungdomsven, Carl Nielsen, som var faktor på den socialdemokratiske avis »Ny Dag« i Nakskov. Han mente, at han nok kunne bruge mig på avisen. Så jeg arbejdede som typograf dér indtil omkring 1. februar 1959.

Det var en helt anden tilværelse – arbejdsmæssigt og ikke mindst det at bo i en helt fremmed by, i hvilken jeg ikke kendte en sjæl. Det gav den erfaring, at når man kommer til et nyt job et andet sted, må man selv aktivt gøre noget for at få sin fritid til at hænge sammen. Ingen venter en – man må selv være aktiv. Og det må man for øvrigt også i mange af livets andre forhold.

Så kom dagen – den 1. marts 1959 – hvor jeg blev rekrut i det, der dengang hed 4. regiment i Slagelse.

Fra trykkeriet, Havnegade 9. Ca. 1956. Bag glasruderne håndsætteriet, hvor jeg arbejdede. Trykkemaskinerne er typiske for et mindre trykkeri på den tid.

Ikke noget at se frem til, og det var da også en omvæltning. Soldaterliv og/eller ægteskab kan forandre en mands væremåde, og man kan sige, at kanter bliver poleret lidt af.

Undervejs under rekruttiden blev jeg udtaget til at komme på sergentskole, ikke på grund af ansøgning, men jeg fik at vide (og det var usandt!), at det kunne jeg ikke slippe for. Sergentskolen lå dengang på selve Kronborg i Helsingør, og der var jeg så fra 1. juli og året ud. Det var en barsk omgang med stropeture, fysisk og militær træning og teoretisk undervisning.

Tilbage igen til Slagelse, hvor det nu var min tur som sergent at kommandere i et rekrutkompagni. Da jeg vidste, at jeg nu skulle være mindst to år i forsvaret, fik jeg da tilskyndelse til at søge uddannelse som reserveofficer. Det kunne jeg da lige så godt. Jeg blev optaget på reserveofficersskolen på kursusejendommen Gurrehus, der som bekendt ligger oppe ved Helsingør.

Endnu mere taktisk træning og lederuddannelse på mange planer. Herefter kom jeg som løjtnant af reserven tilbage til regimentet i Slagelse, hvor jeg gjorde tjeneste som delingsfører i en militær enhed, divisionens stabs-

kompagni. Det blev ikke en god tid, idet der bestod et decideret modsætningsforhold mellem min chef og den næstkommanderende, hvor jeg så blev en lus mellem to negle. Mine arbejdsområder var også dårligt definerede. Lettet kunne jeg da omsider den 1. marts 1961 sige farvel til forsvaret.

Så vendte jeg tilbage til Korsør. Arbejdede hos min far på trykkeriet og boede hjemme. Det var nu alt i alt ikke så vellykket. Når man har været i et stramt system – forsvaret, hæren – i lang tid, kommer der bagefter en underlig tomhed, en rastløshed. Hjemsendte soldater har ofte svært ved at finde en rytme i tilværelsen.

I min fine officersuniform hos fotograf Langkow. Det blev alt i alt i min militære karriere kun til den ene løjtnantsstjerne på skulderen.

Jeg havde da unægtelig mere hår på hovedet dengang. For øvrigt var det en slags oplevelse at arbejde på en avis (Ny Dag), som udkom hver eftermiddag. En særlig oplevelse var det, da den amerikanske ambassadør Val Peterson kom på besøg. Foto fra sidst i 1950'erne.

Derfor – Gud bedre det – søgte jeg ind i forsvaret igen i sommeren 1961. Jeg kom på et panserværnskursus på Skydeskolen, der lå på Christianshavn. Og så tilbage igen til Slagelse til det forhattede stabskompagni – og og så havde jeg fået nok.

Via min far fik jeg nu arbejde på et trykkeri i Odense: Søndergaards Bogtrykkeri, en mindre virksomhed, der for så vidt var hyggelig nok at være på med flinke kolleger, og jeg begyndte energisk at dyrke løbetræning om aftenen. Der var muntre dansesteder i byen, og på visse måder havde jeg det da helt fint. Men

Herrn
Hans Burchardt
im Hause

Hallenquai 19 Bern Tel. (031) 25111 Postbeholdung III 069 Bankkonto Schweizerische Nationalbank, Girokonto 1033

Ihre Zeichen: Ihre Nachricht vom: Unsere Zeichen: Datum: 29.6.62
Zb/sm

Z e u g n i s

Wir bestätigen hiermit, dass Herr Hans Burchardt, geboren am 4. Juni 1957, heimatberechtigt in Korsør, Dänemark, vom 13. März 1962 bis zum heutigen Tag in unserer Firma als Schriftsetzer tätig war.

Wir lernten Herrn Burchardt während dieser kurzen Zeit als gewissenhaften, fleissigen Mitarbeiter sehr zu schätzen und bedauern seinen Weggang.

Herr Burchardt verliësst uns, um in seiner Heimat die Militärdienstpflicht zu erfüllen und sich anschliessend an einer höheren Fachschule weiterzubilden.

Wir wünschen ihm alles Gute und viel Erfolg.

Stämpfli & Cie.
[Signature]

Jeg fik en pæn anbefaling, da jeg forlod trykkeriet i Bern.

arbejdets kedsommelighed var den samme. Ensformigt, stillestående – skulle det vare ved resten af livet?

Måske var det en ide at komme til udlandet for at arbejde? Måske til Schweiz, som fagligt var en slags det forjættede land indenfor bogtrykkerbranchen?

Jeg fik forbindelse med et trykkeri, Stämpfli & Cie, i hovedstaden Bern og kunne tiltræde om foråret 1962.

Det var en stor virksomhed, og vi var vel et par hundrede ansatte.

Hovedproduktionen var trykningen af køreplanen til de schweiziske jernbaner. Og var arbejdet ofte tidligere kedeligt, så var det intet at regne imod nu. Jeg var ung, der skulle ske noget, og så sad jeg der i en grå kittel – time efter time – med et særdeles trælst pillearbejde.

Heldigvis kom jeg i forbindelse med andre unge danskere, som jeg ofte gik ture med i week-end ferne oppe i de pragtfulde bjerge. Ja, jeg blev ganske »bjergtaget« og optaget af Schweiz og har været det lige siden.

Det var efterhånden ganske klart, at det at være typograf nok *ikke* var lige det, der stod til min hu. Men hvad nu? Jeg kunne da sagtens være blevet i Bern, og der var da også vægtige, private grunde til det, men...

Så var der den mulighed at læse videre – indenfor faget. Altså en videreuddannelse. Man kunne senere opnå lederstatus og derigennem få et mere indholdsrigt arbejde. Og/eller selvfølgelig vende tilbage til Korsør hos min far og så i tidens fylde blive bogtrykker efter ham.

Jeg søgte derfor optagelse på Den grafiske Højskole i København. Det var dengang en 2-årig dagskole, beliggende på Teknisk Skole i Julius Thomsensgade. Der krævedes for så vidt ingen specielle forkundskaber for at blive optaget, blot skulle man naturligvis have en eller anden uddannelse inden for de grafiske fag, såsom typograf, litograf, bogbinder, reprofotograf eller lignende.

FØDSELDAG OG ÆRE: 24. september 1927

NATIONALETTE: DANSKER

Har i tiden 1. 9. 1962 til 20. 7. 1964 gennemgået DEN GRAFISKE HØJSKOLES almene dagstudium og har i 2071 måned tæc. bestået afgangsprøven fra DEN GRAFISKE HØJSKOLE.

Studier omfatter bl.a. følgende discipliner:

TEKNISKE FAG:

Bogbinderi; kemigræfi; litografi; sætteralere; trykkerilære. Indvidere: De grafiske fags maskiner; materiallere (farvelere, papirlere og anden materiallere); reproduktionsfotografering og reproduktionsprincipper; teknisk tilrettelægnng af grafisk produktion; skrift; lokaleindretning og installationer.

ØKONOMISKE FAG:

Driftøkonomi:

Bogføring; årsregnskab og regnskabsanalyse; internt regnskab; faglig kalkulation; hæmtering; omkostningslere; planlægning og organisation; arbejdsstudier; markedsøkonomi og kommunikationslere

Naturøkonomi og erhvervslerer

HUMANISTISKE FAG:

Stillistorie; kunsthistorie; kunstanalyse; arbejdspsykologi.

ANDRE FAG:

Engelsk; tysk; erhvervsret; handelskorrespondance. Indvidere: fysik, kemi og matematik.

Fra mit eksamensbevis. Kurset hed »Det almene studium«. Kun beskedenhed afholder mig fra at vise mit eksamensresultat.

Jeg blev optaget og forlod Schweiz med et vist savn og begyndte på skolen den 1. september 1962. Det lykkedes at få et værelse på Håndværkerkollegiet, der ligger på Bispebjerg, og hvor jeg boede under hele mit studieophold. Undervisningen havde de fire retninger, som kan læses på illustrationen.

Vi var omkring 25 studerende på holdet. Heraf var ca. 1/3 fra Norge, da man ingen tilsvarende skole havde der. Alt i alt var det en interessant periode i mit liv. Den afsluttedes med eksamen, som jeg bestod med et ganske udmærket resultat. Og man kunne nu besmykke sig med titlen: Dimittend fra Den grafiske Højskole. Og datoen er 1. april 1964.

Hvad skete der så? Ja, jeg vendte tilbage til Korsør. Til trykkeriet, men nu som partner i min fars trykkeri. Så var fremtiden på en måde udstukket.

En medvirkende årsag hertil var, at jeg var blevet forlovet, nemlig med Jytte Christensen, der var damefrisør, og som også kom fra Korsør. Hendes forældre var for øvrigt gode venner til mine forældre. Vi blev gift samme år, den 25. juli 1964.

Min far og jeg i det gamle trykkeri i Havngade. Foto fra omkring 1967.

Her ses et udvalg af de større og prestigebetonede tryk opgaver fra 1964 og til 1983. Som oftest stod jeg selv for udkast og lay-out på kreative opgaver. Og det var noget, jeg kunne lide.

Fra 1964-1983: Etableret

De første år tilbage på trykkeriet gik med vanligt arbejde samtidig med, at jeg begyndte at sætte mig ind i at kunne betjene trykmaskinerne. Min far og jeg havde – og det havde vi gennem alle årene – et godt samarbejde. Han var meget bevidst om, at jeg skulle ind i forretningsgangen og

også erhverve et større ejerskab af firmaet.

Men stadig kørte vi i den vanlige bogtrykteknik, selvom offsettrykningsen nu for alvor bankede på døren. Således deltog jeg i et offsetkursus nede i Heidelberg sammen med en god ven og kollega.

På den private front skete der også ting og sager. Vi fik i 1965 vores første søn, Christian, 2 år efter kom nr. to, Poul, og året efter, i 1968, fik vi så Steen. Så nu var jeg en rigtig familiefar med alle de forpligtelser, det medfører. Vi boede i en stor 3 værelses lejlighed i en gammel patricierejendom, der hedder Christiansgave. Udenom ejendommen var der en stor park med rækkehuse, der var mange legekammerater, og alle mødrene var hjemmegående, så legekammerater savnedes ikke.

Da min far på grund af store tryk opgaver til sportsfirmaet Guldmann i Korsør (et par kataloger, der udkom hvert år: »Jægerorientering« og »Fiskskenyt«) omkring 1960 havde investeret i et par dyre trykkemaskiner, var det jo ikke lige for at kassere disse på en studs, selvom offsetteknologien lå lige om hjørnet. Denne var heller ikke helt færdig udviklet med hensyn til film- og trykpladebearbejdning, så man var i en slags afventende situation.

Vore pladsforhold på trykkeriet var meget trange. Vi måtte kante os rundt og bære papiret omkring til de forskellige maskiner. Dertil lå vi noget klemt i en baggård uden udvidelsesmuligheder, og al varetransport til og fra trykkeriet måtte ske gen-

nem en smal smøge. Så et ønske om af få bedre pladsforhold blev mere og mere aktuelt.

Kundegrundlaget spændte vidt. For at tage de største først: Korsør Kommune, Mathiesens Planteskole, Kähler & Breum, Korsør Jernstøberi, Korsør Stenforretning (senere Rockwool), Rasmusens Sønner, Stilmønster og de forskellige Fischer-foretagender. Hertil mange mindre virksomheder og foreninger. Alt i alt: Der var mange kunder, store som små. Naturligvis skete der en forandring gennem årene, bl.a. eksisterer de fleste af de ovennævnte firmaer ikke mere, men der kom da nye til – ikke at forglemme Storebæltsoverfartens Restaurationer, det der senere blev til DSB Færgerestauranter (herom senere).

På illustrationen kan man se nogle af de større tryk opgaver, som vi løste, fx lokale bøger og pjecer. Det ser jo imponerende ud og gav også omtale i pressen. Men sandheden er, at det meste af det, vi trykte, var småtryksager: brevpapir, kuverter, visitkort, fakturaer, ugesedler, arbejdskort og brochurer.

Noget helt specielt var tryksager til Kommunetryk (kommunernes centrale indkøbskontor for standardformularer), skydeskiver til sportsfirmaet Guldmann samt hvert år fra 1980 den højt skattede Korsør Kalender.

I 1967 blev jeg medlem af den ny-startede forening, Junior Chamber Korsør. Det gav helt nye kontaktmuligheder, og man lærte mange yngre foretningsfolk at kende på en rigtig

god og kammeratlig måde. Jeg fik også her venskaber, der for så vidt stadig eksisterer.

Når man driver forretning eller firma og er i en mindre by, bør man kende folk og deltage i foreningslivet af forskellig art – også selskabeligt. Det er måske en kynisk og opportunistisk betragtning, men sådan er det. Det blev efterhånden til medlemskab af Turistforeningen, den lokale Arbejdsgiverforening, Korsør Kunstforening samt diverse sportsforeninger. En af de foreninger, der her må fremhæves, er Korsør Håndværker- & Industriforening. Her var min far i sin tid formand. Jeg kom senere også i bestyrelsen og blev selv formand i en periode i 1980'erne.

Mine sønner sagde ofte senere til mig: »Du var jo aldrig hjemme!«

Også indenfor Bogtrykkerforeningen var jeg aktiv. Således var jeg i små 25 år sekretær i Sorø Amts Bogtrykkerforening. Jeg deltog desuden i mange forskellige kurser på Bogtrykkerforeningens kursusjendom i Odense og andre steder.

Omkring 1970 skete der fire vigtige ting!

Først og fremmest anskaffede vi os en Heidelberg-enfarve-offsettrykmaskine (se illustrationen i Årbog 2011, side 33), i begyndelsen uden egen fremstilling af film og trykplader hertil. Det kom et par år efter. Vort bly sætteri fortsatte uændret, men efterhånden kom vi også med på udviklingen med papirmontager og film- og pladefremstilling (se Årbog 2011, siderne 28, 29 og 30).

Trykkeribygningerne på Møllevangen 12. Halvdelen af bygningen til højre blev gennem alle årene udlejet, og i den venstre havde vi også i en periode udlejning samt vore kontorer. I den centrale bygning var selve trykkeriet.

Og vi brugte stadigvæk vore trofaste bogtrykmaskiner.

Dernæst i begyndelsen af 1971 fik min far en mindre blodprop. Han kom hurtigt over det, men fik efterfølgende en lettere depression og måtte tage et ophold på sygehuset i Dianalund. Og så var jeg alene om at tage beslutningerne og stå for den daglige drift. Og jeg må sige – det bekom mig da i grunden godt.

En tredje ting, som min far naturligvis blev blandet ind i, var flytningen af trykkeriet. Der var nemlig blevet en erhvervsejendom ledig på Møllevangen 12. Det var nogle gamle barakker fra besættelsens tid. Her havde der gennem årene været for-

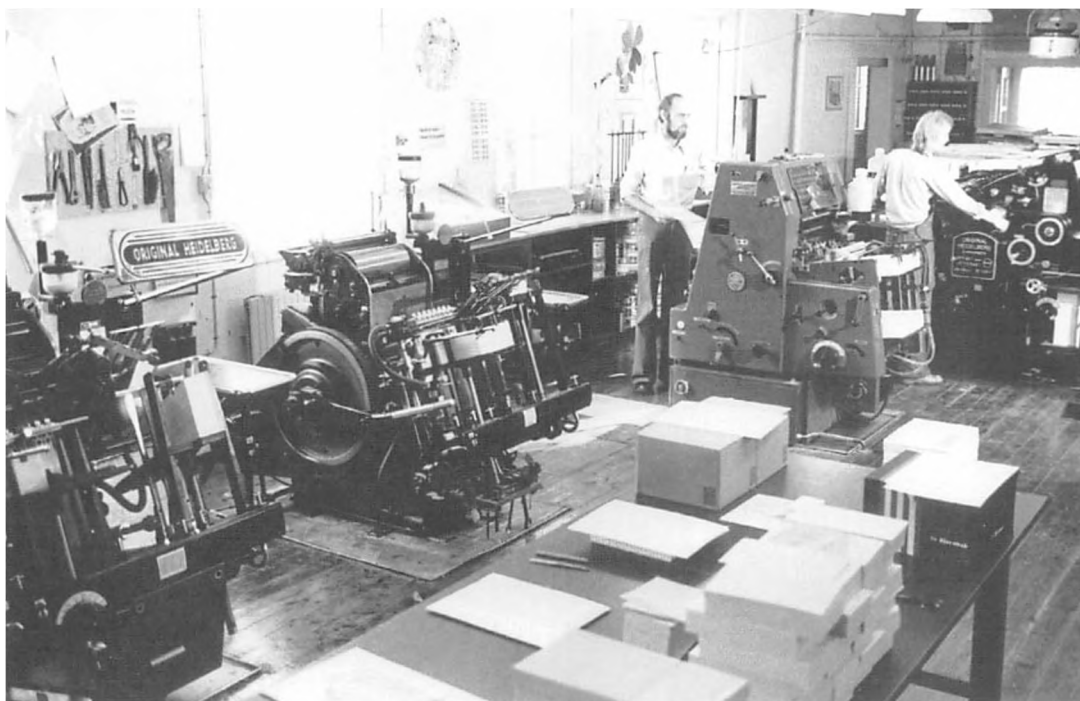
skellige fabrikationsvirksomheder, senest en afdeling af kuffertfabrikken »Cavalet«.

Der var masser af plads, ca. 650 m², så en del blev lejet ud. Selvfølgelig skulle bygningerne indrettes til vores brug, og selvfølgelig blev der gennem årene tale om moderniseringer og vedligeholdelse. Men pladsproblemer – det fik vi aldrig mere.

Den sidste ting var, at trykkeriet, som var et interessentskab, blev omdannet til et aktieselskab, hvor min far selvfølgelig var hovedaktionær. Men tanken var, at jeg efterhånden skulle få en større og større aktiebeholdning, og det udviklede sig da også til, at min far havde 60% og jeg 40%. Det varede få år, og så solgte min far aktierne til Jørn Andersen og mig. Efter mine forældres død blev jeg så hovedaktionær og mine 2 søskende mindretalsaktionærer med 40%.

I konsekvens heraf skiftede firmaet også navn. Fra at hedde »Reklametrykkeriet« blev firmanavnet nu til »Reklametrykkeriet Korsør A/S«. Det ændredes igen senere til »Burchardt Offset og Bogtryk. Reklametrykkeriet Korsør A/S«. Det var jo et noget langt navn, så i daglig tale sagde man »Burchardt Offset«.

Lidt efter lidt var vi begyndt at få tryk opgaver til Storebæltsoverfartens Restauranter. Det var under daværende forpagter Werner Schwartzlose. Han opsigte i 1971 sin forpagtning, og efterfølgeren blev Poul Christiansen, der nu stod i spidsen for det, som udviklede sig til DSB Færgerestauranter & Tax

Fra trykkerihallen. Et par bogtrykmaskiner til venstre og til højre offsettrykmaskiner. Personen i midten er trykker Jørn Andersen (min senere kompagnon). Til højre lærlingen Lennart Hansen. Ca. 1980.

Free Shops A/S, altså cateringvirksomheden på alle de overfarter, som DSB besejlede.

Vi var selvfølgelig spændte på, om vi kunne fastholde vort forretningsforhold til det, der nu var blevet et meget stort foretagende med flere tusinde ansatte.

Men det må siges, at det lykkedes over al forventning. Både min far og også efterhånden jeg selv fik et meget nært personligt forhold til Poul Christiansen, der var en meget karismatisk og visionær erhvervsleder,

og han sørgede personligt for, at vi fik stort set eneret på levering af tryksager til koncernen. Det var en stor mundfuld, og vi lagde os alle på trykkeriet i selen for at leve op til kravene.

Vi trykte menukort, smørrebrødsedler, skilte, reklametryksager, interne tryksager og firmapapirer, ja, stort set alt. På grund af den inflation, der herskede i 1970'erne og 1980'erne skiftede færgerestauranterne hyppigt priser, og så skulle der trykkes nyt, og så skulle det være færdigt her og nu – og det blev det,

Fra et logo med kniv og gaffel på orange bund gik man i begyndelsen af 1980'erne over til at anvende skorstensbåndet som logo.

men det var krævende og stressende. Og nok så vigtigt: Prompte betalt. Der kunne skrives langt og bredt om denne store kunde, men det vil føre for vidt, så der henvises til den jubilæumsbog, som vi i 1996 trykte for færgerestauranterne: »25 år med færger og mad«.

Privat skete der det, at min kone og jeg i 1973 købte et hus på Dyrehegnet 6. En rigtig muremestervilla med god plads til os alle fem. Det var jo tæt ved trykkeriet, ja, faktisk havde jeg kun 500 m til min bopæl. Og der boede vi så indtil år 2000.

1975 antog vi en medarbejder, en trykker – og bornholmer – ved navn Jørn Andersen. Han havde dog i perioden fra 1958 til 1965 været ansat på trykkeriet, men var rejst tilbage til Bornholm for at være tættere på sin familie. Min far og han havde et meget fint forhold til hinanden, for

han var pertentlig, flittig og med et behageligt væsen. Han og jeg kom også fint ud af det med hinanden, blev gode venner og havde fælles interesser, bl.a. malerkunst.

Nu ville han med sin kone og børn tilbage til Korsør. Hans forældre var døde, og han og hans kone kunne godt tænke sig at komme til Korsør igen, hvor de stadig havde venner. Det blev en succes og udviklede sig til, at han nogle år efter blev optaget i firmaet som partner. Så nu var vi tre chefer.

Min far var blevet ældre. Han kom hver dag på trykkeriet, skar papir og lavede forskelligt arbejde, men blandede sig ikke meget i trykkeriets drift. Bl.a. sagde han. »Jeg vil overhovedet ikke sætte mig ind i off-set«.

Han savnede trykkeriets gamle domicil i Havnegade. Der var også for langt for ham at gå over til Møl-

levangen. Men vi skal ikke glemme, at han stadig var hovedaktionær.

Nu sang det efterhånden på sidste vers med at trykke i bogtryk. Flere og flere opgaver blev løst gennem offsettrykning, og arbejdet med film, reproduktionskamera, mørkekammer etc. udviklede sig, så det blev år med ustandselige investeringer i ny teknologi.

Når jeg i dag ser tilbage på perioden 1964 til 1983, er det jo markant, at min hverdag på trykkeriet blev meget anderledes, end den havde været indtil da. Det var slut med det daglige, kedelige og ensformige arbejde ved sættekassen, selvom jeg da stadig virkede der. Nu var det ofte ved trykmaskinerne og især skæremaskinen.

Men mit primære virke var at være leder, igangsætter, kalkulator, sælger – kort sagt den, der havde ansvar for det hele. Og som også måtte tage de ubehagelige ting på sig såsom at fyre medarbejdere eller måtte stå ved leveringstider, der ofte blev presset, samt nøje overvåge økonomien. At skifte til noget helt andet kom dog aldrig på tale. Hvordan skulle jeg dog kunne vikle sig ud af min bogtrykkertilværelse?

Fra 1983-1998: Forandringer og afslutning

Min mor havde skrantet en del de senere år, og hun døde i 1982. Mine forældres store hus på Sandvejsbanen blev nu solgt, og min far flyttede

KORSØR **NYT**
KALENDER 1980

gaven til alle korsoranere og alle Korsør-venner.
Som noget helt nyt - vægkalender med dejlige, helt nye farvebilleder fra byen og omegnen i format A-4. Den overskuelige kalenderopstilling nedenunder giver

god mulighed for notater m.v. og sidst et bykort med billedfortegnelse, vigtige telefonnumre, åbningstider samt telefonavis.
Pris kr. 38,50
Fås hos byens boghandlere samt direkte på trykkeriet . . .
Såvel Den, som gamle til eksportører tilgæbe.

burchardt **OFFSET**
OG BOGTRYK · REKLAMETRYKKERIEt KORSØR ·
MØLLEVANGEN 12 · 4220 KORSØR · TLF. (03) 570550

Annonce i Sjællands-Tidende for den første udgave af Korsør Kalender. Dertil fik vi altid positiv, redaktionel omtale.

ud i en lille lejlighed i Nygade. Men desværre var det sidste år af hans liv ikke så lykkeligt – han var faktisk blevet en gammel, træt og ensom mand, der ikke orkede noget som helst. Der døde han så i maj 1983 i en alder af kun 72 år.

På trykkeriet gik det dog videre med en travlhed, der heldigvis oftest var normen.

En aktivitet, som vi som sagt var begyndt på allerede i 1980, skal fremhæves her: Korsør Kalender. Vi trykte og udgav den selv og brugte den som julegave til vore kunder. Den blev efterhånden en fast tradition, folk samlede på dem, så vi nænnede aldrig i min tid på trykkeriet at stoppe udgivelsen, selvom salget ikke kunne dække trykkeudgifterne. Min efterfølger, Hans-Jørn Andersen, har ført ideen videre, så i

år udkommer Korsør Kalender 2013 – den 34. i rækken.

Gennem årene var det ofte et problem af få kvalificerede medarbejdere.

Der var generel mangel på gode typografer, derfor vi var nogle gange heldige og andre gange mindre heldige med at ansætte folk. Det var dog vigtigt at få den rette, så vi kunne fungere som et team, især når hektiske leveringsterminer skulle overholdes.

Men alt i alt gik det såmænd meget godt, og problemer med Dansk Typograf Forbund havde vi aldrig.

Der var næsten altid to lærlinge ad gangen under uddannelse hos os, en sætter og en trykker. Da læretiden var fire år, kan man i de 34 år, jeg virkede som bogtrykker, se tilbage på at have uddannet 15-20 lærlinge.

En vigtig funktion var kontordamens arbejde. Vi havde fornøjelsen gennem alle disse år kun at have to af slagsen. Begge omhyggelige, høflige overfor kunderne, akkurate i deres arbejde, flittige og behagelige at omgås i det daglige arbejde. Og kassen skulle stemme, og der blev sat en ære i, at det gjorde den altid.

Til slut må vi ikke glemme bogbinde-ridamen samt bydrengen. Også vigtige funktioner, som blev varetaget gennem årene af mange forskellige personer. Damerne var hos os adskillige år, mens bydrengene typisk udskiftedes hyppigere. Vi havde dog aldrig besvær med at finde personer til disse jobs.

Alt i alt var vi som tidligere nævnt 7-10 personer. Det kunne svinge lidt, men aldrig meget. Og heldigvis kan jeg da stort set tænke positivt tilbage på de mange mennesker, jeg gennem årene delte hverdag med.

I 1984 fik vi en ny medarbejder, en trykker ved navn Hans-Jørn Andersen. Han var søn af min partner, Jørn Andersen. Efter sin læretid på et trykkeri i Slagelse arbejdede han på Danapak i Slagelse, samtidig med at han tog mesterprøven på Den grafiske Højskole. Det kunne jo ligne lidt fremtidsmusik, og han blev da også 15 år efter den, der kørte trykkeriet videre efter min afgang.

Her må jeg indskyde, at gennem næsten alle år som bogtrykker fik jeg ofte stillet spørgsmålet: »Skal en eller flere af dine sønner ikke efterfølge dig?« Mit svar var altid: »Nej, det har jeg ingen planer om.« Begrundelsen herfor var, at da jeg ikke selv var ubetinget tilfreds med min lod som typograf og senere som bogtrykker, så hvorfor skulle mine sønner trækkes ind i firmaet og være en 3. generation som bogtrykker Burchardt i Korsør? Jeg tror heller ikke, de havde lyst. Rent bortset fra evt. problemer i forbindelse med et fremtidigt generationsskifte, arv og overdragelse af ikke definerede værdier. Og hvor mange gange har man ikke set eksempler på, at en familie kører alt for længe i samme branche.

Op gennem 1980'erne investerede vi kraftigt i trykteknologi, bl. a. i 2-farve-offsettrykmaskiner. Også indenfor reprot teknikken, d.v.s. film, mørkekammer, trykpladefremstilling,

Færgerestauranterne intensiverede kraftigt sin markedsføring i 1990'erne. Der var mange nye salgstiltag – som oftest i samarbejde med det faste reklamebureau, Kaj Hvolgaard. Mågen var nu det nye logo.

Her må jeg nok tilstå: Jeg burde have sat mig grundigere ind i denne teknologi og prøvet selv at sidde ved skærmen. Men jeg syntes, der var så meget i mit daglige virke, der kaldte på min arbejdsevne. Men det var nok en fejl!

En anden ting, der i disse år forøgedes, var indkøb af det, vi kaldte »fremmed arbejde«.

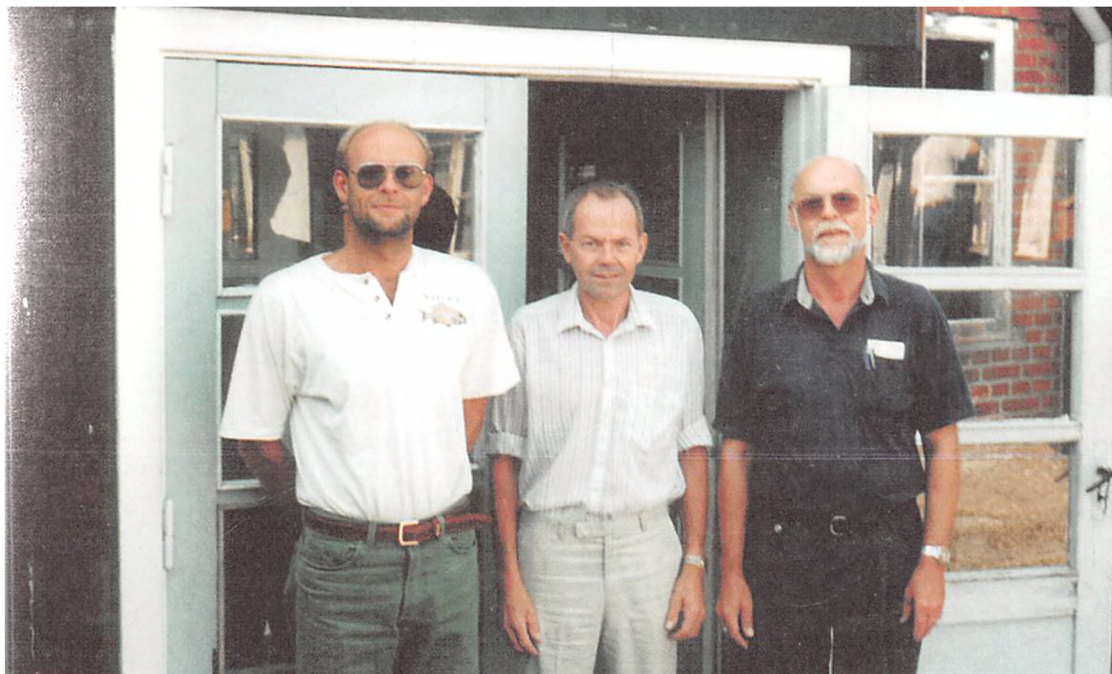
Når man nu havde kunder, der fik deres tryksager fra os, så var det ofte, at de købte alt, hvad de havde behov for, netop hos os. Vi leverede det hele, selvom andre trykfirmar måtte have en mere passende teknologi, vi ikke rådede over, men så købte vi det dér. Man kan sige, at vi forhandlede visse opgaver. Der kunne fx være tale om formularer i endeløse baner, farvebrochurer i store oplag eller serigrafipgaver (skilte). Og efterhånden blev dette fremmedarbejde en stor del af vores omsætning.

Traditionelt indkøbte vi naturligvis også papir, kuverter, klicheer og reproarbejde samt bogbinderi-arbejde. Det havde vi gjort altid, men det var jo til egen tryksagsproduktion.

I 1987 blev aftalen om den faste forbindelse vedtaget. Det var jo lidt af skriften på væggen for os, der havde DSB Færgerestauranter & Tax Free Shops som den helt store kunde. Ja, i runde tal var ca. 40% af vor omsætning i disse år knyttet netop til dem.

Skulle man nu forsøge i god tid at finde nye kunder udenbys fra, for i selve Korsør sad vi på størstedelen af markedet? Det kunne være en nok så vanskelig opgave, idet byen ligger ude ved Storebælt uden opland og uden mange industrivirksomheder.

Efterhånden kunne man fra 1993 se bro- og tunnelprojektet tage form, men færgerne sejlede jo stadig, og vores engagement til disse blev ikke

De tre chefer foran døren til trykkerihallen. Fra venstre: Hans-Jørn Andersen, Hans Burchardt og Jørn Andersen. Foto omkring 1990.

mindre. Og hvorfor ikke tage opgaverne, så længe det var muligt?

Ydermere var der sket det, at færgerestauranterne havde indgået et samarbejde med et marketingfirma fra Helsingør, Kaj Hvolgaard, der dog havde fået besked på at skulle foretage alle marketingindkøb til færgerestauranterne hos os.

Det kunne være blevet lidt kompliceret, men ved at holde tungen lige i munden og optræde ærligt fik vi et fornuftigt samarbejde. Og det gav endnu flere kreative trykopraver.

Så skal det tilføjes, at vi fik en meget stor kunde i det konsortium, der stod for tunnelbyggeriet: MT Group. Tilføjes skal også, at vi i Vognmandsruten havde en betydelig kunde. Vi trykte bl.a. deres rabatkuponer, brochurer og mange andre slags tryksager.

Op gennem 1990'erne fik Hans-Jørn Andersen mere og mere status af en slags juniorchef. Han blev også medejer ved at købe en aktieandel. Han og jeg havde et ganske godt samarbejde, og han formåede at tiltrække nye kunder – nogen jeg måske aldrig

HOFMARSKALLEN

AMALIENBORG, den 11. januar 1995

Direktionen for Burchardt Offset
Møllevang 12
4220 Korsør

Hendes Majestæt Dronningen har pålagt Hofmarskallatet at takke for den venlige hilsen, de gode ønsker for det nyt år og Korsør Kalenderen, som Dronningen var meget glad for at modtage.

Med venlig hilsen

S. Haslund-Christensen

Dronningen og prinsgemalen var på officielt besøg i Korsør i 1994. Det var en stor begivenhed i byen. Vi sendte en kalender som nytårshilsen og fik et pænt svar.

selv ville være kommet i forbindelse med. Han startede for egen regning »Korsør Nøglen«, der var en lokal telefonbog, op. Selvom det ikke helt var min kop te, kunne jeg da godt se det fornuftige i initiativet på længere sigt.

I det private liv havde min kone og jeg i 1989 nået sølvbryllupsalderen. Vore tre drenge var for længst flyttet hjemmefra, og de fik efterhånden selv skabt sig en tilværelse og et fornuftigt arbejdsliv.

Min kone havde en del år arbejdet i børnehaver som pædagogmedhjælper. Hun fik nu i en alder af 49 år lyst til at læse til pædagog på Seminariet i Slagelse. Hun gennemførte studiet og fik i 1992 en fast stilling i børnehaven »Mælkebøtten«. Ja, for os begge var 1990'erne travle år.

Jeg følte ofte, at arbejdets byrde hvilede tungere og tungere på mig. Bevares, det gik jo godt med trykkeriet, men der var vel også andet, man kunne bruge sit liv på. I 1997 rundede jeg de 60 år, og begrebet efterløn spøjte lidt. Men hvordan skulle det dog kunne etableres?

Og så skete tingene lige pludseligt og her og nu:

- Min kone fik konstateret brystkræft og blev opereret i begyndelsen af 1998. Hvordan mon det ville gå på længere sigt? Forhåbentlig godt.
- Samme år i juni indviedes broforbindelsen over Storebælt, og færgedriften, både DSB og lidt senere også Vognmandsruten, indstilledes. Dermed faldt væsentlige dele af vore aktiviteter bort.
- Endelig blev jeg kortvarigt indlagt på sygehuset. Måske var det en slags stress.

Det korte af det lange: Jeg stoppede i juni 1998 på trykkeriet. Hans-Jørn Andersen købte mine aktier, og han fortsatte trykkeriet som enkeltmandsfirma under navnet »Burchardt Grafisk Reklame«.

Den 1. juli 1998 afholdt vi en meget velbesøgt »farvel/goddag« reception med mange gæster og gaver.

Ca. 34 års bogtrykkertilværelse var forbi, og jeg skulle nu begynde på et nyt liv som efterlønsmodtager.

Fra 1998: Tiden efter fratrædelsen

Først var det jo ejendommeligt at vågne om morgenen og ikke mere skulle på trykkeriet. Men hurtigt vænner man sig til den nye situation, og det går op for en, at nu er der en stor chance for at beskæftige sig med

ting, der måske tidligere blev dyrket halvhjertet.

Hvis jeg skal starte personligt med det mere triste og sørgelige, så udviklede min kones sygdom sig i den forkerte retning. Det blev så til 4 år med håb og skuffelser, indtil hun døde i 2002. Godt var det dog, at jeg nu, hvor trykkeriet ikke tog min tid, kunne være til mere gavn og hjælp i den svære tid.

I 2000 solgte vi vores hus og flyttede ind i det nybyggede HavneArkaderne. Det var en god beslutning og især en opmuntring for min kone. Senere flyttede jeg ud i en lille lejlighed i Korsør Syd.

Mange interessante ting har opfyldt mit efterløns- og pensionistliv. Her kan nævnes et udpluk:

Allerede i august 1998 meldte jeg mig til et 2-årigt historiekursus på VUC, senere også til et engelskkursus.

I samarbejde med min søster skrev jeg en slægtsberetning, der blev færdig i 2002. Det førte mig ind på interesse for slægtsforskning, der igen førte til foredrag om dette spændende emne mange steder i landet.

Som forfatter fik jeg skrevet et par jubilæumsbøger til smedemesterforeninger på Sjælland. Det blev senere fulgt op af publikationer med lokalhistorisk indhold – også i samarbejde med andre.

Og så må man ikke glemme fornøjelsen ved at få artikler optaget i Slægtshistorisk Forenings årbøger.

Et godt helbred har gjort det muligt at fortætte mit aktive sportsliv og have gode stunder i mit sommerhus samt næsten hvert år nyde gode ferier – ofte i udlandet.

Det kan godt være, at jeg skulle have valgt et andet arbejdsliv. Det kan man jo altid diskutere. Men jeg har i mit virke mødt mange, mange interessante mennesker, der ofte har været til inspiration og fornøjelse. Og så kan jeg da i dag gå hen til bogreolen og se på de mange publikationer, som jeg på den ene eller anden måde har været med til at fremstille.

PS! Hvad skete der videre med trykkeriet?

Hans-Jørn Andersen fortsatte med den eksisterende teknik nogle år. Men han måtte erkende, at tiden nok var forbi med trykkeriet, som det var. Mange af opgaverne forsvandt simpelthen – nok så meget på grund af den tekniske udvikling med hensyn til udbredelsen af internettet og mail. Trykmaskinerne solgtes, og virksomheden ændredes til et rent reklamebureau, hvor man producerede bl.a. hjemmesider, og i erkendelse af Korsørs udsatte geografiske placering og manglende erhvervsliv flyttede man til Slagelse.

Fotos

Bortset fra 2 fotos fra DSB Færgerestauranter & Tax-Free Shops' jubilæumsbog fra 1996 er der kun anvendt illustrationer, der tilhører mig.

Forfatter

Hans Burchardt
Møllebjergvej 26
4220 Korsør
Tlf.: 5837 2275
Mail: hansburchardt@mail.dk

Kammerjunker Kaj Lykke (ca. 1624-1699). Dette portræt er, så vidt vides, det eneste bevarede billede, hvor den afbildede person med rimelig sikkerhed forestiller Kaj Lykke. Portrættet er udført af den kendte, nederlandske maler Abraham Wuchters (1608-82), der virkede i Danmark fra 1638, hvor han året efter blev ansat som tegnelærer ved Sorø Akademi og senere blev hofmaler hos Chr. IV. Maleriet beror i dag på Bidstrup Gods ved Langå. Et lignende portræt hang tidligere på Skaføgaard (se gengivelse og forklaring s. 112). Foto: Kirsten Nijkamp.

Storhed og Fald – den Kaj Lykke'ske Proces

Af Andreas Ørskov-Lindhardt

Prolog

En stilbevidst junker – pyntet efter datidens højeste mode – en af rigets mest velhavende adelsmænd, det var kammerjunkeren Kaj Lykke (ca. 1624-1699), oberst til hest, befalingsmand på Aalborghus, ejer af det midtsjællandske Gisselfeld og fynske Rantzauholm og søn af Frands den rige Lykke (ca. 1595-1655) og Lisbeth Brock (ca. 1603-1652).

Ofte har spørgsmålet om, hvad der reelt set foranledigede processen mod den stenrige adelsmand Kaj Lykke i absolutismens¹ tidligste periode, været diskuteret blandt retshistorikere. Ser man processuelt på spørgsmålet, er sagens genstand et famøst *kærlighedsbrev* fra foråret 1656, men det, der reelt set satte hele sagen i gang, er et ganske andet anliggende, som lå en del år længere tilbage.

Lokalhistorikeren Niels Rasmussen Søkilde gengiver i sin beretning om Kaj Lykke et »sagn«, som han kalder det, hvori han beretter, at »Kaj Lykke (engang) fik Lyst til et Par smukke Hopper, som tilhørte en af hans Hovbønder. Bonden vilde nødig af med disse Dyr, da de vare af

hans eget Tillæg, men for sin Herres Villie maatte han bøje sig. Og uden at underhandle med Bonden om Prisen befaler Kaj Lykke sin Ridefoged at skille Bonden af med disse Hopper. Der gaar et helt Aar hen, i hvilken Tid denne ofte forhører sig hos Ridefogeden om Betalingen, men hver Gang faar Grovheder i Stedet for Penge. Saa ser han en skiøn Dag sine Hopper, de to dejlige Dyr, græsse i »Staalsma«. Tanken om, at det var hans egne, bevægede ham til at tage dem med hjem; men nu blev Ridefogeden vred, faar Bonden tiltalt, dømt og hængt som en Tyv«².

Just denne beretning – for et *sagn* kan det ikke betegnes som – har givet mig anledning til at antage, at netop dette anliggende er hele processens kerne – eller rettere årsagen til, at den blev rejst, og tillige just det, der kommer til at spinde hele sagens slutning.

Det har været den gængse opfattelse blandt mange, at man, ved i stedet at lægge en politisk vinkel til grund, antager, at det hele var en reel »skræmmekampagne«, der blev iværksat for at demonstrere den

nyligt indførte absolutismes uindskrænkede magtfaktor i praksis. Om dette er der ingen tvivl at spore, men hvorfor valgte man netop at bruge Kaj Lykke til formålet?

Dette skrift har til formål at undersøge og besvare, om det kan antages for værende overvejende sandsynligt, at Kaj Lykke-processen blev brugt som et middel til at statuere absolutismens uindskrænkede magtbeføjelser? I alle tilfælde kan man indvende, at det forekommer ejendommeligt, at noget så centralt som den egentlige årsag i processen ikke havde skyggen af præjudikatsværdi (d.v.s. betydning for afgørelse for efterfølgende sager, red.) i den efterfølgende lovkommission, der funderede grundlaget for den såkaldte fiskalret (Jus Fiscale), hvilket vil sige rettens ageren i majestætsforbrydelsessager.

Kilder

I 1876 udgav nævnte Niels Rasmussen Søkilde skriftet *Kaj Lykkes Fald med dets Forspil og Følger – til dets efter utrykte kilder*. 10 år senere, i 1886, udkom *En historisk Undersøgelse* om hele processen, skrevet af Christian Walther Bruun. Disse to skrifter var i mange år de eneste, hvor sagens rette sammenhæng blev redegjort og fortolket. Hovedkilden til begge skrifter synes dog at være et langt ældre skrift: juristen Casper Peter Rothe udgav i 1753 skriftet *Brave danske Mænds og Qvinders Berømmelige Eftermæle*, hvori han opruller en fortælling om »*Den ulykkelige Kay Lykkes Fald, Skiebne og Henrettelses Historie i Aaret 1661. Samlet af trykte og haandskrevne*

Papirer«. Casper Peter Rothe var antagelig den første, der behandlede kildematerialet fra sagen og lod sin gennemgang af det publicere. Af samme grund forekommer det også ganske naturligt, at just Rothes betragtninger danner grundlaget for de to ovenfor nævnte skrifter fra slutningen af 1800-tallet.

Fhv. lektor Tommi Larsen angiver dog i sin artikel: *Kaj Lykke*, der udkom i Lokal-Årbogen i 1996, at der ganske vist allerede i 1672 forelå en stort set rigtig fremstilling af sagen i et tysk skrift, som tilsyneladende har været ukendt af dem, der har beskæftiget sig med kildestudier om sagen³.

Rothes gennemgang vurderes dog til stadighed blandt retshistorikere at være det mest fyldestgørende kilde-materiale, grundet på, at det er blevet betragtet som den første fremstilling, der udkom herhjemme, og at det er udarbejdet af en jurist.

Rothes fremstilling har dog betydelige svagheder, set med vore øjne. Dels er den meget ukritisk, og skal det også påpeges, at Rothe har redigeret kraftigt i materialet, og til dels også formuleret 1600-talssproget og stavemåde om, så det passer til den måde, man formulerede sig på i 1700-tallet¹. Grundet på, at Rothes gengivelse af aktstykkerne er forfattet i et lettere tilgængeligt sprog set med vor tids øjne, har jeg i de længere tekstgengivelser fra processen besluttet at bruge hans afskrifter af aktstykkerne. Henvisningen til originalteksten, der gengives i Christian Bruuns beretning, findes i noterne.

Det midtsjællandske Gisselsø set fra øst. Den lave bygning parallelt med østfløjen er den såkaldte Knuths fløj, opført af Adam Levin Knuth i perioden 1690-1692, altså knapt 30 år efter Kaj Lykkes fald. Knuth ejede Gisselsø fra 1689 til sin død i 1699 (Proveniens Gisselsø Kloster. Foto: Jimmy G. Roed).

Kildematerialet vedr. Kaj Lykkes tid på Gisselsø er ligeledes kun sporadisk. Godsforvalter ved Gisselsø Kloster, kammerråd O.F.C. Rasmussens bog fra 1868 indeholder oplysninger omend få om bl.a. Kaj Lykkes rømning fra Gisselsø i sommeren 1661.

Tommi Larsen, der har været mig til stor hjælp med præciseringer og materiale under udarbejdelsen af dette skrift, har igennem en længere årrække beskæftiget sig med Kaj Lykkes liv og har med grundige kildestudier i Danmark og Sverige samt et omfattende researcharbejde formået at få afdækket hidtil uafklarede spørgsmål, blandt andet om Kaj

Lykkes tid i Sverige og hans sidste leveår, et arbejde der er blevet til et omfattende værk: *Kaj Lykke – beretningen om en adelsmands slægt, tid og skæbne*, som på nuværende tidspunkt foreligger som utrykt materiale. Jeg henviser undertiden i dette skrift til oplysninger, der er tilvejebragt af Tommi Larsen. Disse henvisninger er mærket i noterne og angivet som »utrykt manuskript«.

Den navnkundige Kaj Lykke og hans slægt

Man ved ikke præcis, hvornår Kaj Lykke blev født, men ud fra en skøns-

mæssig vurdering og sammenlignet med, hvad der oplyses i kilderne, angives hans fødselsår til 1625 eller deromkring. Frands Lykkes ældste søn, Henrik Lykke, var født i 1622, af hvilken grund Kaj Lykkes fødselsår ikke kan være tidligere end 1623, og nærmere undersøgelser har da også vist, at hans fødselsår er senere end 1623, hvorfor 1624 eller 1625 er en god angivelse⁵.

Hvad man ved om hans opvækst og tidligste ungdom, er meget begrænset: »Indtil Aaret 1661, da Kai Lykkes Ulykke gav hans Navn en historisk Betydning, var han temmelig ubekjendt; i alt Fald er de Efterretninger, der haves om hans tidligere Liv, meget sparsomme«⁶, som O.F.C. Rasmussen udtrykker det. Da Lykke ved sin fars død i 1655 arvede blandt mange andre besiddelser Gisselfeld, omfattede gården 3 møller, 151 gårde, 51 huse og skove til 4510 svins olden. Gisselfeld kom i slægtens eje tilbage i 1581, da arvingen Karen Banner indgik ægteskab med Henrik Lykke.

Kaj Lykke var udover Gisselfeld tilige ejer af det fynske Rantzausholm, lig med det nuværende Brahetrolleborg ved Korinth, der ganske var hans foretrukne sæde, »hvor han levede et muntert ungarleliv, drog mange gæster til huse og knyttede intime forbindelser med de på gården tjenende piger...«⁷.

Hertil kom det sydsjællandske Broksø i Herlufmagle, som var opført af hans far. »Den i Aaret 1646 købte Gaard i Spragelse laa ikke i Byen, men på Spragelse Ø, eller Øen, som det nuværende Broksø

da sædvanligt kaldtes. Her fandtes endnu en Gaard, som tilhørte fru Ida Daa, Enke efter Christian Holck til Lundbygaard, Ridefogeden på Gisselfeld, Peder Gad, foreslog Frands Lykkes Frue, Elisabeth Brok⁸, at købe denne Gaard [...] Frands Lykke var nu bleven Eier af hele Spragelse Ø, som han samlede under eet Avlsbrug, hvorhos han her opførte en Gaard, som han gav Navn efter sin Hustru, med afvigende fra, hvad der tidligere havde været Skik, brugtes her Familienavnet, og Gaarden kaldtes Broksø, hvilket Navn den endnu bærer«⁹. Broksø blev i mange år betegnet som bondegård. Hovedgårdsrettigheden blev tildelt ved bevilling af 9. august 1675¹⁰. Derudover ejede Lykke en del besiddelser på Fyn og i Jylland.

Kaj Lykke var grundet sin høje sociale status en agtet person, og slægten generelt var yderst velset. Han blev regnet for at være den rigeste herremand i landet, med 15 herresæder i sin lensbesiddelse. I 16-års alderen blev han, som adelens tradition foreskrev, sendt på en dannelsesrejse rundt i Europa under opsyn af sin hovmester Hans Mule, der, som Christian Bruun nævner, allerede havde været på flere udenlandsrejser med unge adelsmænd. »Det blev meldt, at Hans Mule for to Uger siden er rejst med sin Adelsmand fra Hamborg til Holland«, som biskop i Odense Hans Mikkelsen har noteret i sin dagbog 9. september 1640¹¹. Rejsen sluttede med et studieophold ved universitetet i Padua i Italien, og efter godt 5 års rejse vendte han hjem til Danmark.

I sine unge år gjorde han tjeneste ved Christian IV's hof, fra 7. maj 1645 som hofjunker og året efter, den 25. august 1646, udnævntes han til kammerjunker.

I Christian IV's tjeneste påkaldte han sig monarkens ugunst, hvilket i øvrigt efter sigende var let, og blev afskediget fra hof-tjenesten kort før kongens død i 1648. Afskedigelsens årsag kendes ikke med bestemthed, men det at Lykke nægtede at gøre udenrigs krigstjeneste, kan have været en medvirkende årsag dertil.

I Christian IV's brevsamling findes et brev dateret den 9. februar 1648, hvori kongen skriver til Ulfeldt, at *»Om key lycke lod leg y gar dig forsta myn Mening, At Eptherdi hans Indted Ephter siin tylsaun styllede siig Ind igen Och Erklere sig, om hand uylle En tydlang begiffue siig aff Riigitt och görre siig Capabile til at tyene, Da haffde leg siiet mig om En anden, tiil huilcken at Installere du dig heer skulle lade fynde, Nar du key Lycke sliigdt haffde ladit forstaa, Vale«*¹².

I og med, at Kaj Lykke ikke havde indfundet sig og erklæret, hvorvidt han ville rejse udenlands i kongens tjeneste, havde Christian IV været henvist til at udse sig en anden, som det i brevet bekendtgøres for Ulfeldt, at han skal indsætte efter at have givet Kaj Lykke besked¹³.

Som en af landets rigeste adelsmand skulle man anse ham for værende standsmæssig sikret og så højt placeret i hierarkiet, at enhver tanke om at styrte ham forekom som værende aldeles usandsynlig.

Statsomvæltningen og dens efterspil – lovkommissionen

For at forstå hele baggrunden for den Kaj Lykke'ske proces må den samfundspolitiske situation i Danmark på daværende tidspunkt skitseres nærmere.

Den 27. maj 1660 sattes der punktum for tre års krig mod svenskerne, hvoraf den anden Karl Gustav-krig (1658-60) havde lagt store dele af Danmark i ruiner, og landets finansielle situation var katastrofal.

Ved det såkaldte statskup i efteråret 1660 lykkedes det Frederik III at komme i besiddelse af den fuldstændige, suveræne politiske magt i landet, og ganske kort tid efter indførte han absolutismen i Danmark og Norge. Statskuppet forløb, tiden taget i betragtning, bemærkelsesværdigt nok uden blodbad og uden arrestationer.

Grundlaget for monarkens regeringsførelse med håndfæstningen fra 1648 var ophævet, hvilket bevirkede, at valgkongedømmet var sat ud af kraft. Dermed ikke sagt, at der ikke lå noget og ulmede i krogene – det gjorde der, men det kom aldrig til noget, der lignede åbent, revolutionært oprør. Og skulle det endelig komme dertil, kunne man altid statuere et eksempel på, hvor galt det kunne gå, hvis nogle skulle finde på at gå imod kongens vilje - og gerne overfor en repræsentant fra den øverste adel. Dermed ville man samtidigt sende et signal nedadtil i samfundshierarkiet om, at ingen er for fin til at blive ruineret og miste

alt, hvis han påkaldte sig negativ agtelse. Og det var det, der skete!

Baggrunden for denne statsomvæltning var en forsamling, der i september måned i 1660 havde holdt et møde på Københavns slot, hvor spørgsmålet om landets styreform blev drøftet.

Eftervirkning af krigen havde nærmest undermineret landets finansielle situation, og det var navnlig den finansielle situation, der bevirkede, at stænderforsamlingen havde bragt emnet til behandling.

Det lykkedes en gruppe borgerlige og gejstlige at fremprovokere en revolutionær situation, hvor adelen og rigsrådet blev presset til betingelsesløst at kassere håndfæstningen og hylde Frederik III som arvekonge til Danmark og Norge, hvad der afstedkom arvehyldningen på Københavns slotsplads den 18. oktober 1660. Kongen sikrede sig den suveræne, uindskrænkede magtbeføjelse og lod adelen, gejstligheden og borgerskabet underskrive den såkaldte enevoldsarveregeringsakt af 10. januar 1661. Dermed var absolutismen i Danmark og Norge en realitet.

Spørgsmålet er imidlertid, hvornår man juridisk kan anse et absolutistisk styre for at være indført og gældende i Danmark og Norge? Nogle angiver den 13. oktober som den reelle indførelsesdato, idet Stænderforsamlingens deputerede da hylkede Frederik III som arvekonge på Københavns slot. Den oftest nævnte indførelsesdato er den 18. oktober, hvor arvehyldningen fandt sted på

slotspladsen. I og med, at absolutismen må anses for en juridisk indgriben i det hidtidige statsstyre, må det imidlertid påpeges, at det første juridiske dokument, der funderer den enevældige monarks rettigheder og den egentlige enevoldsregeringsmagt, er udstedt ved enevoldsarveregeringsakten den 10. januar 1661, hvorfor denne dato med rette, juridisk set, kan fastsættes som den egentlige dato for absolutismens indførelse. I alle tilfælde kan absolutismens suverænitet ikke påberåbes før tidligst 10. januar 1661.

Dokumentet sendte Frederik III rundt til underskrift til adel, gejstlighed og borgerstand, i et eksemplar til hver stand. Dokumentet har ingen overskrift, men i et samtidigt kongebrev benævnes akten som et »*Instrument eller pragmatisk Sanktion om Kongens Arveret til Danmarks og Norges riger*«. Sebastian Olden-Jørgensen skriver i sin artikel om enevoldsregeringsakten og kongeloven, at en pragmatisk sanktions oprindelse var et romerretligt princip og betegnede en fundamentallov, altså en forfatningslov¹⁴.

Danmark var bemærkelsesværdigt nok det eneste land i Europa, der også fik indført en lov, der formulerede den absolutistiske monarks suverænitet i riget, nemlig kongeloven af 14. november 1665.

Til brug for afklaring af den nye lov-mæssige situation i landet nedsatte Frederik III i slutningen af februar 1661 en lovkommission. Enevoldsarveregeringsakten havde tilsyneladende afklaret alle spørgsmål vedrørende forfatningen. Man ventede

derfor et sæt nye privilegier, idet alt tidligere funderet var suspenderet med den øvrige forfatning.

De nye privilegier skulle regulere stændernes og navnlig adelens indbyrdes forhold samt deres forhold til den enevældige monark. Privilegierne, der regulerede det, blev forfattet den 24. juni 1661.

» ...samme dag fik gejstligheden, borgerstanden i almindelighed og Københavns borgere ligeledes privilegier. Forinden havde der for alle stænders vedkommende foreligget bestemte ønsker om privilegiernes indhold, men det var i alle tilfælde kun en del af disse, der opfyldtes af Frederik III; især ignoreredes alle ønsker om formel politisk medbestemmelse, der var blevet fremsat baade fra adelig og borgerlig side. Adelsens forslag til egne privilegier, der ligesom de andre stænders behandledes i et af kongen nedsat udvalg, hvor der nøje vogtedes over suveræniteten, blev kun delvis gennemført. De endelige adelsprivilegier af 1661 er en opregning af en del af de tidligere adelige rettigheder; mange punkter har en negativ formulering. En række gamle rettigheder i forbindelse med godsbesiddelse: hals- og haandsret, patronatsret, birkeret, vrag, jagt og fiskeri bekræftes, men med visse forbehold; jordegods forbrydes ikke undtagen ved *crimen læsæ majestatis*. Hertil kom i praksis tiendefrihed for sædegaardene. Adelige kan ikke dømmes fra ære og liv uden af Højesteret«¹⁵.

Crimen læsæ Majestatis

1661-privilegierne afklarede en række spørgsmål, men bevirkede samtidig, at navnlig den gamle adel følte sine rettigheder trådt under føde. Adelsens privilegier blev væsentlig indskrænkede, og stænderne blev ligestillet med hensyn til tjeneste og forbrydelse overfor den enevældige monark. Dette bevirkede, at borger-sønner havde samme fortrin og mulighed for at gøre tjeneste i kongens gunst, noget der ellers havde været forbeholdt adelen og dens sønner, og omvendt udstraktes det adelige privilegium, der foreskrev, at jordegods kun kunne fortabes ved majestætsfornærmelse, også til de andre stænder.

De adelige privilegiers §15 bestemte, at »Ingen Adelsperson skal ved nogen Forseelse forbyrde sit Jordegods, men Saadant skal falde til hans næste Arvinger, undtagen Nogen befindes at have begaaet og committeret *Crimen læsæ Majestatis*, eller ogsaa at have sig saa gravelig forseet, at han af Kongen og Hans Høieste-Ret, efter Loven, som dersom gives, dømmes, at have sit Gods forbrudt: udi saadan tilfælde skal deres Gods og Formue den Kongelige Fisco være hjemfalden«¹⁶.

Navnlig anliggendet vedrørende majestætsfornærmelse (*crimen læsæ Majestatis*) udgør et væsentligt aspekt i dette skrift. Sammenlignet med hidtil gældende ret, er netop majestætsfornærmelse i bestemmelsen værd at hæfte sig ved, i særdeleshed, da det var anliggendet i den Kaj Lykke'ske proces.

Til forståelse af, hvad hidtidig gældende ret var med hensyn til dette forhold, har juristen Christen Oster- sen-Wejle i sit opslagsværk »*Glossarium Juridico-Danicum*« oplyst, at crimen læsæ Majestatis var identisk med begrebet at føre avindskjold mod riget, idet han påpeger, at der med avindskjold menes det forhold, »om nogen af Landets Indfødte forsamler et Antal Folk til Oprør inden eller uden Lands og derved fejder imod Kongen og sit Fædreland«¹⁷.

Opslagsværket var at regne for tidens referenceværk i juridiske spørgsmål og derfor retskildemæssigt holdbart for en juridisk, retshistorisk vinkel. At føre avindskjold imod riget er altså at **anstifte åbent oprør**. Udtrykket er meget gammelt og kan føres tilbage til de ældste lovbestemmelser i Danmark. Saxo nævner *inimicum scutum*, der dækker over det samme. I Eriks Sjællandske lov hedder det: »*Det skal man og vide, at man med ingen Ting kan forgjøre sin egen Jord, uden ham med udenrigs Hær drager mod sit eget Rige og hærjer paa der, da haver han forgjort hver Penning, som han har i Riget, baade Jord og andre koster, til Kongen, thi det kalder man Avindskjold ført mod Riget*«¹⁸.

Den lovkommission, som Frederik III i slutningen af februar 1661 havde nedsat, skulle udforme den bebudede lov *jus fiscale* om majestætsfornærmelse »*efter Loven, som dersom gives*«, som det oplystes i privilegierne. Kommissionen bestod af 22 adelige, lærde og borgerlige medlemmer og havde til opgave at udarbejde et lovforslag til en »or-

dentlig och velfunderit Rettergangs Proces och Form«.

Det varede imidlertid ikke længe, før end der opstod uoverensstemmelser i kommissionens arbejde blandt dens medlemmer. Procesretten kom nemlig til i meget stor udstrækning til at berøre helt centrale stridspunkter mellem adelen og borgerstanden. Efter hidtidige gældende ret havde adelen haft mulighed for skatte- og gældsunddragelse hos deres borgerlige kreditorer.

Som ovenfor påpeget var den finansielle situation i landet efter sven- skerkrigene undermineret. Det var derfor bydende nødvendigt for såvel den adelige skyldner som den borgerlige kreditor at få eller at kunne beholde sine penge. Lovændringen på netop dette punkt havde haft første prioritet hos borgerstanden under stænderforsamlingen, og de 10 borgmestre og byfogeder, der havde fået sæde i Lovkommissionen så givetvis deres udnævnelse som en direkte mulighed for at påvirke stillingtagen i loven på netop dette felt. Som det forholdt sig med de adelige privilegier følte adelen sig på ny krænket og sat udenfor indflydelse i lovkommissionen. I løbet af forsommeren 1661 klagede standen til kongen, der som konsekvens heraf reducerede i antallet af Lovkommissionens medlemmer, således af den fra da af kun bestod af 9 medlemmer i stedet for 22.

Siden blev det sådan, at ikke alle medlemmer deltog på samme tid, og efterfølgende forløb arbejdet uden store vanskeligheder. Dog måtte adelen sanktionere, at deres ret til gældsunddragelse alligevel bortfaldt.

Kaj Lykkes fald – processens forspil

Det, der gjorde Kaj Lykke til et, om man så må sige, let offer for absolutismens reformer, var »kødets lyst«, og hans skæbne blev indirekte, at han var en libertiner, således som almu- en ville vide, at »*Enhver skiøn Jomfrue hun ønsker sig, Gud give Kaj Lykke vilde have mig*«. Også hans ydre skulle angiveligt have overgået enhver efter datidens forhold. Casper Peter Rothe fremkom i sit skrift med en karakteristik af Lykkes ydre, og fortæller at hans »*Ansigt med øvrige Legemets Skabning var deylig og meget vel dannet*«¹⁹.

Rothe fortsætter: »*Men som han selv var et deyligt Mandfolk, saa var det og hans Hoved-Lyde, at han alt for vel kunne lide deylige Fruentimmer. Saadan hans Tømmeløse Begierlighed blev hans ulykke; Da han i Frue Øllegaard Gyldenstjerne havde faaet en dydig Ægte-Felle, kunde han ey lade sig nøye med hende, men gik bestandig uden om*«²⁰.

Efter de meget få portrætter at dømme²¹, der findes af Kaj Lykke, synes skønheden dog hurtigt at være til at overse, og der synes i øvrigt generelt at herske en vis tvivl om ægtheden af de portrætter, der angiveligt forestiller ham. Eksempelvis er kobberstikket af Kaj Lykke, der afbildedes i Rothes bog beviseligt ikke forestillende ham. Stikket, der er udført af Jonas Haas, er udført efter et portræt, der forestiller den unge og smukke 16-årige adelsmand Tyge Kruse til Stenalt, fremstillet omkring 1640²². Det bemærkelsesværdige er, at på

maleriet af Tyge Kruse ses Kaj Lykkes navn ridset i søjlekapitælen til højre i billedet.

Det var almindeligt kendt, at Lykke havde et enormt seksuelt behov og stod i intimere forhold til flere af sine tjenestepiger. Pige-kammeret på Rantzausholm lå angiveligt meget nær Lykkes sovegemak. Kongelig Ordenshistoriograf, dr. phil. Louis Bobé fortæller om beskaffenheden og anvendelsen af østfløjen, at »*I første etage gik man fra kirken ind i den med forgyldte fliser beklædte Kirkestue; videre fulgte pigernes sovestue, Kai Lykkes sovekammer, med brunt flisegulv...*«²³.

En af pigerne var Sofie Abelsdatter, der grundet sit forhold til Lykke havde fået en højere status på Rantzausholm end sine ligestillede. Det beskrives, at hun var klædt som en adelsfrue og ikke som tjenestepige²⁴. Foragt for hendes fortrin afstedkom sladder og ondsindede rygter.

I et brev dateret i foråret 1656 og sendt til Lykke, der på daværende tidspunkt opholdt sig i København, skriver Sofie Abelsdatter, at hun ikke vil være i hans hus længere »*da Folk hende til værste eftertalte*«.

Kaj Lykke svarede hende i et brev, dateret 12. april 1656. Dette brev er hele sagens omdrejningspunkt og under processen udlagt som anklagemyndighedens hovedbevis. I dette »hovedbrev«, som det er kaldt i processen, forsøgte Lykke at »trøste« Sofie Abelsdatter og formå hende til at forblive på Rantzausholm. Lykke skrev, at hun ikke skulle begræde, at der taltes ilde om hende, al den

stund hun blot skulle vide, hvilke sli-brige rygter der løb i København om selveste dronningen, Sophie Amalie og hendes lakajer.

Et øjebliklets letsindighed fra Lykkes hånd – hvad han her udtrykker på skrift om landets dronning, det kom ham dyrt at stå. Kaj Lykke skrev:

»Kiere Soffi Abelsdatter, haffuer ieg bekommet eders breff, hor aff ieg erfarer att I icke vill verre lenger i mitt Huesz arszagen dett di eder dett till verste eftertaller, saa tør I icke legge eder syf for dett, nar i ved eder fri, **I skulle hørre huad de taller om vores Dronning, att Hendes Lackeier legger i mett heinder, huilckett och vell er sanden**, efter de att hun gjør sig hel gemen mett dem, tør di saa talle om heinder saa tor de och vell tale om eder, beliffuer I kom I mit hues er jeg en Erlig mand, dett schall aldrig fortryde Eder, lader mig nu se atti Roder Peitter till att se effter mit beste och gaffn, ieg kommer veist heim metdett forste, beder Petter att han lader mig vide hortt al tingest till staaer hiemme, om graffueren haffuer begyntt at arbeide, ieg ved ecke vad hand teincker ieg haffuer icke fatt breffue fra ham i lang tid, naar Gud vil Ieg hiem kommer schall ieg fortelle eder alle hande, baade om f. Bh. och f. Auguusta, och vill hermed haffue eder Gud befallet, Ex Kiøbenhaffven den 12. April 1656 – Kejæ Lycke«²⁵.

Lykkes »trøstende ord« har øjensynligt ikke klaret situationen. I sommeren samme år rejste Sofie Abelsdatter alligevel fra Rantzausholm. Kort

tid efter bliver hun viet til Lykkes forvalter, ridefoged Peter Børtning.

Søkilde nævner, at »det skete med Kaj Lykkes Villie, maaske endog med hans Tilskyndelse, i det hun blev gift med Ridefoged Peter Børtning, der endnu samme Sommer fik rejst en ny Hovedbygning ved sin Gaard i Haagerup, tildels paa Kaj Lykkes Bekostning, thi de stod begge i [anset forhold] hos deres Herre«²⁶. Dette underbygger antagelsen om, at Børtning og Sofie Abelsdatter endnu ved dette tidspunkt stod i godt forhold til Kaj Lykke.

Peter Børtning var en mærkelig og utilregnelig person. Christian Bruun fremkommer i sit skrift med denne karakteristik: »Der fandtes forenet i ham Egenskaber af meget forskjellig Art. Han var en energisk Mand, der arbejdede sig fremad og opad, han var havesyg, stridbar, førte Proces efter Proces, forstod at vende og dreje Retten, han var en Plage for alle, der havde med ham at gjøre i Retstrætter. Han var hensynsløs, snu, han var hævnjerrig, de mindre heldige Sider i hans Karakter havde Overvægten fremfor de heldige, han maatte kunne blive en farlig Modstander for dem, der havde noget Udestaaende med ham«²⁷.

Det skal imidlertid siges til Børtnings forsvar, at han var Kaj Lykke en dygtig forvalter. Det er sparsomt, hvad der findes af kilder, der fortæller noget om Lykkes engagement på sine godser, men Søkilde fortæller dog, at »Kaj Lykke var en slet Husholder med den rige Arv, han havde modtaget efter sin Fader, idet han

1656
Kaj Lykke med Høi Respekt
Kierd og Kjærlig Gælfætters søster
indbrømmeth vider blyff for op
indrefuere at I vilde viden
langre I mit huf anføgen dat I
vder indtalle hufte offer hallo
fætters I vilde lye vder lye for dat
vder i ved vder for I fælle for
vder i hallo om vder i vder
at I vder lye vder i vder
fætters vder dat af vder i vder
offer i at fætters for fætters
vder vder i vder i vder hallo
om fætters fætters i af vder hallo
om vder vder i vder I vder
fætters vder om vder vder dat
fætters vder for vder vder vder
vder vder at vder vder vder
at fætters vder i vder i vder
vder vder vder vder dat fætters

Det famøse brev fra Kaj Lykke til tjenestetyende Sofie Abelsdatter, dateret den 12. april 1656. Dette brev er hele sagens omdrejningspunkt og under processen udlagt som anklagemyndighedens hovedbevis. I dette »hovedbrev«, som det er kaldt i processen, forsøgte Lykke at »trøste« Sofie Abelsdatter og formå hende til at blive hos sig på Rantzauholm. Lykke skrev heri bl.a. at hun

Anders venter at han Læder mig
Ved først Allingsst Hill pæris
gindes og en gæstgæver Jæffens
brødt at Læder mig Ved ud
Ved Jan Andersen mig Jæffens
idri fult bærstør for Jan
Lægtud Naad Hvid Stille mig
Jan Romme Jule mig fællat
er mig alle Jan's bærstør om f. B.
af f. August og Vild Jæffens
mig Hvid bærstør og Krober
Kaff. ven om er bærstør at
Kaj Lykke

ikke skulle begræde, at der taltes ilde om hende – hun skulle blot vide, hvilke
slibrige rygter der løb i København om selveste dronningen Sophie Amalie og
hendes lakajer.

Rigsarkivet. Indre Forhold, C4-1. Processer, Kaj Lykke 1656-1661.

(Foto: Mette Andersson, Statens Arkiver).

paa mange Maader viste sin flotte Side frem. Bygningerne ved Rantzausholm havde slugt en Del Penge ...«²⁸. På Gisselfeld foretog han sig intet vedligeholdelsesmæssigt i den tid, han ejede stedet.

Han havde mange penge, men administrerede dem ikke hensigtsmæssigt. Det var således ikke nødvendigt at lade en ny hovedbygning opføre til Børting og Sofie Abelsdatter, medmindre han følte, at han skulle kompensere for et eller andet eller betale for parrets tavshed. Nok snarere det sidste.

Kort tid derefter udbrød den første svenskekrig, hvilket bevirkede, at Kaj Lykkes tilstedeværelse på landet blev begrænset. Han opholdt sig mest på sin gård inde i Købmagergade i København, hvorfor den daglige administration af Rantzausholm var lagt i hænderne på Peter Børting, der passede sin herres interesser, men i høj grad også sine egne. Man ved, at han i tiden under krigen reducerede Lykkes formue i ganske betydelig grad, antageligt til det halve, og det til sin egen fordel, idet som Lykke blev fattigere, blev Børting rigere. Han havde efterhånden også opnået så meget myndighed på Rantzausholm, at det endog var mere end vanskeligt for Lykke at genvinde den fulde ledelse, da han vendte tilbage. Venskabet, der ellers havde bestået mellem Lykke og Børting, begyndte at vakle, og efterhånden satte Lykke sig op imod alt, hvad der kom af forslag fra Børtings side, angiveligt fordi han ikke billigede Børtings egenrådige ledelsesform, men snarere var det et spinkelt forsøg på at

genindtage territoriet, men det var svært.

Kaj Lykke ophøjede en hovbonde, *Hans Lauridsen*, til delefoged med birkeret²⁹ på Rantzausholm, hvis hverv var at retsforfølge ansatte, som herremanden, d.v.s. Kaj Lykke, ville have tiltalt. Med tiden gav Lykke ham også andre, ikke uvæsentlige embedsposter.

Der opstod hurtigt en uoverensstemmelse mellem Peter Børting og Hans Lauridsen. Lykke påskønnede Lauridsens indsats og overdrog ham fire ungheste, hvilket naturligt afstedkom en misundelse hos Børting, der fra da af søgte at modarbejde Lauridsen på alle tænkelige måder. Børtings hustru Sofie Abelsdatter havde eksempelvis forbudt enhver at give Lauridsen skudsmål, hvilket var en forudsætning for at vinde agtelse og indpas andre steder i tilfælde af skiftedag.

Peter Børting rejste således en sag på ikke mindre end 19 anklagepunkter, hvor han bl.a. anklagede Lauridsen for at have tilranet sig fordel hos Lykke, dels med penge, dels med heste, føl, græsning, foder etc., og alvorligst at have begået tyveri og bedrageri imod Lykke og sviget hans tillid. Børting fremlagde endda vidneerklæringer, der enstemmigt bekræftede hans påstand. Søkilde påpeger, at disse vidner antageligt var lokket eller endog truet³⁰ til at bekræfte Børtings anklage, da ingen på egnen offentligt turde sætte sig op imod den mægtige ridefoged. Sagen rejstes for birketetinget, og birkefogeden Jens Pedersen var tillige Peter Børtings svoger.

Sagen var alvorlig for Hans Lauridsen, da anklagen, såfremt der kunne føres bevis for den, ville domfælde Lauridsen til døden. Lauridsen og Børting rejste til København for hver især at forelægge deres herremand Kaj Lykke sagen. Derefter indgav Hans Lauridsen en skriftlig erklæring om Peter Børtings anklage, men Børting fastholdt sin anklage. Kaj Lykke pålagde ham ikke at foretage sig noget imod Lauridsen, førend han var tilbage på Rantzausholm, og i et brev til Børting skrev Lykke: *»Jeg skammer mig, at jeg skal høre saadan uhørlig Procedure, at Du stræber ham efter Livet, medens din Kone sætter os andre ud derpaa«*³¹.

Forinden havde Børting fået sin svoger til at dømme Lauridsen på Ære og Liv. Dommen blev ikke ført til tingbogen. Ugen efter blev der afsagt endnu to domme mod Hans Lauridsen, hvori han 1) blev dømt i sin herres nåde og unåde, og 2) dømt fra sin boslod.

Dette kom Lykke for øre i København, og han svarede prompte i et brev, at ingen måtte tilføje Hans Lauridsen overlast, og at enhver der måtte have noget at udstå med ham, skulle rejse sagen ved retten. Forbuddet fra Kaj Lykke var dog imidlertid ikke tilstrækkeligt til at stoppe Peter Børting, som nu førte sagen mod Hans Lauridsen for landstinget på Fyn.

Sagen havde nu udviklet sig til mere, end hvad kunne løses i mindelighed, og værst var det, at den i nogen grad havde pådraget sig en vis offentlig interesse. Kaj Lykke valgte derfor at

tage hjem til Rantzausholm og gøre et forsøg på at rede trådene ud. Han forbød på det bestemteste, at sagen mod Hans Lauridsen blev prøvet for landstinget, og som birkeherre udnævnte han selv nogle dommere, og så blev Hans Lauridsen frikendt for enhver anklage – og slutteligt blev Peter Børtings svoger, birkefoged Jens Pedersen, afskediget fra sit hverv.

Dermed skulle sagen være lukket, men i sagens natur slog Peter Børting sig ikke til tåls med den afgørelse.

Peter Børting kastede i stedet sin vrede mod Lykke og indledte en strid om forvaltningen af Rantzausholm under krigen og om forvaltningen i Lykkes fravær i det hele taget. Det endte med, at der skulle mægles mellem dem. Hver udpegede to mænd på sine vegne. Om disse kommissærer kom frem til noget resultat, er uvist. Det førte dog imidlertid ikke til noget, og den 1. maj 1661 afskedigede Kaj Lykke Peter Børting fra Rantzausholm.

En adelsmand værdigt er det, at Kaj Lykke handlede således og tog sin defofoged i forsvar mod Børting, men spørgsmålet er, hvorfor Lykke ikke greb ind i sagen langt tidligere, men ventede, til tvisten var havnet hos birkefogeden. Det har tidligere været fremme, at Lykke skulle have en vis ængstelse for Børting, fordi han var usikker på hans midler, og om han havde noget kompromitterende på Lykke, der kunne bringe ham i forlegenhed. Børtings hustru var som nævnt Sofie Abelsdatter. Dette er det umuligt at give noget

entydigt svar på, men så meget kan fastslås, at nærrede Kaj Lykke en sådan frygt, var det velbegrundet. Brevet fra 12. april 1656 spøjte stadig i sit sikre gemme. Spørgsmålet var så, hvad der kunne få Børting til at finde det frem: hjælp til at skaffe delefoged Hans Lauridsen af vejen? Eller Kaj Lykke?

Noget eller nogen havde i hvert fald kunnet få det frem i lyset. Pludselig i sommeren 1661 klappede fælden.

Den 1. juli 1661 udgik kongelig befaling til alle lensmænd, kommandanter, borgmestre og råd i købstæderne og ridefogederne på landet om at assistere generaladjutant Mikkel Skov og rigets generalfiskal Søren Kornerup (1624-74) i et magtpåliggende ærinde på Fyn. En generalfiskal var statens øverste anklager i Danmark i perioden 1655-1863. hvis embedsopgave var at undersøge og rejse sag mod kongelige embedsmænd i tilfælde af embedsmisbrug samt rejse tiltale i sager om majestæts- og statsforbrydelser³².

Kaj Lykke opholdt sig på daværende tidspunkt i København, men det synes heller ikke at være hans person, man gik efter, i hvert fald ikke i dette anliggende. Kornerup var på Fyn »inkvisito«, idet han skulle undersøge forholdet. Det er meget begrænset, hvad der er at støtte sig til vedrørende denne inspektion, men meget tyder på, at Kornerup alene sigtede mod at komme i besiddelse af Kaj Lykkes brev til Sofie Abelsdatter.

Hvordan dette brevs eksistens er kommet til Kornerups kendskab, kan

man kun gisne om, men den mest underbyggede forklaring er, at det er Børting, der har orienteret en central person i magtapparatet om dets eksistens. Ifølge Christian Bruun er der ingen tvivl om, at generalfiskalens besøg på Fyn er sat i stand på baggrund af angivelser kommende fra Peter Børting³³. At det overhovedet har været nødvendigt at sende de to mænd til Fyn, kan kun skyldes, at man i København har fået det indtryk, at det har været udtalelser af faretruende karakter, som Børting har ytret. »At denne Mening ikke er greben ganske ud af Luften, kan maaske sluttes deraf, at det vides med Fuldkommen Sikkerhed, at General-Adjudanten og Generalfiskalen vare de Personer, ved hvem Kaj Lykkes Brev til Sofie Abelsdatter blev bragt til Kjøbenhavn«³⁴.

Historikeren Christian Henrik Brasch havde den formodning, at kongens rentemester Christoffer Gabel havde en finger med i spillet i om, at brevet kom til veje³⁵. »Det er ingenlunde usandsynligt, at det er Gabel, der har opsnuset Brevet og bragt det frem, saavel for at ærgre Dronningen, og maaske ogsaa selv hævne sig for Spot af Kay Lykke, som for at bruge det til et Middel, hvorved Kongemagten kunne sætte sig i Skræk hos den danske Adel«³⁶.

Brasch er inde på noget helt centralt i denne udtalelse. Kongemagten kunne godt have en pointe i at pacificere adelen, i hvert fald for en stund. Og dette kan give grobund for den antagelse, at hele Kaj Lykke-processen alene skulle til for politisk at vise, at man slog hårdt ned på potentielle

urostiftere. På dette tidspunkt havde man endnu ikke funderet det lov-mæssige grundlag, og derfor hang hele systemet i en tynd tråd. Kongemagten havde ganske enkelt ikke råd til modstand, og til at skræmme adelen var dette et aldeles glimrende middel.

Til dette siger Christian Bruun at *»der er ikke nogetsomhelst Vidnesbyrd kjendt fra Kay Lykkes og Gabels Tid, hvorpaa en Formodning om disse to Mænds Forhold til hinanden kan grunde sig. Hvad Brasch (og andre før ham) har sagt om Gabels Delagtighed i, at Brevet blev draget frem og om hans Motiver hertil, er ren Fantasi«*.

Ikke desto mindre har senere historikere givet kongemagten skylden for at bruge Kay Lykke-processen og dermed indirekte sagt, at brevet brugtes som et middel til at påvise absolutismens magt til at slå hårdt ned på dem, der satte sig imod denne. I sin bog om danske kongers elskerinder har lektor ved Syddansk Universitet, Michael Bregnsbo påpeget, at *»det var med andre ord kort efter, at enevælden var blevet indført, og denne sag blev nådeløst og kynisk udnyttet af det nye styre til at demonstrere, at et politisk systemskifte havde fundet sted. [...] Sagen blev gennemført under tilsidesættelse af traditionelle retsregler og skal først og fremmest ses som en politisk proces, der skulle være adelen et eksempel til skræk og advarsel; den skulle vise, at adelsvældens tid var uigenkaldeligt forbi, og at enevælden var kommet for at blive«*³⁷.

Således har blandt andre landsarkivar, dr. phil. Gunnar Olsen bemærket, at *»Alligevel fik regeringen, eller for at præcisere det nøjere, dronning Sofie Amalie vist, at enevælden havde såvel vilje som evne til at slå hårdt ned på dem, der pådrog sig dens uvilje. Første gang viste det sig i sagen mod adelsmanden Kaj Lykke«*. Dermed kommer vinklen til Christoffer Gabel, idet såvel kongen som dronningen aldrig personligt ville have forsøgt at tage del i anliggender som dette, men derimod meget gerne bad kongens nærmeste embedsmand repræsentere sig, det var faktisk embedsmandens pligt og opgave. På dette tidspunkt i forløbet peger alt på, at dronningen ikke har været bekendt med anliggendet; Gabel var »kongens mand«, og man ved, at dronningen nærede stor aversion mod Gabel, så derfor forekommer det aldeles utænkeligt, at dronningen havde ønsket Gabel impliceret i noget, som hun stod bag.

Denne »centrale person«, som Børting angiveligt skulle have underrettet om brevet, er med overvejende stor sandsynlighed Søren Kornerup. Det kniber dog med at finde bevis for, at Kornerup selv har spurgt til det – men snarere at Børting har fremlagt sagen for ham, og slutteligt lovet ham det mod en tjeneste, da det med ovenstående karakteristik af Børting er utænkeligt, at han har gjort noget gratis eller i en god sags tjeneste. *»Der var Noget, Søren Kornerup havde tilfældes med Peter Børting: Han var over al Maade ivrig, hensynsløs, ogsaa i Rettens forfølgelse, det var ikke godt at fal-*

de i hans Hænder«³⁸, som Christian Bruun skriver.

I den ordre, som kongen har udstyret Kornerup med, henvises direkte til et brev. Det er derfor givet, at Kornerup har vidst, hvad han gik efter. At Kornerup var på Fyn med det formål at sikre sig brevet, kan udledes af et aktstykke fra sagen, hvorfra det kan konkluderes at hen imod slutningen af juli måned havde Kornerup fundet et resultat. I aktstykket, der er udfærdiget af Peter Børting den 24. juli 1661, siges det, at »*Efftersom Rigensz Gennerrall Fischall her hoesz mig haffuer frembvist Hansz Kongl. Maytz. Naadigste order, att hand i moed et breffs offuerleffuering, som fantis i minne giemme, schulle cavere mig for alle de pretentioner som ieg med samme breffuesz forvaring hidtildaugs haffde forrekommet [...] Rigensz Gennerrall Fischall oesz effter Kongl. Maytz. Naadigste Medgiffne order imoed offuenbemelte pretentioner Wille quitere*«³⁹.

Af dette aktstykke synes det at forekomme klart, at Kornerup har haft en bemyndigelse med fra kongen om at give efter for Børtings forlangender (præntioner) for at få brevet i sin besiddelse.

Få dage efter befandt det famøse brev sig i København. Det blev dog ikke forevist Frederik III, men havnede i *absolutismens tre høges* besiddelse: Overstatholder Christian Rantzau, rentemester Christoffer Gabel og generalfiskal Søren Kornerup. Rantzau og Gabel havde kun brevet i kopi (afskrift). Originalen beroede hos Kornerup.

Det var Rantzau og Gabels embedspligt at få forelagt Kaj Lykke anliggendet, og det kunne forekomme besynderligt, idet det vel har været Kornerups hensigt at føre sag på grundlaget, men nu i første omgang lignede det en gemen afpresning. Det er utænkeligt, at Kornerup ville lade sig nøje med en forligsmæssig ordning i spørgsmålet med det kendskab, man har til hans metoder og generelle opfattelse.

Kommissionen

Forhandlingerne blev ført af Rantzau og Gabel, der af Frederik III til formålet var blevet udnævnt til kommissærer. Forhandlingerne mellem kommissærerne og Kaj Lykke fandt sted i Rantzaus hus, officielt med det formål at få de fornærmelige ord rettet mod dronningen i brevet tilbagekaldt.

Man opskræmte Kaj Lykke og forelagde ham en potentiel majestætsfornærmelsesanklage. På den baggrund blev resultatet, at Kaj Lykke afgav en skriftlig erklæring til kommissærerne, hvori han bekender sig at have begået crimen læsæ majestatis ved at have fremført ærekrænkende udtalelser om dronningen i et brev til Sofie Abelsdatter, og – ret så væsentligt for efterspillet – **at disse var fremført i fuldskab**, og erklærede sig hermed at have forbrudt ære, liv og gods.

Kaj Lykke indgik et forlig med kommissærerne om at erlægge hele sin formue til kongen, mod at der ikke blev rejst sag ved retten, hvis udfald utvivlsomt ville være en dødsdom.

Voksbuster af Danmarks første enevældige monark Frederik III og hans dronning Sophie Amalie. Dronningens ansigt skulle efter sigende være særligt vellignende netop på denne modellering, der tilskrives Antoine Benoist og er dateret omkring 1670. Modsat Frederik III's voksportræt er dronningens voksbuste skabt, mens hun endnu var i live. Kunstammeret rummede voksportrætter af flere medlemmer af den kongelige familie. Skikken kendes også fra andre fyrstehoffer. De blev som regel udført efter livs- eller dødsmasker, men busten af Frederik III er modelleret af Louis-Augustin le Clerc i København 1751, mange år efter kongens død. (De Danske Kongers Kronologiske Samling på Rosenborg Slot).

Set fra kommissærernes side var denne afgørelse absolut den bedste at foretrække. Navnlig Gabel som rigets rentemester har kunnet se størst fordel i, at Kaj Lykke afhændede hele sin enorme formue til kongens kasse, så på den måde kan man mene, at Lykke dømte sig selv.

I den famøse skrivelse, dateret København 28. juli 1661 og, stilet til

grev Rantzau og Gabel, skriver Kaj Lykke følgende:

»Eftersom jeg underskrevne af allerstørste Uforsigtighed imod Hans Kongelig Majest. min allernaadigste Herre og Konge, saavel som imod det gandske Kongelige Huss mig, desverre! udi høyeste Maader udi Drukkenskab groveligen haver forseet, og formedelst begangne Læsæ Majestatis Crimen og

Usandfærdighed, mit Liv, Ære og all Formue forbrudt: Da indflyer jeg hermed til Eders Høy Grevelige Excellence, og til min høytærede Hr. Rente-Mester, og beder paa det allerydmygeligste og tjenstvilligste, at de vilde vel gjøre, og hos Hans Kongelig Majest. dette saaledes allerunderdanigst søge at formilde, paa det min grove Forseelse ikke maatte examineres, meget mindre efter mine Meritter straffes, men langt meere jeg for saadan Lives og Æres Straf Allernaadigst forskaanes. Min Formue anlangende, da kaster jeg den hermed allerunderdanigst og gierne til Hans Kongelig Majestets Fødder, allerunderdanigst forhaabendes, Hans Kongelig Majestet derudi ey heller efter min store forseelses Fortieneste, men Høy Kongelig Naade og Barmhertighed, derudi saaledes forfarer, paa det jeg mit Lives Underholdning kunde beholde, og ikke med min fattige Hustrue i allerførste Armod og Elendighed skulle geraade. Saadan Høy Kongelig, og af mig ufortiente Benaadning, vil den allerhøyeste Gud Hans Kongelige Majest. igien belønne...«⁴⁰.

Om forløbet af udfærdigelsen af dette brev forklarer Christian Bruun, at det forekommer usandsynligt, at det er forfattet i forbindelse med de ovenfor nævnte forhandlinger med Rantzau og Gabel⁴¹. Brevet er undertiden i kilderne nævnt som »Kaj Lykkes underskrevne tilståelse«.

Netop denne formulering henleder tankerne på et dokument, som Lykke har fået forelagt med besked om at underskrive. Dette er ikke i overensstemmelse med de fakti-

ske omstændigheder. Oplysninger om brevet udformning, og navnlig at det var forseget som et personligt brev, giver en fornemmelse af, at Lykke ikke har udfærdiget det i kommissærernes nærværelse (end-sige efter ordre), men har haft tid til at overveje ordene. Det er tænkeligt, at det er blevet til på baggrund af en mundtlig forhandling. Der findes imidlertid ingen oplysninger, der bekræfter, at Lykke selv har foreslået kommissærerne en afleveringsforretning af hele sit bo for at slippe for videre tiltale, men det er det mest tænkelige, at dette udspil er kommet fra ham selv.

Ved skrivelse af 30. juli 1661⁴², affattet på tysk, konfirmerer Frederik III Kaj Lykkes brev og anfører, at der hurtigt skulle udfærdiges en obligation på overdragelsen: »...Som I vel vide har Kaj Lykke ved en vis Skrivelse forvirket Liv, Ære og alt Gods, saasom vi nu ved hans vemodige Skrivelse til Eder er bleven bevæget til, ikke alene at lade ham beholde Livet og æren, men ogsaa af hensyn til hans Frue ikke at berøve ham alle Midler til Livets Ophold, skulle I underhandle med ham om den Eder bevidste Sum og Termin og tage en forsvarlig Obligation af ham derfor, samt i øvrigt slutte med ham angaaende de andre Eder bekiendte Konditioner og endnu i denne dag bringe saadant til Ende. Hvorimod I paa Vore Vegne have at tilsige ham Pardon for denne Gang for saadan grov Forseelse«⁴³.

Interessant er det imidlertid, at det originale brev ikke findes mere, men kun er bevaret i kopi (afskrift), sand-

synligvis afskrevet af Gabel. Dette har givet anledning til den tolkning, at kongen aldrig har været delagtiggjort i hele affæren, men at Rantzau og Gabel skulle have indgået denne aftale med Kaj Lykke, skrevet kongens brev og stilet det til dem selv. »Det lader sig tænke, skjøndt det er lidet sandsynligt, at Underskriften har manglet i det originale Brev, saa at Forseglingen med Kongens Kabinets-Segl har været tilstrækkeligt Vidnesbyrd - hvis dette var nødvendigt - om hvem der havde skrevet Brevet«⁴⁴, som Bruun påpeger.

I tilfælde af, at Rantzau og Gabel havde skrevet brevet, måtte man antage, at de helt havde holdt kongen ude af forhandlingerne, men det kunne ikke lade sig gøre, idet et sådant forlig skulle konfirmeres af den enevældige monark for at være gyldigt. Søkilde antyder, at kongen eller antageligt dronningen helt har nægtet at imødekomme Kaj Lykkes forslag, og anser det som Rantzau og Gabels forsøg er strandet på grund af kongeparrets »ubøjelige sind«⁴⁵.

Samme dag, som kongen havde udfærdiget skrivelsen, udstedte Kaj Lykke, den 30. juli, en tilståelse⁴⁶ for, at kongen havde fået udbetalt 32.000 rigsdaler, og en ny obligation udstedtes fra Lykkes hånd den 1. august⁴⁷, lydende på 100.000 rigsdaler, der skulle udbetales til fastsatte terminer. Derudover gav han kongen pant i Gisselfeld og Rantzauholm.

De 32.000 rigsdaler var nok en anseelig sum penge at udrede, men det ansås for muligt for en herremand som Kaj Lykke at overkomme det. Derimod var 100.000 rigsdaler mere

end umuligt for ham at udrede, selv fordelt over flere rater. De økonomiske svære tider gjorde ikke situationen lettere, og Lykkes hustru Fru Øllegaard Gyldenstjerne forklarede senere under processen, at kreditorerne var begyndt at trænge ind på ham, og hans gæld beløb sig til over 200.000 rigsdaler.

Det første afdrag som Kaj Lykke skulle betale, 10.000 rigsdaler, forfaldt 14. august, hvilket han havde givet løfte om på adelig ære, tro og love. Fristen sprang – de 10.000 rigsdaler blev ikke indbetalt, og Kaj Lykke selv var pludselig forsvundet, vistnok til sit gods i Skåne.

Den indgåede overenskomst mellem Kaj Lykke og kongen var brudt – og brevet fra 1656 til Sofie Abelsdatter blev atter sat i spil. Det var endnu i Søren Kornerups besiddelse, og han blev beskikket som anklager og sagen indbragt for Højesteret med tiltale for crimen læsæ majestatis.

Sidste meddelelse fra Kaj Lykke kom 21. august, hvor han udstedte en ordre til fogeden på Gisselfeld, der vedrørte afholdelsen af en ubetydelig udgift. Ifølge O.F.C. Rasmussen tyder det hen i retning af, at Lykke ikke anså sin situation for så alvorlig, idet han ikke troede, at han skulle miste Gisselfeld, som han så sent som 4. juni havde opholdt sig på⁴⁸. På et tidspunkt mellem den 22. og 24. august må han være blevet klar over, at hans formodninger ikke holdt stik, i det man ved, at han den 24. august var ude af landet og rejst til Skåne – og videre derfra til Blekinge, forklædt som tjenestekarl.

Flere historikere har en anden opfattelse af denne del af sagen. De mener, at brevet til Sofie Abelsdatter kun blev fremdraget igen, fordi Søren Kornerup ikke syntes, at sagen havde fået den rigtige afslutning.

Indtil da har sikkert kun Rantzau, Gabel, Kornerup og til dels Frederik III kendt til brevet eksistens, foruden Kaj Lykke, Børting og selvfølgelig brevet modtager Sofie Abelsdatter.

Frederik III selv har sikkert været meget tilfreds med overenskomsten, hvis blot den var blevet overholdt, og der var sandsynligvis aldrig sket videre i sagen, såfremt Lykke havde overholdt den, eller var der? Kornerup selv har ikke følt sin arbejdsindsats i brevet tilvejebringelse for gengældt. I og med, at Højesteret blev sat i funktion så hurtigt, kunne det tydes derhen, at Kornerup har fået foretræde for dronningen og delagtiggjort hende i brevet indhold og sagens udfald i det hele taget.

Hvorvidt Rantzau og Gabel kunne forudse sagens udvikling, vides ikke med sikkerhed, men meget tyder på, at de ikke nærrede en tilsvarende foragt for Kaj Lykkes person. Søkilde påpeger, at »Rantzau og Gabels Forbønner var frugtesløse, de bidrog kun til at drage Sagen længere ud, og til at Kaj Lykke saa Sagen i sit værste Lys, saa han ved den mindste Bevægelse fra Hoffets Side kunde rede sig til Flugt«⁴⁹. Holder dette udsagn stik, er der ikke sammenhæng mellem den påstand, at det er Gabel, der sørgede for at brevet kom rette vedkommende i hænde, samtidig med at han skulle

have givet Kaj Lykke et praj, så han kunne flygte i tide.

Processen

Den 24. august udgik følgende stævning fra Københavns Slot: »Vi Friederich den tredie af Guds Naade Konge til Danmark og Norge etc. Vide maa Du Kay Lykke, at eftersom Du, uden Tvivl, Dig erindrer vel, hvorledes Du, efter Bekiendelse, mod Os haver committeret Crimen Læsæ Majestatis, og Vi til Sinds ere samme grove ubetenkte Forseelse for den høyeste Ret, andre til Afskye og Eksempel, at lade paakiende, hvortil Vi har berammet den 2. September førstkomende; Thi stevne Vi dig bemelte Kay Lykke, udi egen Person til samme Tiid at møde her udi Vores Redidens-Stad Kiøbenhavn, og da at lide og undgielde paa Æres og Gods, hvis Retten medfører: Enten Du nu tilstede kommer, eller ey, saa skal dog endelig Dom derudi vorde afsagt. Givet paa vort Slot Kiøbenhavn den 24. Augusti 1661«⁵⁰. Stævningen blev læst op i Højesteret ved sagens begyndelse.

Man var fra begyndelsen indstillet på om nødvendigt at lade Kaj Lykke dømmes in absentia. Dermed kunne det tyde på, at man forventede, at han ville flygte, idet man på tidspunktet, hvor stævningen udgik, endnu ikke var bekendt med, at Kaj Lykke havde forladt landet eller ville gøre det. Om Kaj Lykke nogensinde nåede at få forkyndt stævningen, er uvist. I hvert fald havde han lugtet luntet, eller som tidligere nævnt modtaget

advisering fra Christoffer Gabel om stævningens komme.

Søren Kornerup var nyligt udnævnt til rigets generalfiskal, grundet en udpræget skarpsindighed og juridiske kundskaber udover det sædvanlige. Således vil Christian Bruun vide, »at da der i Anledning af Kay Lykkes Proces skulde beskikkes en General-Fiskal, blev han valgt til dette Embede paa Grund af sine store juridiske Kundskaber. Om dette forholder sig saaledes, vides ikke, men vist er det, at han besad juridiske Kundskaber og blev den første General-Fiskal, hvortil han allerede maa være bleven beskikket før den 1. Juli 1661«⁵¹.

Den 2. september 1661, kl. 09.30, påbegyndtes sagen ved Højesteret i Herredagens sal på Københavns slot. Kornerup gik på Frederik III's vegne i retten og påstod Kay Lykke dømt for majestætsfornærmelse. I rettens collegium sad følgende 16 mænd:

Højesterets præsident, overstatholder *Christian Rantzau*, rigsfeltherre *Hans Schack*, landsdommer i Sjælland *Jørgen Seefeld*, *Henrik Rantzau*, *Otto Krag*, *Axel Urop*, landsdommer i Fyn *Henning Povisk*, *Jørgen Bielke*, Assessor *Ove Skade*, borgmester i København *Hans Nansen*, rentemester *Christoffer Gabel*, dr. jur. *Henrik Matthesius*, lic.jur., *Henrik Ernst*, mag. *Peder Lassen*, landsdommer i Jylland *Wilhelm Lange*, professor *Erasmus Vinding* og landsdommer i Fyn *Jens Lassen*. Derudover var der justitssekretær *Morten Lauridsen* og protokolfører *Povl Nielsen*.

Kort efter, at retten var sat, og sagen var forkyndt, blev Kay Lykkes fuldmægtige æsket tre gange, og der blev forhørt i salen, om nogen skulle svare på Lykkes vegne. Ingen meldte sig.

Derefter fik Kornerup ordet, og indledte overfor retten med følgende tale:

»Høy- og velbaarne, høy- og velædle, høybetroede og høyvise Kongelige Ministri og Raad.

Det er uden Tvivl Eder noksom bevidst, hvad for en grov og afskyelig Gierning, Kay Lykke haver begangen imod Hands Kongel. Majestæt og det gandske Kongel. Huus, idet han fra sin Eed og Pligt skammelig er affalden og haver forgiæt al den Veneration, som Hands Kongelige Majestæt af Gud er given, og med Vid og Sands uforskammet det høye Kongel. Huus paaløyet og paaskrevetm hvilken uforskammet Gierning ogsaa hands eget Hierte saa vederstyggelig og uædisk haver afmalet, at han er bortrømt og haver taget Sagen med sig til al Nade uværdig. Og eftersom bemeldte Kay Lykke til i Dag er indstævnet for Eder, høybetroede kongelige Ministri og Raad, som denne nærværende Høyesteret skulle betiene, at lide og undgiælde efter sin udædiske Giernings Beskaffenhed, da begiærer jeg paa Hands Kongel. Majestæts, men allernaadigste Herre og Konges Vegne, at Stevningen bliver læst og Sagen forhørt«.

Stævningen af 24. august blev som påberåbt oplæst af justitssekretær *Morten Lauridsen*. Derefter bemær-

kede Kornerup, at »denne Stevning er funderet paa Kay Lykkes egen Bekiendelse, af hvilken noksom hans afskyelige og uforskammede Misgierning confirmeres, som af Contexten udi sig selv klarlig kan eragtes...«, hvorefter Lykkes førnævnte, citerede brev til Rantzau og Gabel af 28. juli blev oplæst. Efter oplæsningen af Kaj Lykkes brev påpegede Kornerup, at »Jeg (icke) tvivler paa, at jo den Høyeste-Ret af denne Kay Lykkes Bekiendelse fuldkommeligen haver eraget [...] derfor begierer jeg, at jeg i Ringeste paa hannem efter dette Inlegs Formalier endelig og lovmæssig Dom bliver afsagt«.

Derpå akterede Kornerup Kaj Lykke med følgende indlæg dateret »Hafnia 2. September 1661«⁵²:

»Eftersom Kay Lykke til Rantzauholm i Dag er indstevnet for den høyeste Ret, at lide og undgielde paa Liv, Æres og Gods, efter sin grove og uforskammede løgnagtige Forseelses Beskaffenhed, som han skriftlig bekiendt og tilstandet haver; Da begierer jeg paa Hans Kongl. Majestets Min Allernaadigste Herres og Konges, og gandske Kongel. Huses Vegne, at udi nærværende høyeste Ret, efterfølgende Poster bliver anseet.

1) At Kay Lykke selv havde bekiendt og vedstaaet, at han haver committeret Crimen Læsæ Majestatis, det er, imod Hans Kongel. Majestet og det gandske Kongel. Huus beganget en Gierning, saa Løgnagtig og uforskammet, at han sin Ære, Liv og Gods dermed forbrudt haver, ef-

ter sin egen Bekiendelse og Formelding, som i Rette legges.

2) At samme bekiendte og overbeviiste Gierning er af Kay Lykke selv saa stor og uforsonling eraget, at han med sin Undvigelse og Bortrømmelse har taget Sagen med sig, og dømt sig uværdig til all Naade, og dermed noksom confirmeret, baade sin skriftlige Bekiendelse og sin Giernings Uforskammenhed. Herfore jeg begierer, at endelig Dom bliver afsagt efter oplæste Stevnings Formeldelse, og Lykkes egen noksom betænkte Bekiendelse og Vedstandelse.

a) Paa Kay Lykkes Ære, med hans Navns og æres offentlige Udlæstelse, adelige Vaabens Brydelse, og Billedes udsletning, hvor det sees og findes, efterdi han har forgiert sin Herres og Konges Høye Kongelige Respect og Veneration som han sin Herre og Konge og gandske Kongelige Huus er skyldig, og gjort sig selv uværdig til all den Ære, som han og hans Brødre med det Kongel. Huses Høye Kongel. Naade hidindtil Dags Havde været ophøyet og conserveret.

b) Paa Kay Lykkes Liv, og det saaledes, at viventi den høyre Haand afhugges, hvilken han i denne vederstyggelige Gierning misbrugt haver, hvilken han og uværdig og meenedisk oprakt haver, og betegnet den hellige Trefoldighed og sin Siel og Liv med, der han aflagde sin corperlige Eed paa den Troskab og Veneration, som han sin Herre og Konge og gandske Kongel. Huus er pligtig, hvilken han dog ikke alleeneste skammelige har forbigaaet,

men endog vederstyggelig prophaneret; Og at Kay Lykke siden med offentlig Halshuggelse hannem hans Liv fratages, og hans Hoved paa en Støtte opsettes, og der under den afhugne Haand affigures, andre til Exempel og Afskye.

c) Paa Kay Lyykes Gods saaledes, at alle hans Eyendomme, Mobilier og Boeskab, som hannem og hans Forfædre, under det Kongel. Huses Protection, ere efterladte og tilhørende den Kongelige Fisco tildømmes. Herpaa begieres en endelig specificeret Dom og Kiendelse”.

Efter at Kornerup til sidst havde bekendt anklagemyndighedens anklageskrift, oplæste justitssekretæren Kaj Lykkes hustru fru Øllegaard Gyldenstiernes skriftlige indlæg⁵³. Øllegaard Gyldenstjerne forsikrede, at hun intet kendskab havde til sin mands forseelse, og at dette først var kommet hende til kundskab, og bad så mindeligt om kongens nåde for sit eget og sine umyndige børns vedkommende. Efter oplæsningen af brevet rettede Højesterets Præsident, Christian Rantzau henvendelse til Kornerup og spurgte, om han havde indsigelser til Øllegaard Gyldenstiernes udsagn, hvortil han svarede »...at Velbyrdige Fru Øllegaards i Rette lagde Forsæt Intet beviste imod den culpam, Kay Lykke accuseredes for, men alene deprecerede poenam, og han begiærede derfor endelig Dom efter Sagens og sit læste og i Rette lagte Forsæts Beskaffenhed”. Altså, at fruens ord ikke ændrede ved mandens skyld.

Kornerup gjorde gældende, at Kaj Lykke ved skrivelsen til Rantzau og

Gabel af 28. juli selv havde vedgået sig at være skyldig i crimen læsæ majestatis. Brevet blev fremlagt. Kornerup har antageligt gået i retten ud fra den bestemte antagelse at kunne få Kaj Lykke kendt skyldig alene på skrivelsen af 28. juli, men højesteret ville ikke afsige dom alene på brevets udsagn, men forlangte crimen læsæ majestatis bevist. Brevet til Sofie Abelsdatter måtte frem. Anklagemyndigheden havde tydeligvis ikke forventet, at det skulle blive nødvendigt. Brevets indhold ansås som en blodig krænkelse af ikke blot dronningens, men hele hoffets ære. Retten besluttede derfor at lukke dørene. Tilhørerne blev vist ud, og den følgende del af hovedforhandlingen skete for lukkede døre.

Kornerup indbragte derpå for retten et forseglet brev, der var stilet til overstatholder Rantzau, i hvilket der var lagt et andet brev: brevet til Sofie Abelsdatter. Rantzau lod brevet gå til hver af dommerne. Da alle i kollegiet havde gennemlæst det, fremsatte Rantzau spørgsmål til votering om, hvorvidt det af Kornerup fremlagte brev skulle oplæses. Om dette skrev professor Frederik Sneedorff: »*Processen blev for Højeste-Ret ført paa den Maade, at General-Fiskalen under Ed forsikrede i Kongens Navn, at man havde et Brev, som overbeviste Kaj Lykke om at være skyldig i Crimen læsæ Majestatis, thi Brevet eller Indholdet vilde man ikke vise*«⁵⁴. Sneedorff, der tidligere ansås for at være et navn, der i kildemæssig værdi var tungtvejende, har øjensynligt ikke konsulteret tilgængelige kilder, når det gjaldt netop dette område, og det til trods for, at Casper Peter Rothe fremhæver »*det*

rette Hoved-Brev, som var Kay Lyches Ulykke, hvilket ikke offentlig, men hemmelig, inden lukte Døre blev læst«⁵⁵.

Voteringen afgjorde, at brevet skulle læses, idet et overvejende flertal i kollegiet stemte for. Christoffer Gabel redegjorde for, hvorledes brevet var blevet hidbragt af Kornerup og Mikkel Skov, og at Frederik III i begyndelsen ikke fik brevet at se, men at han selv og Rantzau som kommissærer forhandlede med Kaj Lykke i dette anliggende, og at tvisten efter Kaj Lykkes eget forslag kunne afgøres økonomisk. Rantzau fremførte i den forbindelse, at han havde givet Kaj Lykke et tilbud om at blive forstrakt med det beløb, som han skulle udrede til kongen, men det havde han ikke taget imod, men valgt at flygte og som sådan selv gjort sig skyldig i, at sagen skulle afgøres i Højesteret.

Straks derefter forlod Rantzau og Gabel højesteretssalen for at gå til kongen med voteringskendelsen. Kongen blev nu forelagt resultatet af dommernes votering i anliggendet vedrørende, hvorvidt brevet skulle læses op eller ikke. Kongen afsagde følgende kendelse:

"Friderick den Tridie med Guds Naade Danmarckes, Norges Wendes och Gotthes Konning etc.

Wor Synderlige Gunst Tilforne, Woris Naad. Villie och Befalling er, at I samptlige Woris Raad och Assessoribus, som i dag den høieste Ret bekleder, paa vore vegne forstendiger, voris Naad. Villie at vere at ingen andre documenter vdi den dom, som i dag imod Kaye Lycke

skall affsiges, indførís viidere end huad sententz derpaa for Retten vorder afsagt, Dermed skeer vor Willie. Befalendes Eder Gud, Skrefuet paa vort Slot Kiøbenhaffn den 2 Septembris 1661«⁵⁶.

Generalfiskalen slutter med ordene »Jeg begjærer, at Sagen nu udi den Højeste-Ret efter sin egen vederstyggelig Beskaffenhed og derpaa begjærte Dom og Straf endeligen bliver paakjendt«.

Dommen

I Højesterets dommerkollegium var Jørgen Seefeldt den mest retslærde. Han havde været landsdommer i over 30 år, så det var besluttet, at han var den bedst egnede til at udfærdige dommen over Kaj Lykke. Egentlig skulle Peder Reedtz som retsformand udfærdige dommen, men han befandt sig på daværende tidspunkt ikke i landet, og Christian Rantzau som konstitueret retsformand havde ikke tilstrækkelig lovkyndighed til at udfærdige en højesteretsdom, hvorfor dette hverv blev lagt i hænde på Seefeldt.

Al den stund man betragter sagen som værende ren skueproces, forekommer det egentlig højst ejendommeligt, at det er en anden end retsformanden, der udfærdiger en dom. Dette indikerer, at dommerkollegiet alligevel har villet sikre sig, at det også var sagkundskaben, der kom til at stå bag dommen, eller rettere: Man har antaget sagens udfald som værende et væsentligt aspekt, hvorfor den om nogen skulle kunne bære

juridisk, og at den skriftlige dom netop ikke skulle være en skueproces. I dommen, der er dateret Højesteret den 2. september 1661, dømmes Kaj Lykke fra »ære, liv og gods«. Seefeldt angiver i dommen, at

"1. Keje att lide paa Ære, Liff och Godtz effter egen bekiendelse, 2. Er vndwigt herfra, och hafuer confirmeret sin bekiendelse, och derfor formeener at hand bør Exemplariter att straffisz:

1. Ved Adelig Vaabensz Affleggelse och Sønderbrydelse etc.,

2. Haandensz Affhuggelsze,

3. Hansz Hoffued paa en Stage med haanden, och

4. Hansz Godsz sampt alle hansz mobilier att confisqvris»⁵⁷.

og videre:

"Efterdi med Kay Lykkes egen Haand og Signete nu her bevises, at han bekiender sig at have beganget Crimen Læsæ Majestatis, og der med forbrudt Liv, Ære og Gods [...] således, at han bør derfor, efter Fiscalens Indlæg, at degraderes fra all adelig Æres og Dignitet, og hans Vaaben at brydes af Bødelen, og kastes ud af Vinduet, alle andre, som samme Vaaben føre, uden all Præjudice, Eftertale og Stade; Og derforuden Kay Lykke at straffes paa Livet, naar han betreffes kand, hans høyre Haand, med den han haver skrevet dette fornævnte, og adskillige gange svoret Hans Kongel. Majest., og det gandske Kongel. Arve-Huus, ham først levendes af-

hugges, og siden Hovedet med Haanden paa en Stage at settes, andre til en Afskye; og alt hans eget Gods og Formue at være forfalden til den Kongelige Fiscum. [...] Og imidlertid han ey i Person antreffes kand, da Executionen in Efffigie offentlig at skee og forrettes»⁵⁸.

Den 4. september indfandt kongens kommissærer sig på Gisselfeld for at foretage indførsel i de ejendomme og konfiskere de derværende pengebeholdninger samt kornvarer og det beskedne inventar, der endnu fandtes på gården: »Man sporer deri endnu svenskernes plyndring; huset stod umøbelleret, eller kun forsynet med tarvelige rester af fordums glans; dog tales om gamle gobeliner»⁵⁹, som museumsdirektør, mag. art. Otto Andrup skriver i sit afsnit om Gisselfeld i værket Danske Slotte og Herregårde. Svenskekrigene havde været meget hårde ved Gisselfeld. Da de svenske soldater rømmede stedet, fandtes der ikke et helt vindue, og såvel gulve, lofter og vægge var ramponeret – »gemacherne overalt ganske øde og aabne befandtes»⁶⁰.

Kommissærerne, der indfandt sig på gården, var Oluf Rosenkrantz til Egholm⁶¹, Christian Daa til Ravnstrup, Christian Caspersen, borgmester i Køge, samt Herman Schrøder, borgmester i Roskilde. Vedrørende iværksættelsen og tilrettelæggelse af denne fogedforretning bemærker O.F.C. Rasmussen meget interessant, at »Naar man erindrer, at der fra Kjøbenhavn til Gisselfeld er en Afstand i lige Linje af omtrent 8 Mile, og tager i Betragtning, hvor lang Tid der nødvendigviis behøvedes for at faa indvarslet de langt

fra hinanden bosatte Commisairer, levnes ingen Tvivl om, at Commissionen ikke blot maa have været udnævnt, men hele denne Sag fuldstændig ordnet, førend Dommen blev afsagt. Commissionens Forretning på Gisselfeld varede i fire Dage og continueredes senere fra den 15 til 18 November s.A. med fuldstændig Optegnelse over Gaardens Besætning, Inventarium og Sædebeholdninger, der ansattes til en samlet Vurderingssum af 3.122 Rdl.«⁶²

Gisselfeld var på tidspunktet for opgørelsen i 1661 ikke lige frem et af landet bedst konsoliderede godser, og indbo var det altså begrænset med. I dag er der så at sige intet tilbage, der kan spores tilbage til Kaj Lykke og hans tid. Bygningens ydre står dog omtrent endnu i dag som på bygherren Peder Oxes tid, altså over hundrede år tidligere end Kaj Lykke. At bygningens ydre i dag fremstår som oprindeligt, skal tilskrives den gennemgribende restaurering⁶³, forestået af femte overdirektør på Gisselfeld, Christian Frederik lensgreve Danneskiold-Samsøe i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede, *”hvorefter det ydre så vidt muligt førtes tilbage i den oprindelige skikkelse, medens det indre udstyredes så bekvemt og smukt som muligt. Årevis havde han metodisk samlet, hvad der kunne tjene dette formål, gyldeulæderstapeter, egetræsskæringer, møbler og prydenstande»*⁶⁴.

Alt andet, hvad der hidtil havde været i Kaj Lykkes besiddelse rundt om i riget, blev afviklet på samme måde som Gisselfeld. Hans hustru,

Øllegaard Gyldenstjerne, fik ingen del af det samlede boslod, men alene 20.000 rigsdaler, som hun selv havde tilført boet.

Henrettelsen

Den 4. september, kl. 12.45, påbegyndtes eksekveringen af dommen. Degraderingen af den nu dømfældte Kaj Lykke begyndte med, at man fratog ham hans status ved at sønderbryde hans adelige våben.

Handlingen fandt sted i det Grønne Gemak på Københavns Slot, hvor *»en talrig Forsamling af Adelsmænd og Borgerlige var tilstede»*⁶⁵, idet herolden tog den navnkundige Lykke-slægts våbenmærke ned og overgav det til Skarpretteren, der *»strax der paa sit Embede aldeles, som ham var befalet, spyttede og ad Vaabenet, siden han havde kastet det ud af Vinduet»*.

Dagen efter, ved middagstid, eksekveredes dødsdommen over Kaj Lykke. Da det var ikke muligt at sikre sig Lykkes person, var man henvist til at lade henrettelsen udføre i den dømtes billede – *in effigie*.

At foretage en henrettelse *in effigie* var en ukendt metode herhjemme på daværende tidspunkt, og så vidt vides, er sagen mod Kaj Lykke den første, hvor denne henrettelsesmetode fandt anvendelse. Metoden blev anvendt i Frankrig i såvel det 16. som 17. århundrede, og strømninger derfra er antagelig grunden til, at man valgte denne form i sagen mod Lykke.

Henrettelsesformen blev i øvrigt siden optaget i lovkommissionens forslag i Jus Fiscale, tillige i Rasmus Windings udkast til Danske Lov, og i Christian V's Danske Lov i 1683. I lovkommissionens udkast til jus fiscale, artikel 5, hedder det: »[Imod] Kongens, Dronningens og begge deres Børns Liv straffes med Kroppens Partering, største Despekt og Hovedet paa en Stage, om Personen er tilstede, ellers in effigie og Billede, men sker det skriftlig eller mundtlig, som nøjagtigt bevises og vedgaas, da straffes efter Sagens Beskaffenhed og den Beskyldtes Intention, nu paa Liv, nu paa Ære, nu paa Gods, nu paa Liv, Ære og Gods tilsammen«⁶⁶.

En voksdukke i Lykkes billede, i legemsstor størrelse, var blevet fremstillet. »Dragten var: fin Kammerdugs Skjorte, sorte nye Raskes Klæder, saadanne som han plejede at gaa i, nemlig en vid Kjortel à la mode, vide Buxer med Silkebaand runden om, Canoner, Skioterne ud-dragne for Hænderne, store Haand-Klapper, et stort Klæde bunden om Halsen, med Faveur, nye hvide Sko paa Fødderne, Krid-hvide Handsker paa Hænderne«⁶⁷. Dukken var anbragt i fængslet på Københavns Slot på tredje etage i Blåtårn, således som det havde været tilfældet, såfremt det havde været Lykkes egen person.

Skarpretteren hentede dukken og anbragte den på en »sluffe«, der var trukket af en hvid hest. Dukken var anbragt på knæ, påhæftet et ark på brystet med følgende inskription: »Kay Lykke dømt for den Højeste Ret at straffes paa sit Liv saaledes

propter Crimen læsæ Majestatis«. Der var således lagt an til den helt store skueproces.

På retterstedet midt på slotspladsen var udstrøget et læs sand, omkranset af 400 musketerer og pikenérer og 200 ryttere. Da skarpretteren ankom med dukken, blev dens ansigt vendt mod slottet, hvor Frederik III og dronning Sophie Amalie, de kongelige børn, kongens råd og ministrene iagttog processens gang. Derpå blev dukken anbragt på sandet, hvor skarpretteren blottede dukkens hals og bandt et klæde for dens øjne. Han pakkede allongeparyk-kens brune lokker op under klædet, således at halsen var fri. Dukkens ansigt blev nu vendt mod den talrige menneskeskare, der havde indfundet sig på slotspladsen som tilskuere til denne proces. Dukkens højre arm blev hævet, således at hånden kunne hvile på en alen høj blok, der var anbragt på retterstedet. Skarpretteren hævede sluttersværdet og huggede hånden af dukken med ét hug, hvorefter han smed den afhuggede hånd demonstrativt ned på jorden. Med to hug skilte skarpretteren derpå hovedet fra kroppen.

Dukken blev slæbt over til Gammel Torv, hvor det afhuggede hoved blev sat på en stage med hånden sømmet fast under. Stagen stod på stedet i tre dage, hvorefter skarpretteren tog den ned og opbevarede den i nogle dage i sit hjem »og blev viset for Penge«, som Rothe skriver. Siden blev det begravet under galgen. »Alt skete paa en Maade, der tydelig nok var beregnet paa at gjøre mest mulig Opsigt og at vise den i Kai Lykkes Person dybt krænkende Adel, hvad

På dette portræt kan man ane den karakteristiske skrånende pande, som Kaj Lykke efter sigende skulle have haft, til trods for at allongeparykken gør sit til at skjule den. Dette portræt regnes for at være det originale Wuchters-portræt af Kaj Lykke. Ifølge Frederiksborgmuseets registrant tilhørte maleriet Iakob Estrup på Skaføgaard på Djursland, men blev for år tilbage solgt på auktion. Hvor maleriet befinder sig nu, er uvist.

den havde at vente af en Fornærmet Majestæt, der ikke længere var bunden af Haandfæstninger, men nu regjerede med Enevoldsmagt»⁶⁸.

En barsk hændelse, der til trods for en rituel henrettelse var et glimrende

middel som skræmmekampagne og som et signal udadtil om, at påkaldelse af absolutismens vrede straffedes hårdt, men her kun symboliseret ved en dukke i mangel af bedre. Men det virkede.

Kun ganske få vidste, hvad Kaj Lykke egentlig var dømt for, og det gav selvsagt grobund for en mangfoldighed af gisninger, hvoraf den mest nærliggende gik på, at han havde krænket majestæten og det kongelige hus.

Man kunne have forventet, at hændelsen ville have givet anledning til en munter bemærkning, men det kom på ingen måde til at holde stik, snarere tværtimod. Den nye, svenske gesandt Gustav Duvall skrev i 1661, at »denne usædvanlige eksekution skal ej alene have samlet en mængde mennesker, men også forårsaget stor forfærdelse i gemytterne«⁶⁹.

Fiskalretten – Jus Fiscale

Knapt to måneder efter Kaj Lykkes dom udgik der befaling om, at man ønskede at få afklaret bestemmelserne i majestætsfornærmelsessager. Dette udspil kan tolkes derhen, at man fra statsadministrationens side var klar over, at man havde ført en højesteretssag uden tilstrækkelig gyldig lovhjemmel efter dansk retspraksis, og at man derfor hurtigst muligt skulle have rede på det område i tilfælde af, at der skulle opstå lignende situationer. Kaj Lykkes dom var ikke funderet med hjemmel i daværende lovgivning, men mestendels udelukkende efter retsprincipper hentet fra

romerretten, der fandt anvendelse i det tyske retssystem, men bestemt ikke i det danske.

Undervisning i romerret var ikke implementeret i det juridiske studium ved universitetet i Danmark på daværende tidspunkt. Først i 1670 udkom Georg Adam Struves bog *Jurisprudentia romano-germanica forensis*, der kom til at spille en væsentlig rolle i undervisningen i det juridiske studium i Danmark. Bogen blev anset for at være den bedste sammenfatning af den måde, hvorpå romerretten anvendtes i det tyske retssystem. Struve søgte at skabe en overensstemmelse mellem de romerretlige principper og lokal ret, hvorved værket fik betydning i Danmark. I den anledning forsøgte man ved det juridiske studium at finde overensstemmelser og uoverensstemmelser mellem gældende dansk ret og den i Tyskland praktiserede romerret⁷⁰.

Principperne fra romerretten fordrede blandt andet, at ét vidne var tilstrækkeligt til at kende en tiltalt skyldig, at legale retsprincipper, ved eksempelvis bevisførelse, kunne tilsidesættes, at tiltalte ikke skulle have en defensor, samt at tiltaltes straf nedarvedes på descendenterne. »Det var en betragtelig udvidelse af begrebet majestætsforbrydelse, hvortil der ikke var grundlag i dansk ret. Dommen blev derfor begrundet med bestemmelser fra tysk-romersk majestætslovgivning«⁷¹, som historikeren Steffen Heiberg skriver om Lykke-processen i sin bog om Lykkes samtidige *Corfiz Ulfeldt*.

Lovkommissionen skulle hurtigst muligt udarbejde et udkast til den såkaldte Jus Fiscale – altså bestemmelserne netop til brug i sager, der omhandlede crimen læsæ majestatis. Hvilke overvejelser kommissionen har gjort sig forud herfor, kan man kun gisne om, men allerede 28. oktober 1661 forelå et udkast til en betænkning for en fiskalret, hvis udgangspunkt ganske vist var af romerretlig karakter, men man indskærpede, at regler for værning, procesformen, vidnebevis og øvrig bevisførelse på det bestemtteste skulle håndhæves.

Man påpegede nemlig, at bemærkninger givet i fuldskab skulle kunne tilbagekaldes. Dette punkt er et væsentligt aspekt, når processen mod Kaj Lykke skal vurderes. Såfremt fiskalretten havde foreligget blot to måneder tidligere, ville Kaj Lykke være blevet frikendt for udtalelsernes værdi til Sofie Abelsdatter, men dette er kun et teoretisk spørgsmål, al den stund det ville forekomme utænkeligt, at man overhovedet ville have medtaget den vinkel på spørgsmålet, hvis ikke man tilfældigvis havde aspektet in mente – og det havde man. Interessant er det imidlertid, at fem af dommerne i Kaj Lykkes sag sad i Lovkommissionen, hvilket kan tolkes i retning af, at man her anså processen som en politisk sag og navnlig ikke en sag, der skulle tillægges nogen form for præjudikatsværdi.

Et andet og meget væsentligt punkt i udkastet er, at man indskrænkede generalfiskalens magtbeføjelser væsentligt, hvad der kan forekomme besynderligt, medmindre kommis-

sionen tog afstand fra Kornerups metoder og sagførerstil generelt, idet man indskrev, at generalfiskalen fremover ikke uden videre kunne rejse sag for crimen læsæ majestatis uden forud herfor at have forelagt sagen for generalprokurøren samt nogle særligt udvalgte hofembedsmænd.

Der skulle fremover være en særligt funderet, bureaukratisk retssikkerhedsmæssig kontrol af sigtelser og verserende sager. Om muligt lå heri, at Kornerups aggressive facon skulle kontrolleres, men det fremgår selvsagt ikke direkte.

Kornerup havde, ifølge ham selv, på opfordring fra »nogle excellencer« også udfærdiget et udkast til en fiskalret, dateret den 24. oktober 1661, og sendt det til forelæggelse i Lovkommissionen. Ikke underligt, at dette udkast funderer det modsatte af kommissionens. Til trods herfor holdt Kornerup stædigt fast i at ville påberåbe sig indflydelse i Lovkommissionens arbejde, idet han var bekymret for det aspekt, at kommissionen havde til hensigt at genindføre forrige valgriges principper.

Navnlig på et punkt fremtræder Kornerups personlighed i særlig grad, idet han i sine kommentarer skriver, at *»kongl. Mait. kand selff stabilisere sin Avantage, hvilke er proprium udi souveraine Puissance, thi kongl. Mait. staar intet mer in æqvilibrio med hans Underdane«*⁷². Med en sådan formulering vedr. kongens magtbeføjelser (Avantage = fortrin, red.) ville alle ikke længere være lige for loven. Den enevældige monark ville til enhver tid have en

førrang, og det ville suspendere den sædvanlige retssikkerhed.

Søren Kornerups fald

Man skulle mene, at Kaj Lykke-processen var et afsluttet kapitel. Det var lykkedes at demonstrere absolutismens uindskrænkede magtbeføjelser, men flere aspekter med baggrund i sagen kom til i årene efter og resulterede i endnu en højesteretssag, denne gang en sag for grov embedsmisbrug mod selveste rigets generalfiskal Søren Kornerup.

Kaj Lykke-processen blev indirekte Kornerups skæbne. Det kan diskuteres, om han blev indhentet af fortidens synder, og hvorvidt han i processen mod Lykke lagde lige lovlig meget nidkærhed for dagen. Som anklager i sagen, skulle man synes, burde hans professionelle indstilling have pålagt ham at indse, at hans rolle i spørgsmålet var udført, straks sagen var optaget til dom, og han reelt set ikke havde mere at gøre, men sådan gik det ikke.

Man ved, at Kornerup i årene efter, at Kaj Lykke var flygtet, gentagne gange søgte efter ham, og en enkelt gang i 1663 lykkedes det ham også at komme på sporet af ham, hvilket han sin natur tro straks indberettede til dronningen, som han antog, endnu havde en vis interesse i sagen, al den stund den reelt set var ført på hendes vegne. Hvorfor Kornerup lagde denne særlige interesse i sagen, kan der gives flere bud på. Den mest sandsynlige er nok for at tækkes dronningen, idet Kornerup på

det tidspunkt havde pådraget sig en ubehagelig sag, hvorfor han havde brug for en formynder i dronningen.

Kornerups problem var en sag, der kan spores helt tilbage til begyndelsen af det, der foranledigede hele sagen imod Kaj Lykke, nemlig sagen mod delefoged Hans Lauridsen på Rantzausholm.

Kaj Lykke lukkede sagen mod Lauridsen, og som sådan skulle man mene, at dette anliggende og muligheder for at gøre videre var udtømt.

Få måneder efter Kaj Lykke-procesens afslutning rejste Kornerup anklagen mod Lauridsen for hestetyveri og sagen blev af ham »ført med en Hensynsløshed uden Lige«⁷³, som Christian Bruun udtrykker det. Derefter gik det stærkt. Lauridsen blev dømt til døden, og den 23. november 1661 blev han uden appellmulighed hængt, hvilket var en grov tilsidesættelse af loven, idet dødsdomme skulle kunne prøves i anden instans. Skarpretteren blev betalt med 4 rigsdaler for at hænge Lauridsen.

Det lykkedes Hans Lauridsens enke og nogle venner få år senere at få indhentet Søren Kornerup, Peter Børting, hans svoger birkefogeden Jens Pedersen og få dem anklaget for ulovlig proces, dommen over hendes mand og det justitsmord, der tydeligvis var udøvet på ham. Alle tre og tillige Sofie Abelsdatter blev efter udstedt arrestordre i juli 1663 varetægtsfængslet på Nyborgfæstningen.

Man valgte at nedsætte en kommissionsdomstol til behandling af sa-

gen, og den 28. september 1663 kom afgørelsen. Delefoged Hans Lauridsens dødsdom, der ganske vist var eksekveret, blev erklæret ugyldig, og man frikendte ham for anklagen om hestetyveri. Kommissionsdomstolen frikendte Peter Børting, men dødsdømte hans svoger birkefogeden for at have afsagt dødsdommen over Lauridsen, uden at sagen var rettelig oplyst.

Kornerup blev dømt i konges »naade og unaade«, hvilket betød, at dom og strafudmåling alene beroede hos kongen, men kommissionen lagde reelt set op til, at dette egentlig kun var en teoretisk mulighed, idet man skulle synes, at eneste retfærdige udgang af sagen var at dømme Kornerup på ære, liv og gods – og henrette ham for forsægtligt manddrab. Umiddelbart ville det have været en smal sag for Kommissionsdomstolen selv at dømme Kornerup til døden, men man har øjensynligt ikke turdet, hvorfor man lagde afgørelsen i hænderne på kongen. Der kan imidlertid ikke rejses tvivl om, at kommissionen belastede Kornerups person i en sådan grad, at det nærmest implicit lå i dens afgørelse, at han burde dødsdømmes, og at kongen skulle tiltræde dette.

Kongen har tilsyneladende vægret sig ved dette og valgte i stedet op til årsskiftet 1663/1664 at lade sagen køre ved Højesteret⁷⁴. Højesteret var tillige af den opfattelse, at det ville være yderst vanskeligt at tilsidesætte loven i en sådan grad, at man kunne skåne Kornerup for en dødsdom. Højesteretsdommer Peder Lassen var af den opfattelse, at der var nogle uoverensstemmende aspekter i sagen

og henstillede, at man genafhørte sagens vidner, altså reelt set lod sagen gå om, og denne gang skulle det foregå i Frederik III's nærværelse. Det fandt sted den 21. og 22. marts 1664. Resultatet forblev det samme: retspraksis kunne ikke tilsidesættes.

Dronningen greb nu ind og skrev et egenhændigt brev til kongen, hvori hun indtrængende anmoder ham om at befale assessorerne i Højesteret om just på dette punkt at fremlægge individuelle voteringsreferater for at få uoverensstemmelser afdækket – de sidste krampetrækninger for at finde en begrundelse for, at man kunne skåne Kornerups hals. Det undrer, at dronningen lagde et så stort initiativ i at få omgjort Kornerups dom. Det var sædvanligvis ikke den store barmhjertighed, der prægede dronningens livsførelse. Dette aspekt i sagen er i princippet det eneste, der kunne indikere, at Kaj Lykkes sag var et bestillingsarbejde, og at hendes moral trods alt forbød hende at lade Kornerup henrette for at have løst en opgave, dog med mere eller mindre moralsk forsvarlige metoder. Der kan ikke føres bevis for denne påstand, vurderingen beror på en skønsommæssig vurdering af sparsomme indiciebeviser.

Der blev derefter forfattet egenhændigt votum af 21 mænd. Interessant er det, at 5 af dem, nemlig Rasmus Vinding, Peder Scavenius, Hans Ernst, Peder Lassen og Iver Krabbe tillige havde sæde i Lovkommissionen. Af de 21 voterende påstod 5 af dem Kornerup dømt til døden. De to af stemmerne kom fra Rasmus Vinding og Peder Scavenius. Rasmus Vinding mente, at Kornerup var

hjemmelsmand til sagen og skrev: *»Efter slig beskaffenhed kand jeg icke Commissariernis dom frafalde, men holder General Fiscalen skyldig i den henrettede Hans Lauritszøns død, saa at hand derfor bør at lide, ok bøde skaden imod bonden, det er lif for lif, ok godts for godts: ok det overblivende af hans boeslod at være Hans Kongl. May tilfalden: dog at Hans Kong. May. først bekommer regnskab, som han til Hans Kong. May. i sin General Fiscals bestilling ok forretninger skyldig er«*⁷⁵.

Peder Scavenius skriver i sin betænkning, at *»I den sag imellem Gel. Fiscal, och Hans Laursen efftermeels mand, were mit korte votum dette, at aff alle actis och prælatiis, saa wel som sagens omstendigheder nock som befandtis dets ulovlig medfart och proces, och waar tienligere for Genl. Fiscal at gaa til en sand bekiendelse, och søge naade hos Hans Kongl. May. heller end at stae paa retten, som ham i alle maader vilde falde for haard och streng.*

Anlangendis hans booslods forbrydelse, daa burde hand først, at give rictig och fuldkommen regnschab for hvis han af Keyes godtz kunde hafue opbaaret, och naar Hans Kongl. May. derfor waar scheid nøyactig satisfaction, formodtis underdanigst at Hans Kongl. May naadigst forunde Hans Laursens effterleffuersche, aff det øvrige hans formueffue, nogen restitution for hendis erlidne schade. Erindrede derhos, at Tyge Hendrichsen, som haffuer allegered propriam turpitudinem, och gjort sig til kongens tyff, burde strax aff

fiscalen I Fyen tiltalis, och til sandferdig bekiendelse derved bringes.

I birchefogdens, bircheschriffuerens, og delefogdens sager waar mit korte votum dette, at jeg confirmerede commissariernes affsagde domm saa som fondered paa landslov och ret, dog at deelefogden burde i det mindste for sine groffue forseelser i retten gangen, och imod den henrettede at miste sin booslod och de alle tre, saa vel som Peter Burding och andre medvidere forplicated være at opsamle den henrettedis ben, och hederligen til christen jord at bestedige. Indstillede dog alting til Hans Kongl. May. egen naadigste disposition»⁷⁶.

Dronningens intention om at få Højesteret til at komme frem til en frifindelsesdom blev ikke bønhørt. Jens Lassen er reelt set den af dommerne, der talte mest for at skåne Kornerup fra skarpretterens sværd. Som landsdommer over Fyn har han i øvrigt haft en vis meddelagtighed i sagen om Hans Lauridsen, og derfor tilsidesatte han det professionelle syn på sagen til fordel for sig selv. Det var nemlig ikke utænkeligt, at såfremt dommerkollegiet dømte Kornerup til døden, ville dronningen mene, at Jens Lassens meddelagtighed måtte sidestilles med Kornerup. Om det er årsagen til, at han så mildere på spørgsmålet end de øvrige, fremgår i sagens natur ikke. Han angiver i sit votum, at »*jeg finder iche heller aff acterne, at general fiscalen den henrettede udi bødlends haand hafuer befalet att leffueris eller rettis, men slikt aff dehlefogden uden hans befaling, til execution, att vere*

dreffuen. Saa jeg udi ingen maader kand see hand enten paa æren eller liff er strafwerdig»⁷⁷.

Det fremgår af de enkelte dommeres betænkninger, at de generelt var meget afstandtagende til Kornerup, og kun 4 afgav i deres betænkning mulighed for benådning.

Den 19. maj 1664 bad kongen på ny 13 medlemmer af Højesteret om at tage endelig stilling og træffe afgørelse, men det synes ikke at ændre ved det faktum, at Højesteret fortsat vægrede sig ved at tilsidesætte praksis, der kun kunne dømme Kornerup for forsætligt manddrab⁷⁸. Den endelige afgørelse beroede dog fortsat hos kongen. Han valgte at benåde Kornerup, nok efter indstilling fra dronningen. Kornerup slap med livet i behold, men som topembedsmand og politisk indflydelse var han en saga blot.

Den 2. maj 1665 blev han officielt afskediget som generalfiskal og blev befalet at aflevere sine embedspapirer, herunder administrationsmateriale af Kaj Lykkes bo til sin efterfølger, den nyudnævnte generalfiskal Christen Pedersen. Kornerup fortsatte siden som en slags juridisk rådgiver for dronningen.

Man kan med rette diskutere, om Kornerup overhovedet havde nogen embedsmæssig interesse i at få Hans Lauridsen dømt og hængt? Er et hestetyveri på et geografisk afgrænset område, hvor herremanden har birkeret, et anliggende, som beror hos rigets generalfiskal, især når birkeretshaver (Kaj Lykke) har afvist sagen? Enhver ville svare benægtende

på spørgsmålene. Interessen for denne sag havde derimod Peter Børting, der dermed kunne slippe af med en fjende.

Derimod havde Kornerup stor interesse og til dels embedspligt i anliggendet mod Kaj Lykke. Hvem havde midlet til at slippe af med Lykke? Det havde Peter Børting. Spørgsmålet er så, hvad Kornerup skulle betale Børting for at komme i besiddelse af dette middel?

Den ene tjeneste har vel i dette anliggende været den anden værd? At der bestemt ikke kan efterlades nogen form for tvivl, om at Kaj Lykkes dom var en politisk sag, hvis formål var at demonstrere absolutismens uindskrænkede magtbeføjelse for at »tæmme« den gamle adel, er en ting, men så må man også sande, at der alligevel har foregået en del affærer og handler i porten og helt andre vidtgående ting. For at få ram på en så upolitisk engageret person som Kaj Lykke måtte der nødvendigvis tages helt andre, ufine og jordnære metoder i brug, og det gjorde man så.

Det er svært helt at forstå, hvad der drev Kornerup. Var det magtbegærlighed eller vitterligt et dybt nidkært moralsk behov for ret og ordnede samfundsforhold? Hans embedsførelse forekommer undertiden som værende »handler i porten«, og succeser på baggrund af sådanne ender som regel med en boomerang-effekt.

Netop med henvisning til processen mod Kaj Lykke skriver Casper Peter Rothe om Kornerups skæbne, at »Hans Prøve lykkedes ham paa for-

talte Maade rigtig, men ved at gjøre Kay Lykke u-lykkelig, plumpede han selvi U-lykken over begge Ørnene«⁷⁹. Det synes ej heller at være kommet bag på nogen, da Kornerup pludselig sad i saksen: »*Der bliver ført sag mod generalfiskal Kornerup*«, som Griffenfeld den 29. december 1663 skrev til Jens Rosenkrantz, og som Sebastian Olden-Jørgensen hertil påpeger, »*var (det) åbenbart ikke nødvendigt at sige mere, Rosenkrantz vidste besked*«⁸⁰.

Sammenfatning – Kaj Lykke-processens juridiske perspektiv

Det tilbagevendende spørgsmål er imidlertid, om loven gav hjemmel til at idømme Kaj Lykke straf på ære, liv og gods for *crimen læsæ majestatis*?

Interessant er det imidlertid også, at såfremt man havde rejst tiltalen mod Lykke på enslydende grundlag blot 22 år senere, ville hans forseelse have haft åbenlys hjemmel i lov, uanset sandsynligheden for, at ordene var sagt i fuldskab. I 1683 indførtes nemlig Danske Lov med en bestemmelse om *crimen læsæ majestatis*, hvori det hedder:

»Hvo, som laster Kongen, eller Dronningen, til Beskæmmelse, eller deres og deres Børns Liv eftertragter, have forbrudt Ære, Liv og Gods, den højre Haand af hannem levendes afhugges, Kroppen partes og legges paa Steile og Hiul, og Hovedet med Haanden settes paa en Stage. Undkommer Misdæderen, og ikke kand lide paa Legemet, da bør

*Straffen at skeep paa hans Billede og Efterlignelse. Er Misdæderen af Adel, eller højere Stand, da skal hans Vaaben af Bøddelen sønderbrydes, og alle hans Livs Arvinger miste deres Stand og Stamme*⁸¹.

Man kan så diskutere, hvad at »laste til beskæmmelse« egentlig dækker over. Ifølge Holberg dækker benævnelsen vanærende forhold, skamfuld og slet omdømme. Kan dette antages for rigtigt, må en udtalelse om dronningens livsførelse af mere intim karakter i høj grad høre ind under begrebet. Det må antages, at en udtalelse, der var af ydmygende beskaffenhed imod dronningen, som den Kaj Lykke udtrykte i brevet fra 1656, ville falde ind under bestemmelsen i Danske Lov. Kaj Lykke ville derfor indiskutabelt være blevet dømt på samme vis som i 1661, forudsat Danske Lovs bestemmelser havde været gældende på daværende tidspunkt.

Spørgsmålet er så om Danske Lov havde taget højde for dette, såfremt Kaj Lykke-sagen ikke havde fundet sted? Sebastian Olden-Jørgensen fremfører såvel i sin biografi om Griffenfeld som i artiklen om Søren Kornerup, at det er rimeligt »at tolke dette som et vidnesbyrd om, at lovkommissionen anså Kay Lykkes sag for en helt igennem politisk rets-sag, som ikke skulle have lov til at danne præcedens«. Gælder det også bestemmelsen om crimen læsæ majestatis i Danske Lov?

Forskellen er imidlertid, at man i Danske Lov definerer crimen læsæ majestatis på en anden måde end i 1661, der i større omfang kan pa-

rallelliseres med overtrædelsen end gældende ret i 1661, hvor crimen læsæ majestatis som ovenfor anført havde omdrejningspunkt i at begå avindskjold mod riget. Gunde Rosenkrantz anførte i 1665, at crimen læsæ majestatis var en forbrydelse, »som udi Danmark hidindtil haver været et uhørt, fast mindre iblandt Adelsfolk beganget« fænomen⁸². I tiden før 1665 var det mere end vanskeligt at finde eksempler på, at crimen læsæ majestatis har været almindeligt brugt herhjemme. Før absolutismens tid kendes ikke en eneste tiltale for majestætsforbrydelse. Dermed ikke sagt at bestemmelsen ikke var kendt. Den forekommer i lovgivningen såvel før som efter absolutismens indførelse og var således også kendt i middelalderens lovgivning.

Således har såvel Christoffer I som Erik Klipping givet forordninger, hvori crimen læsæ majestatis udgør et aspekt. I Abels forordning af 1251 angives i artikel 10, at »Item si quis convincitur de crimine læsæ Majestatis, amittat capitalem porcionem tam in mobilibus quam immobilibus et decolletur«. I Bruuns oversættelse lyder artiklen således: »Hvo som bliver overbevist om, at han krænker Høvdingen til hans Skade eller paa hans Ære, han skal miste sin Hals, og Kongen skal have hans Hovedlods baade Jord og Boskab«⁸³.

Lader man denne oversættelse af bestemmelsen stå for ret, dækker den i princippet det grundlag, som retten dømte Kaj Lykke for. Det skal dog hertil bemærkes, at det latinske citat ikke omtaler noget om *krænkelse af høvdingen*, hvorfor det må antages

at være en højst usaglig begrundet påstand, når Christian Bruun hævder, at crimen læsæ Majestatis på daværende tidspunkt kunne tolkes som at krænke en høvding, altså efter datidens titulering en *stormand*. Den latinske bestemmelse angiver reelt set kun en strafpåstand og ikke noget om, hvad der takseres til at regnes for værende crimen læsæ Majestatis.

Korrekt skal bestemmelsen oversættes til »*Hvis nogen dømmes for majestætsfornærmelse, fortaber han sin hovedlod, både rørlig og fast ejendom, og halshugges*«.

Såfremt Bruuns oversættelse var i overensstemmelse med de faktiske forhold, var Abels og Christoffer I's forordning givetvis blevet accepteret af stormændene i 1251, men det tyder ikke på, at det var tilfældet.

Danske Lov gjorde i nogen grad op med tvivlsmarginen for bestemmelsens tidligere hjemmel. I Danske Lov efterlades ikke tvivl om, hvad crimen læsæ majestatis dækker, og hvordan det straffes.

Der findes et udkast til Danske Lov fra 1669 hvor forfatteren til loven Rasmus Vinding i femte bog, fjerde kapitel, opfører bestemmelser om »Forgribelse på Kongens Højhed eller crimen læsæ Majestatis«⁸⁴, og denne bestemmelse er omtrent enslydende med Danske Lovs 6-4-1, og oprindelsen til formuleringen i denne paragraf kan føres helt tilbage til 1661, til få måneder efter Kaj Lykkes proces og dom. Den 21. oktober 1661 udfærdigedes et kongeligt reskript til Lovkommissionen, der var

nedsat til at udarbejde en lovbog og afgive en betænkning, om hvorledes jus fiscale skulle reguleres her i landet.

Formuleringen i Danske Lovs bestemmelse ligner så meget præmisserne i Kaj Lykkes dom, at det forekommer aldeles utænkeligt, om ikke just den Kaj Lykke'ske proces kom til at fundere regelgrundlaget for, hvad det skulle »koste« at krænke monarken eller den kongelige familie i øvrigt.

Det synes derfor at være vanskeligt at spore nogen form for bestemmelse i lovgivningen på tidspunktet for Kaj Lykkes dom, der gav hjemmel til at dømme ham på baggrund af sagens tiltale. Hjemmel for tiltalen er ej heller muligt at spore i lovgivningen ved at lægge tidligere bestemmelser til grund for afgørelsen.

Og hvad med den injurierende beskyldning, som startede det hele. Var det blot ondsindede rygter, eller var der vitterligt noget om snakken? Man har ikke noget konkret kendskab til dronningens udenomsægteskabelige samleje på det tidspunkt, hvor Kaj Lykke-sagen stod på, eller i årene, der gik forud⁸⁵.

Ikke i alle trykte kilder synes der at være enighed om, at Kaj Lykkes fald var et middel til at demonstrere absolutismens uindskrænkede magtbeføjelser, men ser man processuelt på spørgsmålet, er det svært med juridiske øjne at se andre muligheder. I kilder af nyere dato er der overvejende enighed om, at processen var en helt igennem politisk sag, hvor

sagens hovedperson blot var en brik i spillet.

Med udgangspunkt i adelens utilfredshed i årene fra Christian IV's død i 1648 og frem til tiden omkring absolutismens indførelse, var Kaj Lykke som nævnt grundet sin høje, adelige, sociale status et glimrende middel til at »skræmme« den gamle adel med, at ingen adelsperson er fredet, hvis han krænker den absolutistiske monarks person eller magtbeføjelser. Så meget kan antages at være korrekt.

Christian Bruun nævner et anliggende fra 1651, hvor den svenske adelsmand Magnus Nilsson Durell (1617-1677) i et brev, dateret den 16. maj, til den svenske konge Carl Gustav skriver: »...*Især er i denne Uge Rigshofmesterens tilkommende 'måg' Kaj Lykke og hans Cousin Albret Skeel kommen til Kjøbenhavn, to unge Karle og de Rigeste Adelsmænd i Danmark, hvilket har givet stor Alteration ved Hoffet, saasom de expresse og aabenbart lade sig forlyde med, at de ville tage Grev Valdemars⁸⁶ til Hoved, og Folk skulle ikke manquere, saalænge Pengene ikke manquere, og Kongen ikke aflader med at forurette Adelen, før end det gaar ham som Christian den Anden Tyran⁸⁷.*

Durell varetog Sveriges interesser i Danmark og sendte efterretninger om Danmarks indre forhold til Sverige. Hans indberetninger var ofte de rene gaderygter, der var ubegrundede. Han og andre svenske gesandter var gerne temmelig isolerede og som følge deraf dårligt informerede. De var derfor henvist til rygter og

meget usikre kilder, og de gjorde ihærdige forsøg på at opfange negative efterretninger om Danmark og folkestemningen, som de kunne rapportere tilbage til Sverige. 1651 er just det år, hvor konflikten mellem Frederik III og svogerpartier med rigshofmester Ulfeldt i spidsen når et højdepunkt. Man kan derfor næppe bruge Durells iagttagelser til ret meget.

Juridisk set er der stor forskel på de to forhold. Grundlaget for Kaj Lykkes majestætsfornærmelsessag i 1661 var jo et skriftligt aktstykke i form af brevet til Sofie Abelsdatter fra 1656, som kunne fremlægges i retten. Selv hvis hoffet kendte, troede på og huskede Durells rygter fra 1651, så var der jo kun tale om rygter, som Kaj Lykke med held kunne afvise uden videre, hvis det overhovedet var muligt at finde og fremføre vidner.

Lykkes sidste leveår

Da Kaj Lykke i august 1661 forlod København flygtede han som tidligere nævnt til Skåne, hvor han angiveligt endnu i 1663 opholdt sig. Ifølge efterretninger fra Gustav Duvall skulle han have opholdt sig forklædt som en fattig tjenestekarl hos en præst et sted nær Kristianstad. Hvor længe han i givet fald opholdt sig der, vides ikke.

Nærmere undersøgelser har rejst tvivl om, hvornår Kaj Lykke vendte tilbage til Danmark. Den gængse opfattelse, som deles af mange, er at han først fik tilladelse til at rejse tilbage til Danmark efter Sophie Ama-

Kaj Lykke malet af Harald Erhard Hansen i 1945, efter original på Frederiksborg Slot. Maleriet forestiller angiveligt ikke Kaj Lykke, men derimod den sjællandske adelsmand Manderup Brahe. Maleriet befinder sig på Bramming Hovedgaard, hvor Kaj Lykke residerede de sidste leveår. (Foto: Leif Kruse, Bramming Hovedgaard).

lies død i 1685⁸⁸, hvilket vil sige, at han dermed havde levet i landflygtighed i over 20 år, men meget tyder ifølge Tommi Larsen imidlertid på, at Kaj Lykke efter at være blevet arresteret i Skåne i 1676 muligvis fik en uofficiel tilladelse til at vende tilbage til sit fædreland⁸⁹.

I en skrivelse, der befinder sig i Rigsarkivet, forfattet på tysk og dateret

14. november 1676, spørger oberst Jacob Vilhelm Stuart kongen, Christian V, hvad han skal stille op med Kaj Lykkes person. Oberst Stuart var i krigens sidste fase kommandant på Landskrona – med kongen lige i nærheden. Hvilket svar Stuart modtog, er uvist, men umiddelbart derefter kan Kaj Lykkes navn ikke spores længere i svenske kilder, og der findes ingen efterretninger hverken i svenske eller i danske kilder, der peger i retning af, at Lykke skulle have opholdt sig i Sverige efter 1676, men for sidste halvdel af 1670'erne optræder hans navn i kontrakterne på fæstegårdene under Bidstrup, hvorfor man kan antage, at han har modtaget en uofficiel tilladelse til at vende hjem fra sin landflygtighed.

Det er dog stadig uklart, om Kaj Lykke ankom frivilligt til fæstningen i Landskrona, eller han var blevet arresteret og ført ind på fæstningen. Brevet, der var stilet til generalauditøren, omhandlede ikke kun Kaj Lykke, men også noget om en krigshandling samt et anliggende om en fangeudveksling. Hærchefen Friedrich von Arenstorff (1626-1689), som var gift med Kaj Lykkes søster, Christence Lykke (1636-1667), opholdt sig i fæstningen på tidspunktet for Kaj Lykkes ophold der.

Da Lykke vendte hjem til Danmark, flyttede han ind på Bidstrup ved Langå, der var hans hustru Øllegaard Gyldenstiernes fædrene gård. Her levede de sammen, indtil hun døde i 1697. Indtil fundet af historikeren Otto Sperlings (1643-1715) papirer var det den gængse opfattelse, at fru Øllegaaard Gyldenstjerne afgik ved døden i året 1694, og at Kaj Lykke

samme år flyttede til Bramming. Otto Sperling opholdt sig i 1697 på Bidstrup, og han beskriver meget nøje tidspunktet for Øllegaard Gyldestiernes død. Hun døde den 18. oktober 1697 mellem klokken 8 og 9 om aftenen under et måltid, hvor hun blev ramt af »stikflod«. Kort tid efter flyttede Kaj Lykke ind på Bramminggaard (senere Bramming Hovedgaard) ved Ribe, hvor hans steddatter Sophie Amalie Friis⁹⁰, der var gift med Johan Rantzau, boede.

Han endte sine dage som en vraget mand, der intet ejede. Et øjebliklets letsindighed nedprintet på skrift kostede ham alt. Kaj Lykke nåede kun at bo i Bramming i knapt to år. Han døde 8. juli 1699⁹¹.

Om hans sidste leveår er intet registreret i kilderne, andet end at han altså tilbragte resten af livet på Bramminggaard, hvor hans nærmeste omgangskreds bestod af ridefoged Kristen Sørensen Rygård og Endruplunds ejer Niels Nielsen.

Kaj Lykke var nu 70 år gammel, temmelig tandløs og gigtplaget – engang en af rigets mægtigste mænd og nu gemt af vejen og glemt.

Vist er det, at han ikke døde en naturlig død, til trods for at han for sin tid havde opnået en meget høj alder.

På vej hjem til Bramminggaard fra et besøg på Endrupholm nord for Bramming skred hans karet pludselig ud og væltede. Lykke brækkede nakken og blev dræbt på stedet. Således ville skæbnen alligevel, at han kom af dage med hovedet skilt fra kroppen.

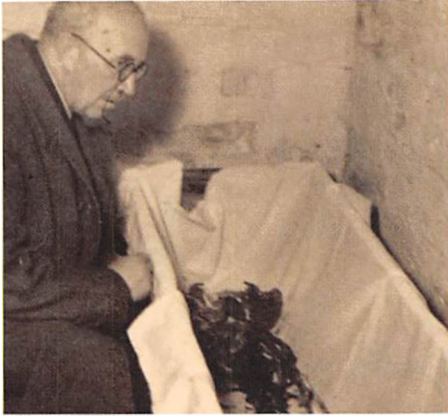

I dag er Kaj Lykkes kiste i lige så dårlig fatning, som da man benyttede lejligheden til at skifte den ud i 1941. Fotoet er fra januar 1991. (Foto: Tommi Larsen).

Begravelsen fandt sted i dybeste stilhed. Hans jordiske rester blev begravet i en simpel fyrretræskiste, som blev hensat i krypten under tårnet i Sankt Knuds Kirke i Bramming.

Epilog

I 1858 fik to medicinstuderende lov til at se graven. Fyrretræskisten var grundet forrådnelse blevet udskiftet, men med en barnekiste, da kraniet lå løst og derfor kunne ligge ved siden af det skeletterede legeme.

Kaj Lykkes jordiske rester, fotografereede i forbindelse med besøget af museumsinspektør ved Nationalmuseet V. Hermansen, antropologen dr. Knud Fischer Møller, og statsgeolog, dr. phil. V.J.H. Nordmann i 1941. Herren på fotografiet er ikke identificeret. (Foto i privat eje).

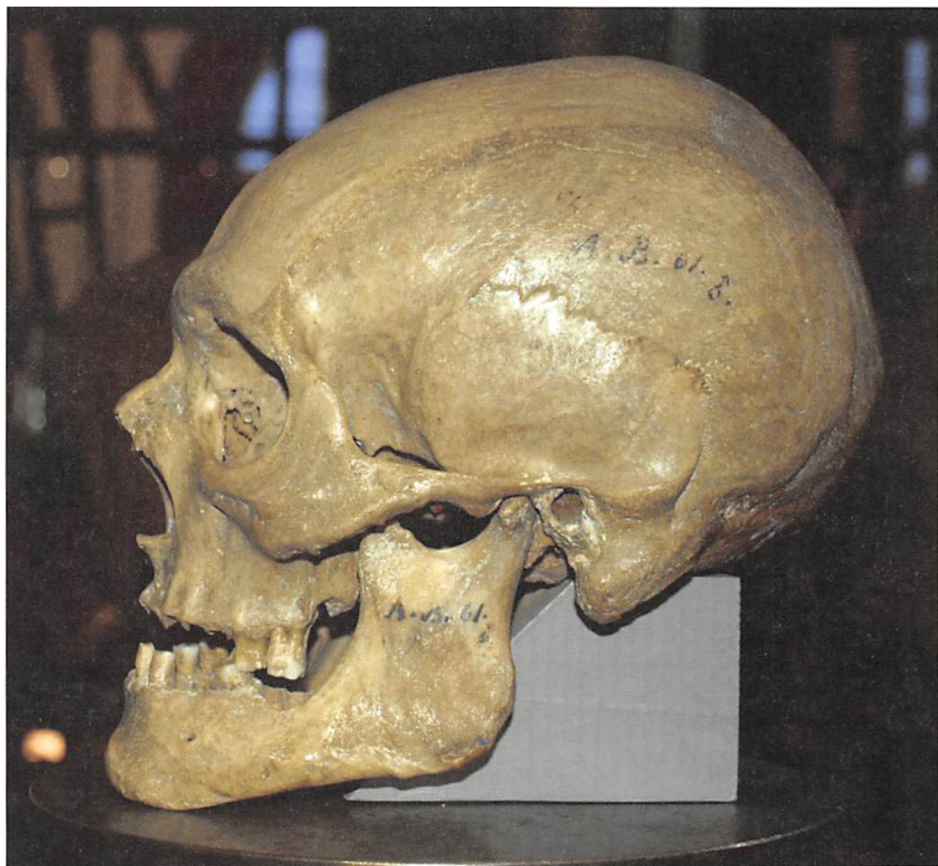
Ifølge Hermansen er Nationalmuseet i besiddelse af et brev, dateret i 1869, hvori den ene af de to »gravrøvere« Gabriel Friis, der senere blev læge i Tønder, beretter, at han med tilladelse fra ejeren af Bramminggaard og Bramming kirke havde undersøgt kisten med Kaj Lykkes jordiske rester og taget kraniet med sig. Kraniet var derefter blevet bragt til København i zoologiprofessor Japeus Steenstrups varetægt.

Kraniet blev med jævne mellemrum gjort til genstand for mange forskningsmæssige betragtninger, inden det i oktober 1941 omsider kom tilbage til Bramming.

Museumsinspektør ved Nationalmuseet V. Hermansen, antropologen, dr. Knud Fischer Møller, og statsgeolog, dr. phil. V. J. H. Nordmann tog kraniet med til Bramming. Årsagen til besøget fra København var, at man bl.a. ønskede at få fastslået, om det kranie, der nu i godt hundrede år havde befundet sig i København, virkelig også tilhørte de resterende, jordiske rester, der befandt sig i graven i Bramming, og som angiveligt var Kaj Lykkes. Knud Fischer Møller kunne ved undersøgelsen i Bramming, ved at sammenligne kraniet med halshvirvlerne, der befandt sig i graven, konstatere, at kraniet tilhørte den person, der lå i graven. Han målte også de større knogler for derigennem at få personens legemshøjde fastslået ved en skønsmæssig vurdering. Fischer Møller konstaterede, at personen havde et brud på lægbenet, og et par fortænder var slået ind, ligesom det med al tydelighed fremgik, at han må have været giftplaget.

Da undersøgelsen var tilendebragt, blev knoglerne indsvøbt i et klæde og lagt i kisten, og denne blev stillet tilbage i krypten. Hensigten var, at kraniet skulle tilbage i graven, men man var bekymret for, at nedbrydningen gik for hurtigt, hvorfor man i første omgang valgte at anbringe det i præstens pengeskab.

I tilfælde af, at man ikke var bedre orienteret, ville kraniets form få en til at tro, at der var tale om en neandertaler. Lykkes kranium viser nemlig, at han har haft en lav, skrånende pandeskal, der ellers kun er set hos de tidligst kendte, primitive menneskeracers pandeskaller. Lykkes

Kaj Lykkes kranium. Kraniet viser, at han har haft en lav, skrånende pandeskal, der ellers kun er set hos de tidligst kendte, primitive menneskeracers pandeskaller. Efter Lykkes død i 1699 blev hans jordiske rester stedt til hvile i Bramming - Sankt Knuds Kirke. Kraniet blev i 1850'erne fjernet fra graven og befandt sig derefter i knapt hundrede år i København, hvor det var genstand for mange forskningsmæssige betragtninger, inden det omsider kom tilbage til Bramming. I dag er det udstillet på Bramming Egnsmuseum. (Foto: Mogens Hansen, Bramming Egnsmuseum).

angiveligt adoniske træk synes derfor at have været yderst begrænsede, i hvert fald antropologisk set. Hans erotiske kvalifikationer har ikke matchet hans skønhed, idet man med vished kan påpege, at hans dyriske

kådhed gik for vidt: »Ja, jeg kan jo ikke sige andet, end at han har været stærkt degenereret og nærmest halv-idiot, og det må sandsynligvis være det, der har gjort ham uimodståelig blandt damerne«, som dr. phil. V.

Nordmann har bemærket, og iflg. ham har Lykke været middelhøj efter datidens forhold og haft et meget lille hoved. Hjernens vægt har kun været 1250 gram. Sammenlignet vejer en mands hjerne normalt 1500 gram og en kvindes 1350 gram.

I 1984 kom kraniet til Brammings byhistoriske arkiv, og da Bramming Egnsmuseum åbnede i 1994, indgik det i museets samling, hvor det i dag er udstillet.

Hovedgrenen i den mægtige og navnkundige Lykke-slægt, der i århundreder havde bestredet rigets højeste poster og ejet og drevet nogle af landets største jordbesiddelser, uddøde i mandlig linje med Kaj Lykke, idet han ikke efterlod sig descendenter.

En anden gren førtes videre, men Kaj Lykke blev den sidste i slægten, der der ejede så store godsbesiddelser.

Noter

- 1 Absolutisme dækker over uindskrænket fyrstevælde. Forfatningsmæssigt er absolutisme det samme som enevælde, således at en enkelt person råder over den samlede statsmagt. Absolutismen var med vekslende styrke den karakteristiske styreform i det meste af Vesteuropa i tiden fra omkring 1500 til 1800, fra opgivelsen af tanken om Europas enhed i senmiddelalderen til den amerikanske og den franske revolutions omstyrtning af tanken om en hersker over folket til fordel for en hersker af folket. Danmark var et enevældigt styre fra 1660 til 1849, hvor grundloven blev indført og gav landet en fri forfatning
- 2 Niels Rasmussen Søkilde: Kaj Lykkes Fald med dets forspil og følger. Odense 1876, p. 1
- 3 Tommi Larsen: Kaj Lykke. Lokalårbogen i 1996, årgang 14, p. 73
- 4 Man kan sætte spørgsmålstegn ved, hvor tungtvejende Rothes udlægning (oversættelse) er at lægge til grund som primærkilde. Originalmaterialet til processen, mærket C4-1 Processer 1656-1661, beror i dag i Rigsarkivet
- 5 Kaj Lykke er antageligt opkaldt efter sin faster, Anne Lykkes mand Kaj (eller Cai) Rantzau, som afgik ved døden i 1623. I 1625 var Anne Lykke kommet over gemalens død og indledte sit skandaløse forhold til Christian IV's søn – den udvalgte prins Christian, et forhold, der kom hende dyrt at stå. Det var næppe dét år, hvor hendes afdøde mand skulle mindes, hvorfor 1624 mere taler for Kaj Lykkes fødselsår end året 1625 (Tommi Larsen, utrykt manuskript)

- 6 O.F.C. Rasmussen: Optegnelser om Gisselfeld. A.P. Bangs Bogtrykkeri, Næstved 1868, p. 95
- 7 Louis Bobé: Brahetrolleborg. Danske Slotte og Herregårde, bind 8 - Sydfyn, p. 167-192, 2. udgave. Hassings Forlag, København 1964 (redaktion af Aage Roussell), p. 179
- 8 Sædvanligvis benævnt som Lisbeth Brock
- 9 O.F.C. Rasmussen, p. 90-92
- 10 Broksøs tjenefrihed blev i 1700-tallet anerkendt efter forhandlinger med Gisselfeld Kloster, som gården hidtil havde hørt inde under
- 11 Christian Bruun: Kaj Lykke til Gisselfeld, Rantzausholm m.m. En historisk undersøgelse. København 1886, p. 10
- 12 Kong Christian den fjerdes egenhændige breve, bind 6-7 (1645-1648), p. 363. Selskabet for Udgivelse af Kilder til Dansk Historie, 1969-70. Udg. ved C. F. Bricka og J. A. Fridericia af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie
- 13 Der synes ganske vist at være enighed om, at Ulfeldts og Kaj Lykkes forhold var positivt. Umiddelbart efter kongens død, den 28. februar 1648, var Lykke angiveligt medvirkende til fornedrelsen af kongens maitresse Vibeke Kruse ved at bortskaffe karrossen, som kansler Sehested havde ladet sende til Rosenborg Slot for at afhente hende. I stedet måtte hun på Ulfeldt og Lykkes initiativ lade sig nøje med en simpel postvogn, til spot og skændsel, spændt for med en rød og en hvid hest. I og med at Lykke ikke længere var tjenstgørende ved hoffet, må denne handling være udøvet på befaling af Ulfeldt
- 14 Sebastian Olden-Jørgensen: Enevoldsarveregeringsakten og Kongeloven – forfatningsspørgsmålet i Danmark fra oktober 1660 til november 1665. Historisk Tidsskrift, bind 16, række 2 (1993), p. 299
- 15 Nils G. Bartholdy: Adelsbegrebet under den ældre enevælde. Sammenhængen med privilegier og rang i tiden 1660-1730. Historisk Tidsskrift, 12. række, bind V, hæfte 3, 1971, p. 581
- 16 Sebastian Olden-Jørgensen: Søren Kornerup – en af absolutismens uheldige høge. En moralsk fortælling. 1066 Tidsskrift for Historisk Forskning, 22. årgang, nr. 2, september 1992, p. 14-15
- 17 Christen Ostensen-Wejle: Glossarium Juridico-Danicum. København 1641, p. 24
- 18 Christian Bruun, p. 93. Se tillige Erik Kroman & Stig Juul's »Danmarks gamle Love paa Nutidsdansk« II. København 1945, p. 37
- 19 Casper Peter Rothe: Brave danske Mænds og Qvindes Berømmelige Eftermæle, bind II, p. 294-95.
- 20 Casper Peter Rothe, p. 295
- 21 Se Christian Bruun, p. 38-39
- 22 Se Casper Peter Rothe: opslag p. 293, endvidere opslag, p. 160 i Svend Ellehøj: Politikens Danmarkshistorie, bind 7, "Christian IV's Tidsalder

- 1596-1660, 3. udgave, 2. oplag. 1985, samt Christian Bruun, p. 38.
- 23 Louis Bobé, p. 178
- 24 Niels Rasmussen Søkilde, p. 8
- 25 C4-1. Processer. Indre Forhold: Kaj Lykke 1656-1661 (Rigsarkivet)
- 26 Niels Rasmussen Søkilde, p. 9
- 27 Christian Bruun, p. 44
- 28 Niels Rasmussen Søkilde, p. 6
- 29 Et birk var oprindeligt betegnelsen for en mindre retskreds, der var udskilt fra et herred. Ordet birk svarer til det tyske »Bereich«, der betyder område. Efter absolutismens indførelse i 1660 tiltog antallet af birker væsentligt, navnlig fordi der med oprettelsen af adelige lensgodser fulgte birkeret. Således fik lensbesidderen jurisdiktionsmyndigheden på godsets område. Han måtte dog ikke selv fungere som dommer, men såvel ansættelse som aflønning af både birkedommer og birkeskriver beroede hos ham, hvorfor det må antages, at lensmanden alligevel har haft et betydeligt lod på vægtskålen vedr. sagsforløbene og deres pådømmelse
- 30 Niels Rasmussen Søkilde, p. 11
- 31 Christian Bruun, p. 45
- 32 Til generalfiskalens embedsområde hørte oprindelig også sager, som vedrørte statskassen. Periodevis var der til embedet knyttet underordnede fiskaler, provins- og landfiskaler. Fra 1751 blev generalfiskalen i regelen udnævnt blandt højesteretsadvokaterne
- 33 Christian Bruun, p. 47
- 34 Christian Bruun, p. 47-48
- 35 Niels Rasmussen Søkilde bemærker tillige ”hint fem Aars gamle brev, der rimeligvis igjennem Statholder Gabels Haand fandt Vej til Hovedstaden”, p. 16
- 36 Christian Henrik Brasch: Gamle Ejere af Bregentved, København 1873, p. 264
- 37 Michael Bregnsbo: Til venstre hånd – danske kongers elskerinder. I. udgave, I. oplag. Gyldendal 2010, p. 94-95
- 38 Christian Bruun, p. 49
- 39 Christian Bruun, p. 52-53
- 40 Casper Peter Rothe, p. 298-299. (Det originale indlægs ordlyd er aftrykt i Christian Bruuns beretning, p. 66)
- 41 Christian Bruun, p. 55
- 42 Brevet bevares i nr. 139. Det er udgivet af Langebek i Danske Magazin, V., p. 136. En afskrift efter Langebeks afskrift i diplomatariet ved N.M. Petersen findes i Det Kongelige Bibliotek, NKS 4°, nr. 1290
- 43 Niels Rasmussen Søkilde, p. 18-19
- 44 Christian Bruun, p. 57.
- 45 Niels Rasmussen Søkilde, p. 19.
- 46 Christian Bruun, p. 57. Det originale dokument bevares i nr. 139. En afskrift findes i Det Kongelige Bibliotek. Adelsbreve pl. nr. 45, brev nr. 83

- 47 Christian Bruun, p. 58-59. Det originale dokument bevares i nr. 139. En afskrift findes i Det Kongelige Bibliotek. Adelsbreve pl. nr. 45, brev nr. 86
- 48 O.F.C. Rasmussen, p. 98
- 49 Niels Rasmussen Søkilde, p. 19
- 50 Casper Peter Rothe, p. 297-98
- 51 Christian Bruun, p. 48
- 52 Det originale indlægs ordlyd er aftrykt i Christian Bruuns beretning, p. 67-69
- 53 Christian Bruun, p. 69-71
- 54 Frederik Sneedorff: Samlede Skrifter, IV, forelæsninger over Fædrelandets Historie, II., København 1798, p. 194-95
- 55 Casper Peter Rothe, p. 306
- 56 Christian Bruun, p. 65-66
- 57 Christian Bruun, p. 84
- 58 Casper Peter Rothe, p. 308-309
- 59 Otto Andrup: Gisselfeld. Danske Slotte og Herregårde, bind 4 - Midt-sjælland p.387-408, 2.udgave, Hassings Forlag, København 1964 (under redaktion af Aage Roussell), p. 395
- 60 O.F.C. Rasmussen, p. 104
- 61 Oluf Rosenkrantz var blevet optaget i den nyindrettede friherrestand i 1671 og udnævnt til geheimeråd syv år senere, skønt dette egentlig ikke rigtig lod sig forlige med den gammeladelige selvfølelse, han lagde for dagen i forsvarsskriftet, *Apologia Nobilitatis* Danicæ fra 1681, der blev hans livs bedrift og skæbne. Resultatet udeblev ikke, domfældt som han blev til fortabelse af embeder, rang og ejendom samt tilbagekaldelse af de påstande, der ikke anstod sig en enevældig konges geheimeråd.
- 62 O.F.C. Rasmussen, p. 99
- 63 I 1915 gennemgik Gisselfeld en restaurering under ledelse af arkitekten Martin Borch (1852-1937). Gisselfeld havde i en årrække i 1700-tallet været pudset og hvidkalket, formentlig i et forsøg på at få det til at fremstå som et tidstypisk herresæde. Det var en mode, der slog igennem herhjemme i 1700-tallet, hvor nyeste byggemode just foreskrev pudsede og hvidkalkede facader, snarere end den dystre sengotik- og renæssancestil. Ved en tidligere restaurering af Gisselfeld ved J.D. Herholdt (1818-1902) i perioden 1869-74 fjernede man pudsen fra 1700-tallet. Ved Borchs restaurering i 1915 lykkedes det at føre Gisselfeld tilbage til Peder Oxes stil, ved at man fremdrog de brændte munkesten ved hjælp af moderne restaureringsprincipper med respekt for det oprindelige byggemateriale, således at stedet på ny fremstod som et borganlæg fra overgangsperioden mellem sengotikken og renæssancen. Der findes i dag intet synligt spor på murværket af, at Gisselfeld tidligere fremstod som et hvidkalket herresæde.
- 64 Otto Andrup, p. 404-405
- 65 Christian Bruun, p. 86
- 66 Christian Bruun, p. 97-98

- 67 Christian Bruun, p. 88 (se tillige Casper Peter Rothe, p. 311-312)
- 68 O.F.C. Rasmussen, p. 99
- 69 Gunnar Olsen: Politikens Danmarks-historie, bind 8. Den unge enevælde. 3. udgave, 2. oplag. 1985, p. 75-76
- 70 Ditlev Tamm m.fl.: Juraen på Københavns Universitet 1479-2005, p. 89-91
- 71 Steffen Heiberg: Enhjørningen – Corfitz Ulfeldt. Gyldendal 1993, p. 231
- 72 Sebastian Olden-Jørgensen, p. 19
- 73 Christian Bruun, p. 134
- 74 Se Torben Jensen: »Højesterets arbejdsform. Af Højesterets historie i 325 år«. Artikel i særudgave af UfR: »Højesteret 1661-1986«, p. 116.
- 75 Vota om sagen mod Generalfiskal Søren Kornerup. Rigsarkivet: Kongehuset og Riget. Indre forhold. C 4 Processer – sagen mod Søren Kornerup 1662-1664 (privat notesamling, Sebastian Olden-Jørgensen)
- 76 Vota i sagen mod Generalfiskal Søren Kornerup
- 77 Vota i sagen mod Generalfiskal Søren Kornerup
- 78 Efter kgl. befaling den 19. maj om at votere i sagen kan de underskrevne ikke andet end kende generalfiskalen skyldig i Hans Lauritzens uskyldige henrettelse. Ingen lovtekst synes at passe direkte, men Chr. III's reces artikel 21 og 22 eller gårdsretten I kap. synes bedst egnet. Henstiller dog dommen til kongen selv. Underskrevet den 20 maj af: Hans Schack, P. Reedtz, H. Bielke, Niels Trolle, Iffuer Krabbe, Otto Krag, Axel Urup, Jørgen Bielke, Offue Schade, Hans Nansen, Henrich Ernst, Erasmus Vinding og P. Scavenius (Sebastian Olden-Jørgensen)
- 79 Casper Peter Rothe: Brave danske Mænds og Qvindes Berømmelige Eftermæle, bind II, p. 315
- 80 Sebastian Olden-Jørgensen: Kun navnet er tilbage – en biografi om Peter Griffenfeld. Gads Forlag, København 2000, p. 83
- 81 Christian V's Danske Lov af 15. april 1683 v. Casper Peter Rothe. København 1753, 6. bog, 4. kapitel, 1. artikel [6-4-1], p. 875-876
- 82 Brev af 1665 til Peder Reedtz fra Gunde Rosenkrantz. NKS 4°, nr. 2093 b, p. 51
- 83 Christian Bruun, p. 91
- 84 Se Uldallske Samling, 4°, nr. 272, p. 698 fl.
- 85 Konturerne til en sag begyndte ganske vist at tegne sig kort tid, efter at processen mod Kaj Lykke fandt sin afslutning. Der gik rygter om, at der angiveligt skulle bestå et forhold af intim karakter mellem dronning Sophie Amalie og hendes kammertjener Jakob Pedersen. Dronningen havde forgæves forsøgt at få ham udnævnt til Rentemester, men pludselig måtte Pedersen flygte til Tyskland.
- 86 Grev Valdemar Christian (1622-1656), Christian IV's ældste søn med Kirsten Munk

87 Christian Bruun, p. 13

- 88 Casper Peter Rothe bemærker, at Lykke allerede i 1679 fik tilladelse til at vende hjem til sit fædreland, men først efter dronning Sophie Amalies død i 1685 kunne tilladelsen benyttes
- 89 Tommi Larsen: Kaj Lykke – beretningen om en adelsmands slægt, tid og skæbne (utrykt manuskript)
- 90 Øllegaard Gyldenstiernes datter af første ægteskab med Christian Friis af Haraldskær
- 91 Nogle steder i kilderne angives Kaj Lykkes dødsår som 1697, men det, der sædvanligvis opgives, er 1699, og ifølge en notits i Det Kongelige Bibliotek er dødsdagen den 8. juli. Konsulterer man derimod Bramming Præstearkivs kirkebog, vil man se, at han begravet på Bramming kirkegård, og dødsåret angives her til 1702!

Forfatter

Andreas Ørskov-Lindhardt, født 1983. Stud. jur., Juridisk Institut ved Syddansk Universitet.

Specifikke arbejdsområder: Særdomstole i enevældens Danmark 1660-1849, enevældens proces- og bevissystem (proces- og strafferet), partikulærkammeret indtil 1849 (specifikt 1670-99), kabinetssekretariatet 1656-, herunder chatolkammerets sager, adelsbegrebet under den ældre enevælde, fideikommisarisk substitution, lensafløsningen, arvesuccessionen og suveræniteten 1660-1849, offentlige og private stiftelser, foundationer og gavebreve (herunder Vallø Stift, Herlufsholms Stiftelse, Carlsen-Langes Legatstiftelse, Vemmetofte Kloster, Gisselfeld Adelige Jomfrukloster i Sjælland). Anklagemyndighed og politi 1919- (specifikt Københavns Politis undersøgelseskamre (5. og 6. Politi-inspektorats sager)), samt de ekstraordinære statsadvokaturer 1945-50, retsplejereformen.

Tale for Preben V. Andersen i anledning af udnævnelsen til æresmedlem den 12. oktober 2011 v/Historisk Forenings formand Helge Torm

Kære Preben!

I 2009 indførte vi en ny tradition ved at udnævne et af vore medlemmer til æresmedlem. Ja, det er jo ellers en tradition, som man kender fra mange andre, velbedagede foreninger. Men vi kan ikke af vores annaler se, at der tidligere hos os har været noget med æresmedlemmer.

Det første æresmedlem i nyeste tid blev Johs. Lyshjelm i Skælskør. Han var foreningens formand lige fra 1964 og frem til 1991, altså i samfulde 27 år, en rekord, der bliver svær at slå!

Samtidig med at Lyshjelm var formand for os, var han også i en periode på 12 år, fra 1974 til 1986, borgmester i sin hjemby, altså Skælskør. Det er lige ved, at man kan sige, at det sidste var en biting i forhold til hans formandskab i foreningen her.

Da Lyshjelm trak sig som formand, blev afløseren sparekassedirektør Preben V. Andersen, dengang boende i Kirkerup, senere i Fuglebjerg.

Preben har næsten altid været historisk interesseret, og uanset hvor du

har haft dit virke som sparekasseleder, i en række år tidligere var det på Møn i det gl. Præstø Amt, ja så har du taget aktivt del i det lokale, historiske arbejde.

Hvornår du egentlig blev medlem af vores forening, ved jeg ærligt talt ikke, men dit historiske engagement kom os organisatorisk til gode allerede i 1989, hvor du kom ind i bestyrelsen som menigt medlem, men hurtigt avancerede du altså til formandsposten, som du beklædte igennem 10 år, d.v.s. fra 1991 og frem til 2001. Du lagde mange kræfter i arbejdet, og det lykkedes dig at føre foreningen videre på din egen rolige og imødekommende måde.

Desuden har du igennem årene bidraget med forskelligt stof til årbogen, senest sidste år med en artikel med et emne fra din egen branche, nemlig Sparekasserne igennem 200 år med Holsteinborg som udgangspunkt.

Og jeg tror også, at lige siden du forlod formandsposten, har vi kunnet trække på dig som dirigent ved

Det nye æresmedlem Preben V. Andersen modtager diplom og blomster af formanden for Historisk Forening ved jubilæumsreceptionen den 12. oktober 2011 på Hotel Postgården, Sorø. Foto: Carsten Egø Nielsen.

vore generalforsamlinger, også selv om du på det seneste har fået bopæl i København.

Vi kan således fastslå, at du både før, mens og efter du var formand, har vist stor interesse for vores arbejde og lagt mange kræfter i det.

Bestyrelsen finder på denne baggrund, at vores 100-års jubilæum er en meget passende anledning til at udtrykke vores taknemmelighed for din indsats gennem de mange år ved at udnævne dig til nyt æresmedlem.

Foreningens efterårstur i 2011 blev en stor succés med meget fin tilslutning, sikkert fordi vi kunne besøge et sted, der normalt ikke er offentligt tilgængeligt, nemlig »Valdemarskilde«, hvis ejer Denis de Neergaard tog imod og viste rundt i hovedbygningen, mens sønnen Michael de Neergaard tog sig af park- og havevandringen. Her ses et udsnit af deltagerne på vej op mod den imponerende havefront til »Valdemarskilde«. Foto: Peter Nommesen.

Årsberetning for april 2011 – april 2012

Aflagt v/formanden på årsmødet i Ringsted d. 17. april 2012

Navneforandring

2011 blev et begivenhedsrigt år for vores forening. For det første blev foreningens navn ændret fra Historisk Samfund for Sorø Amt til Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland, og for det andet kunne vi den 12. oktober holde 100 års jubilæumsfest.

Navneforandringen blev vedtaget på generalforsamlingen den 12. april 2011 på Liselund i Slagelse, og den var eenstemmig, ligesom andre ændringsforslag gik glat igennem, således at vi i dag har et sæt tidssvarende vedtægter. Også regnskab og budget blev godkendt.

Ved generalforsamlingen blev Helge Torm, Kurt Rehder, Jørgen Woetmann Andersen og Arne Larsen genvalgt, og Ole Skude blev nyvalgt som suppleant.

Bestyrelsen konstituerede sig uændret ved konstitueringsmødet den 29. april hos Erik Damm Andersen. Desuden har bestyrelsen mødtes den 16. august hos Kurt Rehder og den 17. januar 2012 hos Gunnar Holst.

Herudover har bestyrelsen i anledning af 100-års jubilæet i begyndelsen af januar haft en lille, selskabelig sammenkomst med damer hos Grethe og Ole Skude, Slagelse.

Medlemsaktiviteterne

Forud for generalforsamlingen på Liselund var der en rundvisning i ned historiske lokaler ved konferencetrets forstander Vibeke Hein.

Lørdag den 14. maj fandt forårsturen sted. Målet var seværdigheder på Lolland. Ca. 37 deltagere så først Maribo Domkirke, og efter frokosten i »Bangs Haver« gjaldt det herregårdsmuseet på Pederstrup. Til sidst blev Ravnsborg Voldsted besigtiget.

Efterårsturen lørdag den 17. september drejede sig om »Valdemarskilde«, hvis ejer Denis de Neergaard venligt tog imod og assisteret af sin søn Michael de Neergaard lod de usædvanligt mange deltagere (o. 75) på skift betragte interiørerne i hovedbygningen og parken med bl.a. kilden, der har givet stedet navn.

Det blev en uforglemmelig oplevelse for alle. Arrangementet fortsatte med kaffe i den ny sognegård ved Sorterup Kirke og en fremvisning af middelalderkirken i Ottestrup, hvor formanden fortalte om dens historie og inventar samt kalkmalerier.

I efteråret 2011 var der som tidligere år arrangeret tre foredrag i samarbejde med Lokalhistorisk Arkiv i Slagelse og med Slagelse Bibliotek som mødested.

Første foredrag, som fandt sted den 11. oktober, med Maria Sander, Nationalmuseet, handlede om Frederik Svane, der først tjente som missionær på Guldkysten, siden som degn i Havrebjerg.

Næste foredrag den 25. oktober havde Den kolde Krig som tema. Foredragsholder var museumsinspektør Thomas Tran Pedersen, Koldkrigs-museum Stevnstort.

Sidste foredrag satte fokus på jøderne i den danske provins, især i Slagelse. Gymnasielektor Merete Næsbye Christensen stod for dette den 22. november.

Jubilæumsfesten i Sorø

Årets højdepunkt var dog nok jubilæumsfesten om eftermiddagen onsdag den 12. oktober i den store sal på Hotel Postgården i Sorø, den by, hvor foreningen blev stiftet i 1911. Knap 90 personer mødte op for at hylde den bedagede jubilar. Efter velkomst v/formanden blev der holdt taler af formanden for Historisk Samfund for Præstø Amt og af Erik Helmer

Pedersen og Aase Windeballe, begge repræsentanter for Dansk Lokalhistorisk Forening.

Op til jubilæet var der en journalistisk artikel om foreningens historie i Sjællandske og Dagbladet, men pressen dækkede desværre ikke selve jubilæumsfesten.

Apropos vores store jubilæumsfest, så kunne naboforeningen mod syd, Historisk Samfund for Præstø Amt, fejre 100 år ved en velbesøgt sammenkomst på Rosenfeld Gods lørdag den 17. marts 2012. Her deltog formanden på vegne af vores forening.

Årbog 2011 – jubilæumsbogen

Årbogen for 2011 blev naturligvis præget af jubilæumsfejringen, men ikke 100%, som den kunne være blevet. I bestyrelsen talte vi på et tidspunkt om at lave en slags billedbog anno 1911 med hjælp fra de lokalhistoriske arkiver, men det viste der sig ikke tilstrækkelig tilslutning til. I stedet blev det til et par tilbagegende artikler, dels ved formanden om foreningens stifter L. F. la Cour, dels ved Hans Burchardt om årbogsrækkens typografiske udvikling. Dette smittede igen af på valg af motiver til foromslaget. – Og årbogen for 2011 blev også noget særlig ved at være usædvanlig stor i omfang (181 s.).

Øvrige bidragydere var Karen Margrethe Skov-Hansen, Per Lotz, Kurt Rehder, Andreas Ørskov-Lindhardt, Asger Nielsen, Arne Larsen og Helge Torm. Årbogen er blevet vel

Den store festsal på Hotel Postgården i Sorø blev fyldt af gratulanter fra nær og fjern, da Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland fejrede sit 100-års jubilæum den 12. oktober 2011. Foto: Carsten Egø Nielsen. – Nederst bestyrelsen samlet - fra venstre Ole Skude, Kurt Rehder, Gunnar Holst, Helge Torm, Erik Damm Andersen, Carsten Egø Nielsen, Jørgen Woetmann Andersen og Arne Larsen. Foto: Ida Egø Nielsen.

modtaget og har solgt godt i Sorø, Slagelse og Skælskør.

Dansk Lokalhistorisk Forening

Vi er fortsat medlemmer af landsforeningen, og den støtter omvendt til stadighed vores publikationsvirksomhed. Desuden er vi med i landsforeningens projekt omkring 1. Verdenskrig og den betydning, krigen fik for forsyningspolitikken.

Ved det sidste årsmøde, afviklet så sent som denne week-end på Dalum Landbrugsskole, deltog undertegnede for vores forening, og fra at være suppleant blev jeg valgt ind i bestyrelsen i stedet for Palle Petersen, Bogen, der havde trukket sig i utide.

Tak

Til sidst vil jeg takke mine kolleger i bestyrelsen for et godt og givtigt samarbejde. Der er mange ting, der skal klares, for at denne forening kan fungere og fungere godt, og det har I alle bidraget til.

Også tak til Jer medlemmer, der viser interesse for det historiske arbejde i vores del af Sjælland, og ikke mindst er vi vore sponsorer, offentlige som private, taknemlige for deres støtte.

Netop i jubilæumsåret blev vores arbejde påskønnet ved flere penge-donationer, end vi er vant til. Uden økonomisk hjælp udefra kunne »butikken« ikke løbe rundt – så enkelt er det.

Lokalhistorisk litteratur fra Midt- og Sydvestsjælland 2011-2012

Anmeldelser v/bestyrelsen

Midt- og Sydvestsjælland

Hugo Matthiessens Skælskør, Korsør og Slagelse. Udg.: Slagelse Arkiverne og Forlaget Hikuin, 2011

Så er den her endelig: Bogen med Hugo Matthiessens billeder fra de tre købstæder i den nuværende Slagelse kommune. De i alt 104 billeder er optaget i perioden 1913-1919 med 20 billeder fra Skælskør, 52 billeder fra Korsør og 32 fra Slagelse.

Til hvert billede er skrevet en kort tekst af forskellige medarbejdere ved Slagelse Arkiverne. Den flotte bog har desuden en indledning af Børge Riis Larsen om Hugo Matthiessen og hans købstadsprojekt.

Bogen er i øvrigt nr. 17 i den store serie med billeder fra de købstæder, som Hugo Matthiessen besøgte i perioden 1913-1922, 75 købstæder i alt. Bogen koster kun 140 kr., idet Slagelse kommune på forhånd har aftaget en del af oplaget til repræsentative formål. Den kan købes på Slagelse Bibliotekerne og Slagelse Arkiverne.

Carsten Egø Nielsen

Jens Kristian Krarup: Den danske Klosterrute. Bind 5: Fra Roskilde til Slagelse, og bind 6: Fra Slagelse til Vordingborg

Udg. af forlaget Unitas i 2012. Hhv. 227 og 204 s., rigt illustrerede. Pris pr. bd.: 329,00 kr.

Den Danske Klosterrute er en turist- og pilgrimsvandringsrute gennem hele Danmark med temaerne kirke, kunst, historie og natur. I alt er ruten 2.000 km lang og forbinder 49 steder, hvor der blev bygget klostre i middelalderen. Mellem klosterstederne går turen fra kirke til kirke ligesom for middelalderens pilgrimme. Den samlede klosterrute er udgivet i 6 bind, hvoraf de senest udkomne bind 5 og 6 dækker vores geografiske område. Bind 5 slutter på Gammel Torv i Slagelse, hvor så bind 6 starter.

De to bind indeholder megen komprimeret viden og er fremragende som håndbøger på turen i et handy format. Der er ikke tale om ny viden, men ideen med at bygge ruten op omkring klostre og kirker bringer læseren ind i en sammenhæng med dette udgangspunkt.

Carsten Egø Nielsen

**John Erichsen & Luise Skak-Nielsen:
Naturen & Kunsten – landskabshavens kulturhistorie i Danmark 1780-1830, 2012.**

Udgivet på forfatterens forlag Historismus. Stift bind, 310 s., rigt illustreret i farver. Pris: 380,00 kr. + forsendelse. Kontakt: tlf. 2927 1428.

I dette pragtværk, hvor særdeles kompetente fagfolk skildrer den romantiske have storhedstid herhjemme, gives der først en generel introduktion, og – af interesse for historisk interesserede på vore midtsjællandske breddegrader – blandt de eksempler på havekunsten, som derefter gennemgås på mere detaljeret vis, er haven ved Gisselfeld, som på s. 79-92 skildres særskilt, illustreret ved hjælp af bl.a. gamle kort og billeder fra parken, således at der ikke kan herske tvivl om, at vi her har med et særdeles interessant stykke kulturarv at gøre. I sin nuværende udformning kan denne have iflg. forfatterne i høj grad føres tilbage til Gisselfeld Klosters 2. overdirektør Christian Conrad Sophus greve Danneskiold-Samsøe (d. 1823). Han forskønnede Gisselfeld med landskabelige anlæg og oprettede blomstergartneri og planteskole.

Det er således forfatterens synspunkt, at »Gisselfeld indtog en førende stilling blandt landets haver« i 1800-tallets sidste halvdel, og det restaurerede paradedhus står for dem står som et monument over godsets indsats indenfor blomstergartneriet. Denne bog er en oplagt julegave til hvilken som helst havehistorisk interesseret person, men også til alle andre, som er optaget af vore slotte, herregårde og præstegårdes banebrydende, kulturhistoriske indsats og betydning, også når det gjaldt et så specifikt emne som udformning af haverum.

Helge Torm

Sorø-området

Jørgen From Andersen og Steen Jensen: Hauchs Fysiske Cabinet

Sorø Lokalhistoriske Selskab har udsendt en meget flot og spændende bog om Hauchs Fysiske Cabinet skrevet af to af ildsjælene bag samlingen. Vi får naturligvis historien bag Cabinettet og samlingen, herunder historien om hofmarskal A.W. Hauch, der levede fra 1755 til 1838. Men frem for alt får vi præsenteret en del af de mere end 700 fysiske og kemiske instrumenter, som samlingen indeholder.

Præsentationen er en tekstbeskrivelse og frem for alt nogle meget flotte farvefotos af de pågældende instrumenter. Denne kombination betyder, at bogen er meget læseværdig og seværdig – også af folk, der ikke har særlig baggrundsviden indenfor det faglige område. Takket været flere økonomiske tilskud kan bogen erhverves for en yderst rimelig pris, nemlig 80 kr. Bogen sælges på Hauchs Fysiske Cabinet, Sorø Turistkontor og Svegård's Boghandel i Sorø.

Carsten Egø Nielsen

Jul i Sorø 2011 (59. årgang)

Udg. af Foreningen Jul i Sorøs Venner. Hæftet. 96 s., rigt illustreret i farver og s/h. Pris: 100 kr. Fås gennem boghandlerne.

Som sædvanligt er det fortsat meget flot opsatte julehæfte en guldgrube af lokalhistoriske artikler, hvor det er svært at fremhæve noget for andet, men alligevel...

Der er et par spændende beretninger om lig i Sorø Klosterkirke, dels om undersøgelser af den kendte kong Valdemar Atterdag v/Niels Steen Jensen og om den ukendte bal-løvinde Hedevig Pultz v/Lars Kelstrup. Desuden får man historien om nogle udvandrere fra Haverup til Utah v/tidl. arkivar Ronald Stout. Vores tidligere bestyrelsesmedlem Helge Jensen skriver om Sorø Andelsfrugteri, og Holger Jørgensen redegør for dyrskuerne i Sorø. I to jubilæumsartikler får vi historiske oplysninger om Svegårds Boghandel (125 år) og Sorø Tennisklub (100 år), begge v/Peter Finn Larsen. Livet i Sorø Arrest (i brug indtil 1. januar 1977) skildres gribende af arkivar Per Damsbo Andersen, mens livet i det fri gennem tiderne på Kongsgården i Vester-Broby, som nu drives som museum og kultursted, og som vores forening besøgte på efterårsturen i år, belyses af Carl-Christian Bringgaard, støtteforeningens formand. Endelig er der den pudsige historie om et luftkastel: planerne fra 1889 om et gigantisk sanatorium ved Sorø sø, fortalt jordnært og grundigt af Ronald Stout.

Igen er det en fornøjelse at have dette julehefte i hånden og efterhånden læse sig igennem det hele, mens man nyder illustrationerne, som der kælet gevaldigt for.

Helge Torm

Oldebjerg-Lindebjerg. Beskrivelse af Oldebjerg Teglværk og egnens gårde og huse.

Udg. af: »Ka' du huske«. Lokalhistorisk forening for Lynge sogn. Redigeret af en gruppe lokalhistorikere. Cacheret omslag, 126 s., rigt ill., Sorø 2011. Pris: 129,95 kr.

»Ka' du huske« har udgivet en minutiøs beskrivelse af ejendommene i Lindebjerg og Oldebjerg ejerlav, et område, der ligger mellem Slagelse og Sorø. Den længste beskrivelse, og måske også den mest interessante for ikke-lokale personer, er beskrivelsen af Oldebjerg Teglværk. Led-saget af rigtig mange private billeder får vi på de 27 sider beretninger fra tidligere ansatte, ejere m.fl. Beretningen viser, hvor vigtigt det er også at få taget fotografier fra arbejdssituationer. Mange mennesker har masser af fotos fra familiesammenkomster, men kun ganske få fra et måske langt arbejdsliv.

Også historierne om de øvrige ejendomme er god, lokalhistorisk læsning, der bl.a. udmærker sig, når det gælder bygningerne, ved gengivelse af et gammelt fotografi, som kan sammenlignes med et nutidigt. Et flot, lokalhistorisk værk, så når man alligevel skal besøge boghandleren i Sorø for at købe Jul i Sorø, vil det være på sin plads også at købe denne udgivelse.

Carsten Egh Nielsen

Realdania Byg (red. og udg.): Tvedes Rådhus i Sorø, 2012

Forf.: Asger Aabenhus, Badeloch Vera Noldus og Helge Torm. Cacheret omslag, 72 s., rigt illustreret. Pris: 149,00 kr. Kan downloades gratis fra www.realdaniabyg.dk ISBN: 978-87-92230-40-9.

Realdania Byg købte i 2010 det gamle Sorø Rådhus fra 1880-81, beliggende ved byens torv, med henblik på en restaurering, der skulle sikre ejendommens umistelige, arkitektoniske og kulturhistoriske værdier for eftertiden. Den omfattende restaurering blev færdig i forsommeren 2012, og

huset er begyndt at modtage byrådsmedlemmerne, der atter holder byrådsmøder i den pompøse byrådsal, byens turister, idet stueetagen nu er indrettet til turistkontor, og brugere af biblioteket og arkivet, som råder over flere celler i den tilstødende, gamle arrest til magasinformål.

I forbindelse med indvielsen den 8. juni af det gennemrestaurerede rådhus præsenterede bygherren en flot bygningshistorisk bog, skrevet af arkitekt Asger Aabenhus, arkitekturhistoriker Badeloch Vera Noldus samt historiker Helge Torm. Førstnævnte skriver om restaureringen, mens Badeloch Vera Noldus skriver om "International påvirkning og lokal identitet". Endelig skriver Helge Torm om rådhuset og dets funktioner gennem tiderne.

Bogen er vel illustreret med historiske så vel som helt aktuelle fotos, disse af de smukt restaurerede interiører så vel som eksteriører og optaget af mesterfotografen Jens Lindhe.

Carsten Ego Nielsen

Slagelse-området

Ole Seyffart Sørensen: »...en kobbersmed kom til byen«. Fortællingen om familiefirmaet H.P. Christensen & Sønner A/S, Slagelse (2011)

13. oktober 2011 fyldte VVS-firmaet H.P. Christensen og Sønner A/S i Slagelse 100 år. Forfatteren til jubilæumsbogen er Ole Seyffart Sørensen, der bl.a. er kendt for arbejdet med Korsør-kalenderen og bøgerne om Johannes Henriksens gymnasier. Bogen er også tilgængelig på firmaets hjemmeside.

Firmaets grundlægger Hans Peter Christensen blev født i Randers i 1886, men allerede som 25-årig i 1911 fik han borgerskab som kobbersmed og blikkenslager i Slagelse på adressen Slotsgade 6. I august 1912 vandt han sin første offentlige licitation, nemlig blikkenslagerarbejdet på opførelse af et ammunitionsmagasin på den nye kaserne i byen. Siden er det blevet til arbejde på mange af byens markante bygninger, og bogen indeholder flotte fotos af mange af disse med vægt på blikkenslager-arbejdet. Her skal bare nævnes spiret og taget på Sct. Mikkels Kirke i 1986, renoveringen af stationen i 2002, Alliancehaven i 1998, Antvorskov Kirke i 2005 og ikke at forglemme byens rådhus, der blev indviet i 1963.

Bogen giver en rigtig god og grundig gennemgang af firmaets historie og udvikling, herunder også en gennemgang af de 94 lærlinge, der har fået deres uddannelse i firmaet. De mange billeder er flotte og velvalgte, og der er også sjove billeder fra familiens private fotoalbum. Firmaet drives i dag af 3. og 4. generation og har holdt til på Løvegade 30 siden 1917. Lad os håbe, at bogen også kan tjene som inspi-

ration for andre virksomheder, der fejrer runde jubilæer.

Carsten Egø Nielsen

Slagelse Kommune: Halkevad Mindelund og Lindes Å (2011)

Halkevad Mindelund gennemstrømmes af Halkevad Å ikke langt fra Flakkebjerg. Slagelse Kommune har i 2011 afsluttet en restaurering af åen på stedet med henblik på at forbedre vandløbets kvalitet og dyreliv. Ved samme lejlighed er stierne m.v. i mindelunden blevet forbedret, og kommunen har også benyttet lejligheden til at udgive en lille folder på 12 sider.

Arkivlederen i Hashøj Lokalkarkiv Ole G. Nielsen har skrevet historien om Halkevad Mindelund, der blev indviet 9. juni 1881 med baggrund i folkebevægelsen omkring Grundloven og den efterfølgende forfatningskamp. I nogle år var Historisk Samfund for Sorø Amt ejer af lunden.

I 2009 restaurerede kommunen i øvrigt Halkevad Å et andet sted, nemlig ved Halkevad Mølle, hvor der blev etableret en faunapassage. I den forbindelse blev der også udarbejdet en folder, der bl.a. fortæller historien om Halkevad Mølle, der omtales første gang i 1252. Begge foldere er bl.a. tilgængelige på de to geografiske steder i papirformat (hvis man er heldig!), men kan også findes på kommunens hjemmeside.

Carsten Egø Nielsen

Jul i Slagelse. 18. årgang, 2011

For 18. gang er Jul i Slagelse udkommet, i 2011-udgaven med 62 sider fuld af lokalhistoriske artikler. Det er altid svært at

omtale sådanne udgivelser, da det er svært at beslutte, hvilke artikler der skal nævnes. Alle artikler er på hver sin måde læseværdige og værd at omtale, men af pladsmæssige årsager kan det ikke lade sig gøre. Der er artikler om både glædelige ting og om mindre glædelige ting. For at starte med de mindre glædelige ting har stadsarkivar Stella Borne Mikkelsen skrevet om »ulykkelige hændelser« med udgangspunkt i en række forhør fra Antvorskov Birk i årene 1797-1805. Der er alt fra hustruvold, brand, hængning, druknede til dødfundne og skudsager. Udover de lidt sørgelige begivenheder får man gennem sagerne også et godt indtryk af dagliglivet på landet i perioden. Ulykkelige begivenheder af nyere dato er beskrevet i Carsten Egø Niensens artikel om de tyske flygtninge i Slagelse i 1945. På kort tid i foråret 1945 blev Slagelse bys indbyggertal forøget med over 10% i form af tyske flygtninge, primært fra Østpreussen. Der skulle hurtigt skaffes kost og logi for disse ca. 2.100 mere eller mindre sultne og syge personer, der tillige ofte havde en lang flugt bag sig i en kold vintertid. Heldigvis har resten af årbogens artikler et mere positivt indhold, og traditionen tro spænder de vidt, både i emnemæssigt indhold, tidsperiode og forfattervalg. Ole G. Nielsen har skrevet om godset Gyldenholm, muremester Ehlers og om Hornungs købmandsgård, hvor Sydbank nu er ved at afslutte opførelsen af sit sjællandske hovedkvarter. De to kirkegårde i Slagelse har haft 175 og 125 års jubilæum, og det har Erik Howe-Rasmussen lavet en artikel om. Vi får historier fra Eigil Rasmussens tid på Slagelse kommunale højere Almenskole, hvor han blev student i 1937. Senere blev han direktør for Vestsjællands Centret, og her får vi også i en særskilt artikel nogle små nostalgiske glimt fra denne tid. Helge Christiansen fra Bildsø skriver om pastor Dahls feriekoloni ved Stilling Strand.

og Knud Bruun Rasmussen bidrager med en længere artikel om friskolelærer Søren Jensen fra Skafteløv. Alle artikler – også de ikke-nævnte – er som nævnt læseværdige, og bidrager alle til lokalhistorien i Slagelse og omegn.

Carsten Egø Nielsen

i september 1914. Vi får desuden historien om Næsbystrand Telefoncentral fra 1911, der senere blev sammenlagt med Kelstrup telefoncentral.

Carsten Egø Nielsen

Helge Christiansen: Lokalhistorier. Slagelseegnen. 22. samling, 2011

22. samling kan købes hos forfatteren (tlf. 58 54 75 11), hvor også ældre ikke-udsolgte samlinger kan købes.

Ligesom »Jul i Slagelse« er en fast tradition og oplagt julegave, er det samme tilfældet med lokalhistorikeren Helge Christiansens lokalhistorier fra Slagelseegnen. Udgangspunktet er primært Kirke Stillinge og Hejninge sogne, men de gode historier kender ikke altid sognegrænserne.

I 22. samling får vi historien om, da præstegården i Kirke Stillinge brændte i oktober 1860 og om opførelsen af den nye 3-længede præstegård året efter. Vi får også et uddrag af den lokale, kendte forfatter Zakarias Niensens minder fra 1905. Nielsen var fra Øster Stillinge, hvor der står en mindesten for ham. Der er to artikler med relation til besættelsestiden. Den ene handler om et tysk flystyrt i januar 1945, hvor 4 ud af besætningen på 5 overlevede – piloten hængende i sin faldskærm i et træ ved Næsbystrand. Den anden artikel er om en berømt hingst, der hjalp frihedskæmperne med at transportere våben og ammunition fra en våbenedkastning ved Tissø i oktober 1944. Også I. verdenskrig bliver berørt, idet vi får historien om galeasen »Enigheden«, der strandede ved Bildsø Skov under en storm

Korsør-området

Nils Engberg og Jørgen Frandsen: Valdemar den Stores borg på Sprogø

*Udg. Af Wormianum og Sund & Bælt
A/S, 2011. Pris: 100 kr.*

I perioden 2006-2009 gennemførte Kulturarvsstyrelsen, Nationalmuseet og Sund & Bælt en omfattende restaurering af de middelalderlige borgruiner på Fyrbakken, som er det højeste punkt på Sprogø. Arbejdet har resulteret i denne lille bog af middelalderhistorikeren Nils Engberg og restaureringsarkitekten Jørgen Frandsen. Bogen handler primært om borganlægget, men samler også mange tråde omkring Sprogø.

Sprogøs navn har ikke noget med sprog at gøre, men er en sammentrækning af »sprowæ« med betydningen: undersøge nøje, stirre, spejde og »ø«, altså »stedet hvorfra der holdes udkig«. I vore dage opfatter de fleste Sprogø som noget, man holder udkig med, når man passerer denne trædesten i den faste forbindelse over Store Bælt. Anlægget af den faste forbindelse firedoblede Sprogøs areal, men den gamle del af øen er søgt bevaret, idet vej og bane ligger mellem ny og gammel Sprogø.

Borgen på Sprogø er opført i den sidste del af 1100-tallet af Valdemar den Store. Den er sammen med Dannevirke og Sct. Bendts kirke i Ringsted de første bygninger af brændte sten, altså tegl. Borgen har været en befæstet udkigspost for sejladsen, både på langs og på tværs af Store Bælt, men også en demonstration af kongens magt.

Der er spændende afsnit i bogen om Sprogø og de øvrige borganlæg fra

Valdemar-tiden. Sprogø har næppe haft en større militær installation siden middelalderen, men i 1500- og 1600-tallet har øen haft betydning som herberg, navnlig når man i isvintrene måtte passere Store Bælt i små både.

Allerede i 1809 kom det første fyr på Fyrbakken. I 1867-68 byggede man det nuværende fyrtårn midt på borgbanken. Det bruges ikke mere, men der er lys i, for turisternes skyld. I perioden 1922-61 blev øens bygninger anvendt til kvindehjem. Man benyttede den isolerede beliggenhed, midt i landet, til at holde mange kvinder væk fra det omgivende samfund.

I 1893 og årene derefter gik Nationalmuseet i gang med at sikre murene i det kvadratiske borganlæg mod yderligere forfald. Det har været solidt arbejde, for det blev først gentaget i 2006-09, mere end 100 år efter.

Hovedafsnittet i bogen handler om de overvejelser, man må gøre sig, når man skal restaurere et anlæg i forfald. Det handler om at planlægge, hvordan man skal tage imod de næste hundrede års påvirkning fra vind og vejr. Det gør man med et såkaldt »offerlag«. Man skal fastholde det, der er, men holde sig fra rekonstruktioner, der ikke er belæg for. Tolkninger må man beskrive sig fra, men man skal så vidt muligt holde fingrene fra resten af fortidsmindet.

Sidste del af bogen handler om Sprogø i dag, hvor det er vigtigt fortsat at værne om kulturværdierne i borgen, fyret og den øvrige bebyggelse samt at sikre naturværdierne, både på den gamle og nye del af øen.

Bogen er let læst og fornemt illustreret.

Ole Skude

Karin Vedel: Personerne bag vej- og gadenavne på Halskov i Korsør

Karin Vedel udsendte med stor succes i 2010 en bog om vej- og gadenavne i Korsør Syd. Interessen var så stor, at der var basis for at fortsætte med endnu en udgivelse, denne gang om personerne bag vej- og gadenavne på Halskov.

Bogen indeholder 23 personal- og lokalhistoriske beretninger og er udgivet i samarbejde med Slagelse Bibliotekerne og Slagelse Arkiverne, hvor den også kan købes. Vi får også en lille indledning om bydelen Halskovs oprindelse. Som et eksempel på indholdet kan nævnes »Christiansgave«. Her får vi både historien om de nuværende rækkehuse fra 1955 og om områdets historie, der omfatter Korsør Margarinefabrik og Pakko-Tryk.

Carsten Egø Nielsen

Ole Seyffart Sørensen (red.): Korsør Kalenderen 2012, Julehæfte 5

Korsør Kalenderen har mange år på bagen, og de seneste år er den udkommet sammen med et julehæfte med lokalhistoriske artikler. Kalender og Julehæfte kan købes i 32 forretninger i Korsør og Halskov. Indholdet i år er:

- Marie-Louise Breuning: En tilflytter beretter
- Ole Borup og Torben Jensen: Halskovvejs storhedstid – fra midten af 1960'erne til midten af 90'erne
- Vagn Ryager: Da Korsør blev til Slagelse
- Marianne Hulstrøm: Fra arkivets kasser. 3: frøken Askegaard
- Simone Henriksen: Barn og ung i 90'erne og 00'erne

- Ove Jensen: Korsør i begyndelsen af 1800-tallet
- Hans Rostgaard Poulsen: Krigssejlere
- Villy Jensen: Moserne ved Halseby
- Klavs Flittner: Da kanonerne salutede
- Lykke Andersen og Gorm Egeberg: K.B. Rasmussen
- Karin Vedel: Byens særprægede gadenavne – ny serie
- Kurt Rehder: Den gode historie, 2.

Carsten Egø Nielsen

Ove Jensen: »En tur omkring Sct. Gertruds Kirke i Korsør«, og »En tur fra milepælen til Sct. Gertruds Kirke i Korsør«

De to hæfter er udgivet af Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn, hvor de kan købes for 50 kr. stykket.

Ove Jensen, der er aktiv på Lokalhistorisk Arkiv for Korsør og Omegn, har som privatperson udgivet to lokalhistoriske hæfter – og har planlagt yderligere to.

»En tur omkring Sct. Gertruds Kirke i Korsør« er en beskrivelse af bygninger og beboere i dette område. Læseren skal forestille sig at være på byvandring i kvarteret i begyndelsen af 1800-tallet, og hæftet er udstyret med et kort over Korsør på dette tidspunkt. Kortet giver et godt billede af gadeforløb, kirkegård og de enkelte bygningers beliggenhed på det dette tidspunkt.

»Fra milepælen til Sct. Gertruds Kirke i 1834« er en beskrivelse af de enkelte matrikler, og denne beskrivelse giver et godt indtryk af, hvor omfattende og forskellige ejendommene har været. De fleste bygninger er bygget i bindingsværk og havde porte på 2 fag, én til Algade og

en anden nordpå til Sandvejen eller sydpå til markerne mod Storebælt. Der var i 1834 i alt 1.365 indbyggere i Korsør, og relationerne mellem dem, fx i ægteskaber, behandles også i hæftet, der tillige har et bykort bagest, hvor bl.a. Norets udbredelse kan ses.

Carsten Egø Nielsen

Skælskør-området

Bent Larsen: Hva' sku' det være?

I serien »Min egen bog.dk«. 43 sider.

Dette er en lille, fornøjelig bog om en lærlings tid i Brugsen i Ørslev i 1950'erne, skrevet på opfordring af stifteren af Skælskør Bymuseum Johs. Lyshjelm. Det er en nostalgisk beretning for ældre og utrolig læsning for unge. Forfatteren fortæller om læretid, arbejdsforhold og løn, ligesom vi får besked om dagligdagen, butiksyndretningen, planer over butikken m.m. Det er en svunden tid, som kommer til udtryk i denne bog.

Erik Damm Andersen

Jul i Skælskør 2011, 24. årg.

Red.: Steen Andresen, Diana Christoffersen, Ib Marquardsen og Steen Olsen. 88 sider, rigt illustreret.

24. årgang fortsætter som tidligere år med på glimrende vis at fortælle om livet før og nu i Skælskør og omegn.

Blandt de i alt 27 artikler kan nævnes:

- Jens Jeep Jørgensen afslutter beretningen om Jeep-Centralen.
- I næsten 40 år har der kørt sporvogn i Skælskør af Omstigningsklubben, men nu er det slut. Den må vige for Fodsporet ligesom Veteranbanen, dermed er der 2 turistattraktioner færre i Skælskør.
- Der er medarbejdererindringer fra Labofa samt en tidstavle over virksomhedens tid.

- Det røde Pakhus på havnen, som nu skal være kulturhus, får sin historie fortalt om de mange år med skibsmæglervirksomhed.
- Også de tre forsamlingshuse i Magleby, Tjæreby og Eggeslevmagle får deres historie fortalt.
- Pastor emeritus Anders Ring har skrevet en ny Skælskør sang.
- Herudover er der mange andre læseværdige artikler og som altid nyt fra Agersø, Omø og Bisserup samt Årets fugl.
- »Året i glimt« hjælper os til at huske årets små og store begivenheder.

Erik Damm Andersen

Fuglebjerg/Næstved-området

Fuglebjergegnens Lokalhistoriske Forening – Borupris' Venner: Årsskrift 2012

Fuglebjergegnens Lokalhistoriske Forening har udsendt årsskriftet for 2012. Endnu en gang er der tale om et flot årsskrift på 112 s. og med ikke mindre end 9 artikler med vidt forskelligt indhold, emnemæssigt og tidsmæssigt.

To af egnens godser, nemlig Gyldenholm og Fuglebjerggård, er udførligt beskrevet med hensyn til ejerhistorien af Hans J. Heegaard, mens Jørgen Ravn skriver om udskiftningen i Haldagermagle. Preben V. Andersen, der på foreningens generalforsamling gik af som formand, har skrevet om egnens folketingsmænd, mens Bertel Hansen er forfatter til en artikel om Svend Møller og Brdr. Møllers Maskinfabrik. Erik Kiersgaard fortæller historien om Kristian Kusk på Gunderslevholm, og Susanne Outzen skriver om Hovgården i Vinstrup.

Alle artikler, også de ikke her nævnte, er rigt illustreret med farvebilleder. Alt i alt endnu et spændende årsskrift, der kan købes hos foreningen, se nærmere på www.borupris.dk

Carsten Egø Nielsen

Svend C. Dahl: Stednavne. Sydlige Sjælland. 350 bebyggelser, deres betydning, alder og størrelse.

Eget forlag. 96 s., illustreret i s/h. Pris: 179,95 kr. Sælges gennem boghandlen og på scdahl@stofanet.dk. ISBN: 978-87-995214-0-1.

Tidligere lærer på Hyllinge Skole og Lindebjergskolen i Næstved Svend C. Dahl er forfatter til en bog om stednavne i Sydsjælland. Mere præcist beskriver bogen betydningen af 350 steder samt deres alder og udvikling fra 1600-tallet. Geografisk dækker stederne de nuværende Næstved, Vordingborg og Faxe kommuner. Med Næstved kommune berører bogen store dele af det gamle Sorø Amt. Forfatteren har indsamlet materialet bl.a. gennem sin fritidsbeskæftigelse som lokalhistoriker på lokalarkivet i Næstved.

Som eksempler fra bogen kan nævnes, at Klinteby vest for Næstved indtil 1926 hed Gumperup. Navneskiftet skete fordi indbyggerne blev drillet med bynavnet. Vi får også at vide, at Fyrendal syd for Fuglebjerg tidligere hed Vindinge. Landsbyen blev nedlagt i 1646 af herremanden på Vindingegård, som siden 1677 har heddet Fyrendal. I dag består Fyrendal af kirken samt herregården, som ligger lige ved siden af hinanden.

Bogen er forsynet med nyttige kort over landsbyerne, også splittet op efter endelserne, og med diverse statistikker samt udførligt navneregister.

Carsten Egø Nielsen

ISBN 978-87-91311-08-6

ISSN: 2245-2354

Årbog for Historisk Forening for Midt- og Sydvestsjælland 2012

www.LEMANN.dk